

ნუგზარ ანთელავა

აფხაზური მითები, რიტუალები, სიმბოლოები ენციკლოპედია

თბილისი, 2006

ავტორისაგან

წინამდებარე წიგნი აფხაზი ხალხის მითოშემოქმედებისა და რიტუალური პრაქტიკის მოკრძალებული ნაწილის სალექსიკონო აღწერის ცდას წარმოადგენს. მისი მიზანია, ქართველ (და არამართო ქართველ) მკითხველს გააცნოს აფხაზთა სულიერი კულტურა, მსოფლმხედველობრივი მრწამსი, მათ მიერ შექმნილი მითოლოგიური სახეები და სიუჟეტები, ხალხური რწმენა-წარმოდგენები და წეს-ჩვეულებები, რომლებიც არცთუ იშვიათად შესაბამის ქართულ მონაცემებთან გენეტიკურ ნათესაობას ავლენენ. ეს არც არის გასაკვირი, რადგან ეს ორი ხალხი უხსოვარი დროიდან (ყოველ შემთხვევაში, სულ მცირე ორი ათასი წელია) გვერდიგვერდ სახლობს. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ერთიან სოციოკულტურულ სივრცეში ხანგრძლივი თანაცხოვრების მანძილზე ჩამოყალიბებულ ქართულ-აფხაზურ სოციოკულტურულ ერთობას საფუძვლად ედო ეთნიკურ ფასეულობათა ორმხრივი ინფილტრაციის შედეგად წარმოქმნილი კულტურის ერთგვაროვანი პარადიგმები, იდენტური ღირებულებები.

წიგნის გაცნობის შემდეგ თუკი ამ აზრს მკითხველიც გაიზიარებს, ჩავთვლი, რომ დრო უქმად არ დამიკარგავს.

#7#

ადამი და ანამი – დედამიწაზე გაჩენილი პირველი ადამიანები (ცოლ-ქმარი) აფხაზურ ეტიოლოგიურ გადმოცემათა მიხედვით. ცოლ-ქმარს სამი ვაჟი შეეძინა, და, რადგან იმ უხსოვარ დროში საჭმელი ჯერ კიდევ არ იყო, შვილებს ჰაერით კვებავდნენ. ერთხელაც ეშმაკმა ადამს წითელი ვაშლი მისცა. ვაშლნაჭამმა ადამმა ჩაისვარა. უფროსმა შვილებმა ასეთ მდგომარეობაში მყოფი მამა რომ იხილეს, იზიზღეს და გარეთ გავარდნენ; მხოლოდ

უმცროსმა დაბანა იგი. ადამმა უფროსი ვაჟები დაწყევლა, შრომა არ მოგაკლოთ ღმერთმაო, ხოლო უმცროსი დალოცა, ჯაფა ნუმც გენახოს, თავი ისე გერჩინოსო. ასე რომ, ბევრის მშრომელი ადამიანები ადამის უფროსი ვაჟების შთამომავლები არიან, უჯაფოდ თავის მარჩენელნი – უმცროსისა.

ათლაგიყვა – ნართულ გადმოცემათა ეპიზოდური პერსონაჟი, ერთ-ერთი უხუცესი ნართი, რომლის მოვალეობაა შეენაცვლოს ნართების საგმირო საქმეებზე მოყოლით დაღლილ ნაშბათაყვას (იხ. „ნაშბათაყვა“). როგორც ჩანს, იგი, ნაშბათაყვას შემდეგ, ნართების წარსულის ჩინებული მცოდნეა.

ათლაგუცა – ნართულ გადმოცემათა იშვიათი პერსონაჟი, მენახირე, რომელიც ნართების დედის – სათანეი-გვაშას „რჩეული“ და სასრიყვას ბიოლოგიური მამაა (genitor).

ათლარ ჩოპა, ეთლარ ჩოპა – რიტუალი და საწესო საფერხულო სიმღერა, რომელიც მეხნაკრავი ადამიანის, ცხოველის ან ხის გარშემო სრულდებოდა [იციოდნენ ასევე საცხოვრებელ თუ სამეურნეო ნაგებობებზე, ნებისმიერ საგანზე მეხის დაცემისა და გვალვის შემთხვევაში, იალაღებზე საქონლის გარეკვისა და უკან მობრუნების ჟამს, ზოგიერთი

#8#

დაავადებების – ეპილეფსიის (კრუნჩხვების), გონწასვლის, გულშეღონების დროს. აბჟუის აფხაზები ათლარ ჩოპას მღეროდნენ ყვავილბატონების მფარველი ღვთაებების (იხ. „ა-ხი ზოსხანი“, „ხანია შქვაქვა“) პატივსაცემად]. მეხის დაცემის ადგილზე მთელი სოფელი შეიკრიბებოდა. ისინი მეხნაკრავი ადამიანის ან ცხოველის გარშემო წრეს შეკრავდნენ და იწყებდნენ საწესო სვლას და სიმღერას ორ გუნდად. პირველი გუნდის მოძახილზე „ვაი, ეთლარ“, მეორე პასუხობდა – „აითარ ეთლარ“, შემდეგ – „ეთლარ ჩოუპარ“ – „ჩოუპარ ეთლარ“ და ა.შ. (არის სიმღერის ტექსტის სხვა ვარიანტებიც). დაჭრილის ან მკვდრის გარშემო რამდენიმე შემოვლის შემდგომ მეხნაკრავს ათლარ ჩოპას სიმღერით მალლა ასწევდნენ, ორ მეტრამდე სიმაღლის ოთხ ბოძზე შემდგარ ფიცარნაგზე – აშვამქმათზე დაასვენებდნენ და იქვე დატოვებდნენ [გარდაცვლილ ადამიანს მოგვიანებით კუბოში ჩაასვენებდნენ, მაგრამ ადგილს არ შეუცვლიდნენ (შეიძლებოდა ხეზე ჩამოკიდება), ვიდრე გვამი არ გაიხრწნებოდა. ასეთ შემთხვევაში მიცვალებულის ძვლებს ჩვეულებრივ დაკრძალვასთან დაკავშირებული ყველა წესის დაცვით დასაფლავებდნენ (ასე იციოდნენ აფხაზებმა XX საუკუნის დასაწყისამდე). ჭირისუფალს ეკრძალებოდა მიცვალებულის ტირილი და გლოვა. მეხის დაცემის დღეს ოჯახი ტაბუირებულ დღედ იწესებდა, უქმობდა და სახლიდან არაფერს გასცემდა (იხ. „ა-მშშარა“)].

აითარი – ნაყოფიერებისა და შინაური ცხოველების მფარველი, ფართო აგრალური ფუნქციების მქონე ღვთაება. სამლოცველო ტექსტების მიხედვით, აითარი არის შვიდსახოვანი, შვიდწილოვანი, მიმართავენ სადიდებლით: „ო, აითარო, შვიდო აითარო, რომელსაც გექვემდებარება შვიდი ღვთაებრივი ძალა...“ (მისი წილებია: ჟვაბრანი, ჯაბრანი, ალიშვინტირი, აჩიშაშანა, ანაფანაგა, ამზა და ამრა). მართალია, მწყემსები აითარისთვის

#9#

წლის ნებისმიერ დროს ლოცულობდნენ და თხეხსა და ცხვრებს სწირავდნენ, მაგრამ ყოველი აფხაზის ოჯახი ვალდებული იყო მისი სახელობის ლოცვა ანუ „აითარნიჰვა“ დიდმარხვის პირველ ორშაბათს აუცილებლად აღესრულებია. საამდლისოდ ხორციელის კვირაში სპეციალურად მომზადებული სარიტუალო ცომისგან აცხობდნენ მრგვალ ან კონუსის ფორმის კვერებს (ახუაჟვებს), მზის, მთვარის და ჩამურის გამოსახულების მცირე ზომის თითო პურს; ამზადებდნენ ასევე ლობიოსა და ჭინჭრის შეჭამადს (ამ დღემდე საკვებად ვარგისი ბალახეულის ჭამა იკრძალებოდა). საღამოს, როცა საქონელი შინ მობრუნდებოდა, ოჯახის უფროსი ჯერ უზენაესის სადიდებელს იტყოდა (იხ. „ა-ნცვა“), შემდეგ აიღებდა სამ კვერს და აითარს მიმართავდა: „ო, აითარო, შვიდო აითარო, რომელსაც შვიდი ღვთაებრივი ძალა გემორჩილება და რომელსაც შვიდ სანთელს გინთებენ, შენ დაიფარე ჩვენი საქონელი, გაამრავლე ისე, რომ თითოეული შვიდი კაცის წილ რძეს იწველებოდეს, ბარაქა მოგვეცი!“ „აითარნიჰვაში“ გარდა საკუთრივ აითარისა, აუცილებლად ილოცებდნენ მის დაქვემდებარებაში მყოფ შვიდ ღვთაებრივ ძალაზე (იხ. „ჟვაბრანი“, „ჯაბრანი“, „ალიშკინტირი“, „ა-ჩიშაშანა“, „ა-ნაფანაგა“, „ა-მზანიჰვა“, „ა-მრანიჰვა“). ერთი სიტყვით, ითარნიჰვა არის ფართო აგრალური ხასიათის დღესასწაული.

ღვთაება აითარი ყველა ნიშნით იმ ფუნქციების მატარებელია, რომლებიც ქართული და არამართო ქართული (განსაკუთრებით ევროპის ხალხების) ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით, წმ. გიორგისა და წმ. თევდორეს ჰქონდათ. ამ წმინდანების დარად აითარი არის საქონლის (იხ. „ჟვაბრანი“, „ჯაბრანი“), ძაღლების (მგლების. იხ. „ალიშკინტირი“), ცხენების (იხ. „ა-ჩიშაშანა“) და მოსავლის (იხ. „ა-ნაფანაგა“) მფარველი ღვთაება. წმ. გიორგი, წმ. თევდორე და აითარი ასტრალური კალენდრის ერთი ციკლის შემკვერელები არიან. მათი სახელობის დღეებს უკავშირდება პლეადების გაუჩინარება-გამოჩენა. ამიტომ შემთხვევითი არაა, რომ აითარის, როგორც იმავდროულად ასტრალური ღვთაების წილებს წარმოადგენენ უდიდესი მნათობები – მზე (ამრა) და მთვარე (ამზა). თუ არ მივიღებთ მხედველობაში აერგის – წმ. გიორგის კულტს (იხ. „ა-ერგი“), აფხაზურ მითოლოგიაში ვერ შევხვდებით აითარის მსგავს მრავალფუნქციურ ღვთაებას.

#10#

აითარის იდენტურია საქონლის მფარველი, სამეგრელოში ცნობილი, ღვთაება ჟინი ანთარი – „ზეციური ანთარი“ („ზეციური“, როგორც ჩანს, აითარის ეპითეტიც არის. იხ. „ხიხი“). ეს უკანასკნელი აშკარად წმ. გიორგის კულტს უკავშირდება, რაც, გარდა სხვა მონაცემებისა, კარგად ჩანს ჟინი ანთარის ეპითეტში „ბატონი გამარჯვებული“ (შდრ. „აითარ ეთლარ // ათლარ“ – „აითარ ბატონი“. ათლარ // ეთლარი მომდინარეობს ოსური აღდარიდან და „ბატონს“ ნიშნავს. იხ. „ათლარ ჩოპა“).

ტერმინ „აითარის“ წარმომავლობის თაობაზე რამდენიმე, ჩემი აზრით, არასწორი თვალსაზრისი არსებობს (ზოგი მას სკვითურიდან მომდინარედაც კი მიიჩნევს). ვფიქრობ, რომ ტერმინი „აითარი“ მეგრული „ანთარის“ აფხაზური ფორმაა; საკუთრივ „ანთარს“ კი

ამკარად ბერძნულ-რომაული ელფერი დაკრავს (ბერძნული antārius – „ამალღებული“, „ამამალღებელი“; ლათინური anterior, ius – „წინამძღოლი“. შესაძლოა, იგი წმ. გიორგის ეპითეტი იყოს).

აინარ იჟი – აინარ მჭედელი. ნართული ეპოსის აფხაზური ვერსიის მიხედვით,

#11#

მჭედელი, რომელსაც ნართების დედა – სათანეი-გვაშა ახინაპს – ოქროსხელიანს უწოდებს. ფოლადის მუხლები მისი გრდემლია, მარჯვენა მუშტი – თუჯის ურო, მარცხენა – მარწუხი. აინარი ნართებისთვის იარაღ-საჭურველს ამზადებს. მან გააკეთა სასრიყვას რკინის აკვანი, რომელსაც ნართებიც კი ადგილიდან ვერ ძრავენ და თავისით ირწევა. აინარმა აწრთო თავის ქურაში სასრიყვა; სპილენძის ფირფიტით შეუკეთა თავის ქალა ნარჯხეუს მიერ დაჭრილ ხვაჟარფისს. მჭედელი აინარი სათანეიგვაშას მესაიდუმლეა, მის ყოველ დავალებას უყოყმანოდ ასრულებს და ნართების დედას „ახიშარგუწას“ – ოქროსტერფიანს უწოდებს. სათანეი-გვაშას გულისთვის მას „შრომა-გარჯა არ ეზარება, უროს არ ზოგავს, ხოლო გრდემლი მუდამ მზად აქვს და მტერს აჟვეიფშას ცეცხლს აყრის“, – ამბობს ერთი გადმოცემა. თქმულების თანახმად, სიკვდილის წინ მჭედელმა ღმერთს შესთხოვა, მისი ხელობა ადამიანებისთვის გადაეცა ისე, რომ მათ ლითონის დაჩრჩილვა არ შეძლებოდათ; ღმერთმა თხოვნა შეუსრულა; „მიტომ ემჩნევა ჩვენს ქვაბებს ნაკერი“, – ნათქვამია გადმოცემაში.

ნართულ გადმოცემათა გარდა, აინარ მჭედელი ხშირად იხსენიება აფხაზურ საწესჩვეულებო პოეზიაში, რაც მისი სახის არქაულობაზე მიუთითებს. ნართული ეპოსის ოსური ვერსიის ქურდალაგონთან და ადიღური გადმოცემების თლეფშთან ერთად, იგი მსოფლიო ფოლკლორის ისეთი დიდი მჭედლების გვერდით დგას, როგორებიც არიან ბერძნული მითოლოგიის ჰეფესტო, „კალევალას“ ილმარინენი და სხვები.

აიობა – ბზობის (ბაიობის) წინა კვირა. ამ დღეს აფხაზები თავიანთ საცხოვრებლებს გაზაფხულის პირველი ყვავილებით მორთავდნენ, მსხვერპლშეწირვა ან სხვა რამ საკულტო მსახურება არ იცოდნენ; დილიდანვე საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში იკრიბებოდნენ და საღამომდე ბურთის თამაშით, ჭიდაობით, ქვებისა და იარაღის მიზანში სროლით, ცხენების ჯირითით ერთობოდნენ.

აიშვარგილარა – ტაბლის დადგმის წესი, საკურთხის დადგმა.

გარდაცვალებისთანავე მიცვალებულის თავთან გრძელ, ვიწრო და დაბალფეხებიან ტაბლაზე გააწყობდნენ სუფრას, რომელზედაც მის სიცოცხლეში საყვარელ კერძებს დაალაგებდნენ; აქვე დებდნენ

#12#

ცეცხლმოკიდებულ ყალიონს (თუ მწვეელი იყო) და თუ ქრისტიანი იყო სანთელს აანთებდნენ. ასეთი საკურთხის დადგმა ორმოცი დღის განმავლობაში ყოველ საუზმესა და სადილობაზე იცოდნენ, ორმოცის შემდეგ მიცვალებულის ულუფას საერთო მაგიდაზე დებდნენ, ამასთან ყოველი შაბათის (შაბათი მიცვალებულთა დღედ ითვლებოდა) წინა

სადამოს საუკეთესო კერძებს ამზადებდნენ (მარხვაში სამარხვოს). ტაბლას ღია კარებთან გამართავდნენ და საკმევლის დადებისთანავე ოჯახის უფროსი მიცვალებულის სულს ვახშამზე მოიწვევს, თან პურსა და ხორცს ღვინოს მოასხურებს. ამასვე აკეთებენ ოჯახის დანარჩენი წევრები. ათი წუთის განმავლობაში ყველანი ჩუმად არიან; კარებიდან არც გასვლა შეიძლება და არც შემოსვლა, რათა მიცვალებულის სულს ხელი არ შეუშალონ. მიცვალებულის „ნიშანთან“ სპეციალური ტაბლის დადგმა იციან წლისთავზეც.

აკუნ-იფა (აკუნ-იფა ხათაჟიყვა – აკუნ ხათაჟიყვას ძე) – აფხაზური ფოლკლორის გმირი, რომელიც ნადირობის დროს ხშირად ხვდება ანანა-გუნდასა (იხ. „ანანა-გუნდა“) და აჟვეიფშაას (იხ. „აჟვეიფშაა“), სტუმრობს ამ უკანასკნელს და ჯილდოვდება საუკეთესო ნადირით; იხსენიება აერგისა და აჟვეიფშას გვერდით იმ ტექსტებში, რომლებიც ვაჟკაცთა საგმირო საქმეების სადიდებლად იმღერება.

ალთარ თოლუმბაკი – ნართულ გადმოცემათა აფხაზური ვერსიის პერსონაჟი,

#13#

უცნობი წარმომავლობის გოლიათი, რომელმაც სასრიყვა გულის ჯიბეში ჩაისვა, მისი ცხენი – ბზოუ კი შეკრა და საკუთარ უნაგირს ქათამივით ჩამოჰკიდა; მოგვიანებით ცხენთან ერთად გაათავისუფლა იგი და დამცინავად უთხრა: „ჯანდაბამდე გზა გქონია გმირო სასრიყვა!“ შეურაცხყოფილმა სასრიყვამ სათანეი-გვაშას დახმარებით იძია შური.

ალიაშვა – უკეთურ ხეთა მფარველი სული. აფხაზთა წარმოდგენით, უბედურების მომტან ხეებს განეკუთვნებიან: ალვის, წვრილი ხურმისა და თუთის ხეები, ტირიფი და სხვა. თუ საცხოვრებლად შერჩეულ ადგილზე რომელიმე მათგანი ხარობს, აუცილებლად მოჭრიან; თუმცა ტრადიციად ჰქონდათ და აქვთ დღესაც საფლავებზე ტირიფისა და ალვის ხის დარგვა. თუ წმინდა ხეებისაგან მზადდებოდა ავი თვალის, მეხისა და სხვა უბედურებისაგან დამცავი ამულეტები (იხ. „ხიძირი“), უკეთურ მცენარეთაგან მხოლოდ მაგიური თვისებების მქონე მავნებლობის მომტანი ავგაროზები კეთდებოდა.

ალვის ხისა და ტირიფის მიმართ იგივე დამოკიდებულებას იჩენენ აბაზები, თუმცა ამ უკანასკნელებთან და აფხაზებთან ახლო მდგომი უბიხები თეთრფოთლებიან ალვას (თეთრი ხვალა – *opulus alba*) წმინდა ხედ თვლიდნენ. ამ ხის ქვეშ გაიმართა ცნობილი კრება, რომლის გადაწყვეტილებით უბიხები თურქეთში გადასახლდნენ. ალვის ხეზე აფხაზებისა და აბაზების წარმოდგენების მსგავს სურათს ვხვდებით ბერძნულ მითოლოგიაშიც (შდრ. პერსეფონას კორომი აიდაში, აპოლონის მიერ დრიოპას გადაქცევა ალვის ხედ და სხვ.).

ალიშკინტირი – ძაღლების მფარველი სული, ღვთაება აითარის ერთ-ერთი წილი, რომლის სახელზე დიდმარხვის პირველ ორშაბათს ე. წ. „აითარნიჰვაში“ (აითარისადმი

#14#

მიძღვნილ წეს-ჩვეულებათა რიგი) ლოცულობდნენ. უფროსი მამაკაცი ხელში დაიკავებდა სამ კვერს (იხ. „ა-კვაკვარი“) და ალიშკინტირს ოჯახის კეთილდღეობის მოდარაჯე ძაღლების

გამოგზავნას შესთხოვდა; შემდეგ ღომის ნახარშს ხან ზღვის, ხანაც მთის მხარეს ღვრიდა და ამბობდა: „უოოცე! ენაბოროტს ენა მოუწვი, თვალბოროტს – თვალი!“

გადმოცემის თანახმად, ტყვარჩელის რაიონში ერთ-ერთ მთაზე ალიშკენტირის სალოცავიც კი ყოფილა, სადაც მთაში საქონლის გარეკვისა და მისი მობრუნების დროს ლოცულობდნენ („ალიშკენტირ, დაგვიფარე ჩვენ და ჩვენი საქონელი, ნუ მოგვაკლებ შენს წყალობას“); სწირავდნენ ერთ ქილა მაწონს და ახალამოყვანილ ყველს. ხალხის რწმენით, ალიშკენტირს დიდი ძალა და სიმარჯვე აქვს, შეუძლია წამიერი შეხედვით მოკლას, დაადუმოს ან უკურნებელი სენი შეჰყაროს ძალს.

ალხუზი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი ალხუზთა გვარიდან. მან ნართების ერთადერთი და – გუნდა მზეთუნახავი რძლების მიერ მოწამლული და ღრმა ხევში გადაგდებული იპოვა, სიკვდილს გადაარჩინა და შინ წაიყვანა; მოგვიანებით ნართებს გაეცნო #15#

და ოჯახის დათვალეირების მიზნით სახლში დაპატიჟა. სტუმრად წვეული ასივე ნართი ალხუზმა დაასაჩუქრა ცხენებით, ხარებითა და ძროხებით, ას-ასი სული წვრილფეხა საქონლით; ნართ სითს, როგორც ძმთა შორის უფროსს, რქებდაგრებილი ჯიხვი უბოძა, დანარჩენებსაც ჯიხვები, არჩვები და ტახები, ნართების დედას – სათანეი-გვაშას – ტახი, ხოლო საცოლეს კაკაბი და კვერნა. მოგვიანებით ალხუზი ბოროტ გოლიათთან ბრძოლაში დაიღუპა. დამწუხრებულმა გუნდამ საქმროს ცხედართან ფიცი დადო, რომ ცოლად მხოლოდ იმ რაინდს გაჰყვებოდა, ვინც მას ორთაბრძოლაში დაამარცხებდა.

ამფარი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ნართების დედის – სათანეი-გვაშას ძმა, ზოგი ვარიანტით სიძე – ბრანიფის ქმარი, თათრაშის (თეთრაჩის) მამა (შდრ. გუდაუთის რ-ნის სოფ. კალდახვარაში მცხოვრები ამფარის გვარი).

#16#

ანანა-გუნდა – ნადირობისა და მეფუტკრეობის მფარველი ქალ-ღვთაება, რომელიც აბჟუის აფხაზთა წარმოდგენით, ნადირობისა და ნადირთმფარველი ღვთაების – აჟვეიფშას დედად ითვლება (შდრ. სვანური დალი – აფსასთის დედა). ზოგიერთი გადმოცემით, ანანა-გუნდა „ანან-შაცვადაც“ იწოდება და ოჯახის გამრავლების მფარველიც არის, შესთხოვენ შვილების გაჩენას; წარმოდგენილი ჰყავთ დედა ფუტკრის სახით. მის საბრძანისად ანუ „ანანთვარად“ (ანანას საჯდომი), ერთი ვარიანტით, მდ. გუმისთის ხეობაში მდებარე დოუს კლდეა მიჩნეული, მეორეთი – დალის ხეობაში არსებული ქუნაჩხირის მთის მწვერვალი. გადმოცემის თანახმად, ანანა-გუნდას მხოლოდ ერთადერთი მონადირე, აფხაზური ფოლკლორის ცნობილი გმირი – აკუნ-იფა ხათაყყვა შეხვდა მაშინ, როცა ქალ-ღვთაება წყლის პირად იჯდა და თმებს ივარცხნიდა (შდრ. ტყაში მაფა, წყლის ალი).

უძველესი დროიდან ნადირობა და ტყიური მეფუტკრეობა (ეს უკანასკნელი აფხაზებს ბოლო დრომდე შემორჩათ) ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული საქმიანობა იყო და, ბუნებრივია, რომ ნადირობის მფარველი ღვთაება იმავდროულად მეფუტკრეობის

მფარველიც იქნებოდა. ამ მხრივ საინტერესოა წარმოდგენები მეფუტკრეობის მფარველ ოსურ (დიგორულ) ღვთაებაზე – ანი-გოლზე. ზოგიერთი ცნობით, ანი-გოლი არის მონადირე, რომელმაც პირველმა შეძლო ფუტკრის დაჭერა და მოშინაურება. როცა აფხაზი მონადირე ტყეში, ხის ფულუროში ნაპოვნი ფუტკრის ოჯახის სახლში გადაყვანას დააპირებდა, უპირველეს ყოვლისა, აჟვეიფშაას სადიდებელ სიმღერას იტყოდა, შემდეგ კი ანანა-გუნდას შესთხოვდა ხელშეწყობასა და მის გამრავლებას. მრავალრიცხოვანი მასალა იმაზე მოწმობს, რომ პირველი მეფუტკრეები სწორედ მონადირეები იყვნენ (საქართველოს მთიანეთში, განსაკუთრებით სვანეთში და გურიის მთიან რეგიონში უკანასკნელ დრომდე შემორჩა ტყიური მეფუტკრეობის ერთ-ერთი ფორმა, რომელსაც მონადირეები მისდევდნენ. ფუტკრით მდიდარ ტყეებში მონადირეთა ჯგუფი 8-10 დღით მიდიოდა, ნადირობდა და თაფლ-სანთლის წლიურ მარაგსაც ამზადებდა).

ანანა-გუნდას სახელზე ლოცვა ე. წ. „ფუტკრის ლოცვა“ (იხ. „შხანიჰვა“) წელიწადში ორჯერ – გაზაფხულზე და ზაფხულში იცოდნენ. აქვე უნდა ითქვას, რომ მეფუტკრეობის მფარველი ღვთაებისა და მეფუტკრეობასთან დაკავშირებულ მდიდარ წეს-ჩვეულებათა #17#

არსებობა, ასევე თაფლის პროდუქციის ფართო გამოყენება როგორც საკვებად, ისე სხვა საჭიროებისათვის, ამ საქმიანობის ამსახველი უხვი ტერმინოლოგია მიუთითებს მეფუტკრეობის (ტყიური და შინაური) სიძველესა და აფხაზთა სამეურნეო ყოფაში მის განსაკუთრებულ როლზე.

ღვთაების სახელის პირველ ნაწილს (ანან, ანანა) მეცნიერები აფხაზურ ენაში დედის აღმნიშვნელი სიტყვიდან („ან“) მომდინარედ მიიჩნევენ, ხოლო მეორე ნაწილს (გუნდა), ზოგი ავტორი, ქართულ „გუნდს“, ზოგიც სომხურ გუნდ-ს (სკა) უკავშირებს და „ანანა-გუნდას“ შიფრავს როგორც „სკის დედას“, ზოგიც ამ უკანასკნელში ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟის – გუნდას სახელს ხედავს. ვ. აბაევი თვლის, რომ მეფუტკრეობის მფარველი ოსური (დიგორული) ღვთაება ანი-გოლი ტიპოლოგიურად, შესაძლოა მატერიალურადაც ახლოს დგას აფხაზურ ანანა-გუნდასთან.

ანანა-შაცვა – ქალების მფარველი და შვილიერების მომნიჭებელი ქალ-ღვთაება. ამ სახელით ზოგჯერ ანანა-გუნდასაც მიმართავენ (იხ. „ანანა-გუნდა“). ანანა-შაცვას სახელზე ყოველ აფხაზურ ოჯახში ჰყავდათ რძლის მშობლების მიერ დაყენებული უშობელი (იხ. „ა-მატვი“), რომლის მონაგებს რიტუალურ კვერებთან (იხ. „ა-კვაკვარი“) და ე. წ. „აჩა-ლუაზალთან“ (პურ-ღვეზელი) ერთად წელიწადში ერთხელ (სასურველი იყო და არა სავალდებულო, მარიამობაზე) ქალები ანანა-შაცვას სწირავდნენ და უმტკივნეულო მშობიარობასა და გამრავლებას შესთხოვდნენ. ანანა-შაცვაზე იყო დამოკიდებული ჯანმრთელი თაობის გაჩენა. თუ მსხვერპლშეწირვა და ლოცვა მარიამობას დაემთხვეოდა, მას „ნანჰვა“ (დედის ლოცვა) ერქვა.

როგორც ჩანს, ანანა-შაცვას ქვეშ ღვთისმშობელი იგულისხმება.

#18#

ანან ღძაანისა – ასე უწოდებდნენ აფხაზები ბიჭვინთის ღვთისმშობლის ტაძარს, უფრო ზუსტად ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიას, სადაც თავის დროზე რამდენიმე მუხის ხე იდგა. ხატის საბრძანისად მიიჩნევდნენ არა ტაძარს, არამედ ხეთაშორის ადგილს. სწორედ აქ, ტაძრის გარეთ, ყოველწლიურად კვირა დღეს ლოცულობდნენ და ანან ღძაანისას მსხვერპლს სწირავდნენ; იმართებოდა სახალხო დღესასწაული „ქადაჩის“ სახელწოდებით; კლავდნენ თხას ან ცხვარს, სანთლებს ტაძარში ყიდულობდნენ. მომავალ კვირას კვლავ ლოცულობდნენ. ამ ლოცვას „ხიანჰვი“ ერქვა. აფხაზებმა აქვე იცოდნენ ფიცის დადებაც. დანაშაულში ეჭვიმიტანილი პირი მუხის ხეებს შორის დგებოდა, ხელში მუხის ხის ტოტს დაიჭერდა, მაღლა ასწევდა და იტყოდა: „ვფიცავ ამ სალოცავს, რომ მე არ ვარ დამნაშავე იმაში, რასაც დღეს მომაწერენ“, ტოტს ძირს აგდებდა და გვერდზე გადგებოდა. ასე დაფიცების შემდეგ ეჭვიმიტანილს გამართლებულად ჩათვლიდნენ.

ანან ღძაანისას, აფხაზის აზრით, რაიმე გარკვეული სახე არ ჰქონდა. ეს იყო „ღრუბლის მსგავსი“ ძალა, რომელიც „დიდრიფში ანიფსნიხასთან“ (დიდრიფში ღვთისმშობლის მიძინების ხატი) გაფრენისას ცეცხლოვანი სფეროს სახეს იღებდა, ჰქონდა თავი და კუდი და ნაპერწკლებს ჰყრიდა. აქვე უნდა ითქვას, რომ აფხაზთა უმრავლესობამ XIX ს-ში მარიამ ღვთისმშობელზე თითქმის არაფერი იცოდა (მართალია, ანან ღძაანისას ქალღვთაებად მიიჩნევდნენ, მაგრამ დიდრიფში ანიფსნიხას მამრობითი სქესის ღვთაებად თვლიდნენ).

#19#

ანიჰამცა – აფხაზური ფოლკლორის პერსონაჟი, მიწისქვეშეთის სულის ქალიშვილი, რეფრუასა და ბელერეფსთას და. მიწისქვეშეთის სული რკინის იარაღის უზადლო მჭედელია. ანიჰამცა და მისი დები საჭმელსა და სამოსს უმზადებენ ძმასა და იმ მეომრებს, რომლებიც აფხაზეთში შემოსასვლელ ერთადერთ გზას იცავენ. მჭედლის უეცარი სიკვდილი გამო, უიარაღოდ დარჩენილი მცველები მტერთან უთანასწორო ბრძოლაში იღუპებიან. ძმის სიკვდილით დამწუხრებულმა ანიჰამცამ ისე იტირა, რომ მისმა ცრემლებმა ზემოთ ამოხეთქა და მდინარედ იქცა. ეს მდინარე, რომელსაც ანიჰამცა ქვია გაგრასთან ახლოს დღესაც მიედინება.

ანშფა – ნართულ გადმოცემათა ცენტრალური პერსონაჟის – სასრიყვას მეტსახელი. ასე მიმართავენ ან იხსენიებენ სასრიყვას ნართები, რომლებმაც არ იციან, ვინ არის მისი მამა. ტერმინი „ანშფა“ („დედის ვაჟი, ძე“), როგორც ჩანს, ქართულ „ნაბიჭვარს“ შეესაბამება.

#20#

აყვლან აყვლანქერი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, გაურკვეველი წარმომავლობის მამაცი რაინდი, რომელმაც ნართი დიდის შეყვარებული ღძაათა ასული ერთკვირიანი ბრძოლის შემდეგ გაიტაცა და მთებში მიიძალა. მოგვიანებით ნართმა მიაგნო მის კვალს, დაამარცხა აყვლან აყვლანქერი და შეყვარებული იხსნა.

ახუმბა – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ნართი ქალიშვილის – სიუს შეყვარებული, რომელიც საცოლემ ორთაბრძოლაში სასიკვდილოდ დაჭრა. მომაკვდავი პატრონის შემყურე ცხენი – ზარი მხოლოდ მეგობრების მიერ ახუმბასათვის ნამღერმა სიმღერამ დაამშვიდა (იხ. „ზარი“).

აპდუ – უზენაესი; ანცვას – ღმერთის ეპითეტი, რომლის პარალელურად გამოიყენება მიმართვა „ადოუჰა“ (იხ. „ა-დოუჰა“).

#23#

ა-ბაანიხა – ოჩამჩირის რაიონის სოფ. ჯგერდაში მცხოვრები აშუბების საგვარეულო ხატი, რომელიც ფსხუნხას (იხ. „ფსხუნხა“) „განაყოფს“, „ნაწილს“ წარმოადგენს. გადმოცემის თანახმად, აშუბას გვარი სოფ. ჯგერდაში ჩრდილოეთ კავკასიიდან ფსხუს გავლით გადმოსახლებულა. ფსხუში შეჩერებულ აშუბას ქალს, რომელსაც შვიდი ვაჟიდან ოთხი გარდაცვლილი ჰყოლია, ადგილობრივ მკვიდრთა დარად ფსხუნხას სახელზე ულოცია და მისთვის სამი შვილის კეთილად ყოფნა უთხოვია. ფსხუნხას შეუსმენია დედის თხოვნა, აშუბები გადარჩენილან და გამრავლებულან. მას შემდეგ ამ გვარს ფსხუნხას „წილის“ – აბაანიხას სახელზე ყოველწლიურად დაუწყია ლოცვა. რამდენადაც ჩვეულების ძალით, აფხაზ ქალებს ქმრის საგვარეულო ხატის სახელის წარმოთქმა ეკრძალებოდათ, აშუბების ცოლებს აბაანიხასთვის „აკაკა“ შეურქმევიათ, ხოლო აკაკას სახელზე ლოცვისთვის – „აშვა-აკაკა“. აბაანიხას სახელობის ლოცვა ანუ აშვააკაკა აშუბებმა მარტის თვეში იცოდნენ; ამზადებდნენ კვერებს (აკაკავარებს), რომელთაგან ექვსი უმარილო, ხოლო დანარჩენი დამარილებული იყო; ლოცულობდნენ მხოლოდ მამაკაცები პირისახით საცხოვრებლის მარჯვენა კუთხისკენ. აშუბების გათხოვილი ქალიშვილები ავადმყოფობის შემთხვევაში ვალდებულნი იყვნენ მშობლების სახლში აბაანიხას სახელზე ელოცათ და მისთვის ორწლიანი თხა შეეწირათ.

ბათალაყლა – ნართულ გადმოცემათა მიხედვით, მიუწვდომელი ციხე-სიმაგრე, რომელიც ნართებმა მხოლოდ ცვიცვის მოხერხებითა და გმირობით ჩაიგდეს ხელში.

ბაიობა – ასე უწოდებენ აფხაზები ბზობის კვირადღეს. ბაიობაზე იცოდნენ საცხოვრებლის მორთვა ყვავილებით, განსაკუთრებით ბაიათი (ღანუნცულუს), სპორტული

#24#

შეჯიბრებები, ცეკვები და სიმღერები საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში. ეს იყო და ეს, ბზობის ქრისტიანული განცდა აფხაზებს არ ჰქონიათ; თვით ტერმინი და საამდღისო წეს-ჩვეულებები ნასესხებია მეგრელებისგან.

ა-ბაყა – „სულის სახლი“, რომელსაც მიცვალებულის სახელის უკვდავსაყოფად სოფლების დამაკავშირებელი გზების შესაყარზე აშენებდნენ. ეს იყო ოთხ სვეტზე შემდგარი, ყავრით ან ისლით გადახურული ფარდულის ტიპის მცირე არქიტექტურული ნაგებობა, რომელსაც ოთხივე მხარეს სკამ-ლოგინები ჰქონდა ჩამორიგებული. აბაყას წინ მიწაში ღრმადჩამჯდარი მარყუჟებიანი ბოძი ცხენების მისაბმელად გამოიყენებოდა. თ. სახოკიას

ცნობით, ასეთ ფარდულეებს მამები შვილების, ეს უკანასკნელი კი მამების სულების საოხად აშენებდნენ (ხშირად ჭირისუფალს აქ სასმელ-საჭმელიც მოჰქონდა). შემოღამებულ ან ავდარმოსწრებულ მგზავრს შეეძლო ფარდულში თავის შეფარება (ღამის გათევაც), ცეცხლის დანთება და დაპურება. თუ აფხაზი მიზეზთა გამო აბაყას თავს შეაფარებდა, მოვალეობად

#25#

თვლიდა, მიცვალებულის სულისთვის შენდობა შეეთვალა და იქვე თუ არა, სახლში მისულს მის სახელზე ჭიქა ღვინო შეესვა. როგორც თვითმხილველები აღნიშნავენ, ნაგებობა უკვე ბევრგან არ იყო, მაგრამ ადგილს სახელწოდება კვლავ შერჩენოდა.

ბაშნიხუ – ნართულ თქმულებათა აფხაზური ვერსიის გმირი, რომელიც ზოგჯერ „გულკეთილის“ ეპითეტით იხსენიება. იგი ხშირად მარტოდმარტო ლაშქრობს აღმოსავლეთის მხარეს, სადაც ნართების მტრები ცხოვრობენ; ავიწროებს მათ და აფართოებს ნართების მიწა-წყალს აღმოსავლეთის მიმართულებით. ბაშნიხუ დაუნდობლად მტრობს იმ აკვაცებს, რომლებიც ადამიანებს იტაცებენ, შემდეგ კი ყიდიან ან ცვლიან ცხენებზე. იგი თანაბრად სჯის გამყიდველსაც და მყიდველსაც. ნართი გმირი შვიდი გზის გასაყარზეა ჩასაფრებული და ასე ანთავისუფლებს დამტყვევებელთაგან ადამიანებს. ერთხელაც ნართქითიდან (ნართების სოფლიდან) წამოსხმული ტყვეები მოძალადეებისგან გაანთავისუფლა, მშობლიურ მიწას მიახლოებული მტერი ზღვისპირას მიიმწყვდია და იქ

#26#

დააფიცა, რომ ეს მათი უკანასკნელი აკვაცობა იქნებოდა. როგორც ჩანს, ნართულ გადმოცემებში ეს ეპიზოდი შედარებით ახალია და ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოში გავრცელებულ ტყვეთა სყიდვის ინსტიტუტს უკავშირდება.

ბელერეფსთა – აფხაზური ფოლკლორის პერსონაჟი, მიწისქვეშეთის სულის ქალიშვილი, რეფრუასა და ანიჰამცას და. ლეგენდის მიხედვით, მიწისქვეშეთის სული მჭედლობის დიდოსტატია და რკინის იარაღებს ჭედავს. ბელერეფსთა და მისი დები საჭმელსა და სამოსს უმზადებენ ერთადერთ ძმასა და იმ მეომრებს, რომლებიც აფხაზეთში შემოსასვლელ გზას იცავენ. მიწისქვეშეთის სულის უეცარი სიკვდილის გამო უიარალოდ დარჩენილი მეომრები მოძალადეებთან უთანასწორო ბრძოლაში იღუპებიან. ძმის სიკვდილით დამწუხრებულმა ბელერეფსთამ იმდენი იტირა, რომ მისი ცრემლები მდინარედ იქცა. მადლიერმა ხალხმა მდინარეს ბელერეფსთა უწოდა. ეს მდინარე გაგრასთან ახლოს დღესაც მიედინება.

ა-ბზაჰავ-აბზაჩავი – წყლის დედის (იხ. „ძიძლანი“) და მისი მეუღლის მოსამსახურე, რომელსაც შესთხოვეს შუამავლობას ავადმყოფსა და წყლის მბრძანებლებს შორის. მის სახელობაზე აღავლენენ ლოცვას და ანთებენ სანთელს; არის მდედრობითი სქესის.

ბზოუ – ნართულ გადმოცემათა მთავარი პერსონაჟის – სასრიყვას ცხენი (სხვა

#27#

ვარიანტებით სასრიყვას ცხენის სახელებია ალოუ, თაკუზია, თხვაზია, გამიდა), რომელიც მისი დაბადებისთანავე იბადება და რომლის სიკვდილის შემდეგ გმირიც კვდება. ბზოუ გიგანტური ზომის ცხენია, იკვებება გამდნარი ფოლადით და შეუძლია ადამიანის ენაზე ლაპარაკი; არის წინასწარმეტყველი და თავისი პატრონის ერთგული მრჩეველი. ბზოუსთან ტიპოლოგიურად ახლო დგას ადილეური თხოჯია და ოსური არფანი.

ბიკი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ნართების სამხრეთელი მტრების ერთ-ერთი წინამძღოლი, რომელმაც ნართი კუნის არყოფნით ისარგებლა და მწყემსებს მისი ცხვრის ფარა წაგვარა. ნართი კუნი ჩაუსაფრდა მას ფხიაუს მწვერვალზე, დაამარცხა, დაიბრუნა ფარა, შემდეგ დაუძმობლიდა და გუცაკიასთან და რამდენიმე ძმასთან ერთად სტუმრად ეწვია. ბიკმა გამომშვიდობებისას ნართები შვიდი წყვილი კამეჩით დაასაჩუქრა. თქმულების მიხედვით, სწორედ ამ ნაჩუქარი საქონლისაგან გამრავლდა „ცხოველთა შორის უმშვენიერესი ცხოველის – კამეჩის მოდგმა აფხაზეთში“. ნართულ ეპოსში ბიკის ეპითეტია „ბედნიერი“.

ა-ბნაინცვახუ – ტყის ღმერთი, რომელიც ტყეში ცხოვრობს და მის ბინადართ განაგებს. აფხაზი ტყეში შესვლის ან იქ ღამის გათევის შემთხვევაში აბნა ინცვახუს მფარველობას შესთხოვს. აფხაზების ყოფაში ბოლო ხანებამდე წესად იყო მიღებული ყოველი ათასი სული საქონლიდან ასი ტყეში გაეშვათ ამ ღვთაების სახელზე, რასაც ისინი მათი წინაპრებისაგან – ნართებისაგან მომდინარედ მიიჩნევდნენ (ნართულ გადმოცემებში დაცული ეს ჩვეულება ერთადერთი ცნობაა ნართებში მსხვერპლშეწირვის არსებობის თაობაზე). ნადირობისა და გარეული ცხოველების მფარველი აფხაზური ღვთაება (იხ. „ა-ჟვეიფშა“) ზოგჯერ „აბნაინცვახუდ“ იწოდება. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ადილელების ღვთაება მეზითხი ნადირთა მფარველის გარდა ტყის ბატონადაც ითვლებოდა, „აბნაინცვახუ“ შეიძლება აჟვეიფშას მეორე სახელადაც მივიჩნიოთ.

ა-ბნალარა – „ტყეში გაქცევა“. დამნაშავეს მიერ წმინდა ტყეში (კორომში) გასვლა თავშესაფრისა და ხელშეუხებლობის უფლების მოპოვების მიზნით. ტერმინს პირველად #29#

ყურადღება მიაქცია ი. შიფნერმა, რომელმაც იგი ჩვეულებითი სამართლიდან კარგად ცნობილ დროიტ დ'ასილე-ს (თავშესაფრის უფლებას) დაუკავშირა. აღნიშნული ჩვეულება წმინდა ტყეების, კორომების, როგორც საკრალური სივრცის და მასში არსებული საგნების (მათ შორის ადამიანის) ხელშეუხებლობის რწმენიდან მომდინარეობს. თავშესაფრის უფლების მოპოვების მიზნით წმინდა ტყეში გასვლა, როგორც ჩანს, კავკასიის ხალხებში ფართოდ გავრცელებული მოვლენა იყო. კ. გლავანის ცნობით, დანაშაულში (მათ შორის მკვლელობაში) ეჭვმიტანილი ჩერქეზი მამაკაცები და ქალები თუ წმინდა ტყეს შეაფარებდნენ თავს და რომელიმე ხეზე ჩამოკიდებულ (შეწირულ) ქსოვილის ნაჭერს ყელზე შემოიხვევდნენ, სასჯელისაგან თავისუფლდებოდნენ. საინტერესოა გადმოცემები ერთ-ერთი ჩერქეზი მხედართმთავრის – ინალის შვილიშვილზე – ხეთაგზე, რომელთანაც დევნის დროს

წმინდა კორომი თავად მივიდა და შეიფარა იგი. მოგვიანებით აღნიშნული ჩვეულება კლასობრივი ბრძოლის პასიური ფორმის გამოხატულება ხდება (შდრ. აბრაგობა, ფირალობა).

ა-ბნაუაუ – ტყის კაცი, საშინელი ველური არსება; გამოირჩევა არაჩვეულებრივი ფიზიკური ძალითა და მრისხანებით; აქვს წვერები და ხშირი ბალანი, ბრჭყალებიანი გრძელი ხელები, ადამიანივით თვალი და ცხვირი; აცვია ნადირის ტყავი, მკერდზე ჩამოკიდებული ცულით ებრძვის მოწინააღმდეგეს. ზოგი გადმოცემით, აბნაუაუს მკერდზე აქვს ცულისმაგვარი წამონაზარდი, რომლისკენაც მიზიდულ მსხვერპლს იგი ორად ჭრის. ტყის კაცი ცხოვრობს აფხაზეთის უღრან ტყეებში. არსებობდა რწმენა, რომ ყოველ ხეობაში სახლობდა ერთი ასეთი არსება, ხოლო აბავას ხეობა აბნაუაუთა ძირითადი სამკვიდრებელი იყო. მიუხედავად ფიზიკური ძლიერებისა, ხალხის შეხედულებით, იგი გულუბრყვილო არსებაა, ადამიანი იოლად ატყუებს, ამარცხებს, ირთავს ტყის კაცის მზეთუნახავ ცოლს და ეუფლება მთელ მის ქონებას. აბუუს აფხაზების რწმენით, უკანასკნელი აბნაუაუ სოფ. აძიუბჟასთან ახლოს ურაცის უღრან ტყეში მოკლა მამაცმა მწყემსმა ხუხუ ჭითანამ; ბზიფის აფხაზებში ტყის კაცთა მოდგმის გამანადგურებელია სახალხო გმირი მარდ-იფა.

აბნაუაუს მსგავსი დემონური არსება კარგად არის ცნობილი ქართული (შდრ.

#30#

მეგრული „ოჩოკოჩი“, გურული „გულცულა“, ლეჩხუმური „ბოჩოლიე“ და „ოჩქოჩე“, მესხური „ტყის კაცი“) და კავკასიის ხალხების (შდრ. ჩერქეზების მეზანლუკი – „ტყის კაცი“, ყარაჩაელების აგაჩ კიში – „ტყის კაცი“, ლაკებისა და დიდოელების რიკირალ დაკი – „ცულისმკერდიანი“, ვაინახების ხუ საგი – „ტყის კაცი“, ოსების ლაგსირდი, კუმიკების ქოლიჩ ტიოში – „ხმლისმკერდიანი“ ან თემირ ტიოში – „რკინისმკერდიანი“, ავარელების ალმასი, აზერბაიჯანელების მკშა ადამი – „ტყის კაცი“ და სხვ.) მითოლოგიიდან. გარდა სხვა საერთო თვისებებისა თუ ფუნქციებისა, ყველა ამ არსებას ერთი გარეგნული ნიშანი აერთიანებს – ძვლისებური ან რკინის (ცულის, ხმლის, საჩეჩლის მსგავსი) წამონაზარდი მკერდზე, რკინისმკერდიანობა. სწორედ ეს ნიშანი განასხვავებს ტყის კაცს მსოფლიოს სხვა ხალხების ფოლკლორიდან ცნობილი მსგავსი დემონური ძალებისაგან, რაც მას სპეციფიურ საერთოკავკასიურ მოვლენად წარმოაჩენს.

ბჟაიუა-ბჟაძა – „ნახევრადხმელი-ნახევრადნედი“. ნართულ გადმოცემათა მიწათმოქმედი პერსონაჟი (ზოგი ვარიანტით სათანეი-გვაშას „რჩეული“, სასრიყვას ბიოლოგიური მამა), რომელიც ნართებისათვის უცხო გმირია. იგი ცალი ხელით ხნავს და სასრიყვას სალამზეც არ პასუხობს. როცა შეურაცხყოფილი სასრიყვა მხვენელს მიეტია, ამ უკანასკნელმა ნართი რაინდი ცხენიანად ასწია და ბელტქვეშ ამოდო; ესეც არ აკმარა, გობზე დასვა, გობი ცოლს თავზე დაადგა და შინ გაისტუმრა ბავშვების გასართობად.

აღნიშნული თქმულების პარალელი განსხვავებული სახით მოცემულია ეპოსის ადიღურ და ოსურ ვერსიებშიც. უფრო ძლიერი გმირის ძიების მოტივს ვხვდებით მსოფლიო ფოლკლორის საგმირო და ზღაპრულ ძეგლებში. მიწათმოქმედისა და დაუმარცხებელი

გმირის მსგავსი ურთიერთობების მოტივი კარგად არის ასახული ქართულ ხალხურ

#31#

ზღაპრებშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ი. ყიფშიძის მიერ ჩაწერილი ერთი მეგრული ზღაპარი („ძლიერზე უფრო ძლიერი მუდამ იქნება“), რომელშიც მოთხრობილი ამბავი გმირი კაჟისა და ასი უღელი კამეჩით მხვნელი გოლიათის შესახებ ზუსტად იმეორებს სასრიყვასა და ბჟაიუა-ბჟაძას ეპიზოდს.

ა-ბრზალი – ჭექა-ქუხილის ღვთაების (იხ. „ა-ფი“) იარაღი აბჟუის აფხაზთა რწმენით (ბზიფის აფხაზებში კი აფის იარაღია „აფირხი“ – აფის ტყვია). აბრზალი წარმოადგენს ორლესულ თუ ორწვერა შუბს ან ისარს, რომლითაც ღვთაება თავის რისხვას უგზავნის ურჩ მტრებს (განსაკუთრებით აჯნიშს; იხ. „ა-ჯნიში“). აბრზალი ცეცხლოვანი იარაღია და ვისაც ან რასაც მოხვდება, ცეცხლის ალში ახვევს.

ა-ბრსკილი – ამირანიანის ტიპის საგმირო ეპოსის გმირი; დაიბადა ქალწულისაგან სასწაულებრივი ჩასახვით (უძველესი ვარიანტების მიხედვით, ქალიშვილმა ჭამა დაფქვილი თავის ქალა, რომლის გამანაყოფიერებელმა ძალამ იგი დააფეხმძიმა. შდრ. აჭარული ფოლკლორის პერსონაჟის – რომპაპის დაბადება). აბრსკილი დროის მცირე მონაკვეთში გაიზარდა და გოლიათური სიძლიერის დაუმარცხებელი გმირი გახდა; იყო მტერთაგან აფხაზთა დამცველი და თავისი ხალხის მოჭირნახულე, მიწათმოქმედთა დასახმარებლად

#33#

გვიმრასა და ეკალ-ბარდებს სპობდა. აბრსკილი ისე გათამამდა, რომ თავი უზენაესის ტოლად ჩათვლა და მას ქედს არ უხრიდა. განრისხებული ღმერთის – ანცვას ბრძანებით გმირი შეიპყრეს და თავის ცხენთან ერთად ოჩამჩირის რაიონის სოფ. ჭლოუს ერთ-ერთ გამოქვაბულში რკინის პალოზე მიაჯაჭვეს, მცველად, ერთი ვარიანტით, მაბზაკუნა (ადარგანწუხვა) მიუჩინეს, მეორეთი – დედაბერი. აფხაზების უსაყვარლესი გმირი განთავისუფლებას ცდილობს, მაგრამ ამაოდ (ზოგი ვერსიით, აბრსკილი თავს გაინთავისუფლებს, მაგრამ გამოქვაბულიდან გამოსული და დღის ნათლით დაბმრავებული გოლიათი მთებში მიდის).

ა-ბლარა – სამჭედლოში, გრდემლის წინ შესრულებული ხატზე გადაცემის წესი; დაზარალებული მჭედლობის ღვთაებას (იხ. „შაშვი“) ეჭვმიტანილის დასჯასა და დანაშაულის აღიარების შემთხვევაში ზარალის (მაგ., დაკარგული საქონლის ან რაიმე ნივთის) ორმაგ, სამმაგ ან ხუთმაგ ანაზღაურებას შესთხოვდა. დაზარალებულის შემდეგ სათანადო ლოცვას მჭედელიც ადავლენდა და ღმერთს ქურდის სამაგალითო დასჯას შეეხვეწებოდა (საამისოდ ფულით ან ნატურით გასამრჯელოს მიიღებდა). დანაშაულის აღიარებისა და ნაქურდალის დაბრუნებისათვის ეჭვმიტანილს ორი კვირის ვადას აძლევდნენ. თუ იგი აღნიშნულ დროში დანაშაულში გამოტყდებოდა და დაზარალებულს შესაბამისად გადაუხდიდა, იმავე სამჭედლოში „გადაცემის მოხსნისთვის“ ილოცებდა და მხარეები შერიგდებოდნენ; წინააღმდეგ შემთხვევაში ბრალმდებელი ვალდებული იყო

ყოველწლიურად შეესრულება ახლარა (იხ. „ნაგალენ ყაწარა“). თუ ეჭვიმტანილი მხოლოდ მისი ან ოჯახის რომელიმე წევრის ავადმყოფობის (ეს კი ღვთაება შაშვის რისხვას მიეწერებოდა) შემთხვევაში გამოტყდებოდა, დაზარალებული თავისას დაიბრუნებდა, მაგრამ შერიგება ანუ „დაჭერილ-დამიზეზებულის გათავისუფლება“ სათანადო მსხვერპლშეწირვისა და რიტუალის ჩატარების შემდეგ მოხდებოდა (იხ. „ა-ხნირხურა“). თუ ეჭვიმტანილის ოჯახი მთლიანად ამოწყდებოდა, დაზარალებული ვალდებული იყო ელოცა ღვთაება შაშვისთვის და ერთი წლის დაკოდილი თხა შეეწირა. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი დამნაშავეს მსგავსად დაისჯებოდა.

#35#

ა-გიზმალი – მაქცია. აფხაზების წარმოდგენით, ზოგიერთ ადამიანს აქვს მეორე სული, რომელიც ცხოველის სახით ან ცხოველზე (კატა, მგელი, ტურა, მამალი) შემჯდარი დროდადრო ხეტიალობს და ადამიანისა და საქონლისათვის მავნებლობა მოაქვს (შეუძლია ძუძუებიდან რძე გამოსწოვოს, ამოგლიჯოს გულ-ღვიძლი და სხვა ორგანოები). აფხაზთა რწმენით, ასეთი ადამიანი (ხშირად ქალი) სოფელში რამდენიმეა. ისინი შეიძლება სახლშიც იყვნენ და იმავდროულად თავიანთ უფროსთან, რომელთანაც ნადავლი მიაქვთ.

როგორც ჩანს, წარმოდგენები მეორე სულზე არის ტრანსფორმირებული შეხედულებები ე. წ. „გარეთა სულზე“, რომელსაც მრავალ ხალხთა შორის ქართველებიც იცნობდნენ.

#36#

ა-გილახია – ლოგინის აღების წესი, რომელსაც მშობიარობიდან ორი კვირის შემდეგ ასრულებენ. ამ დრომდე ნამშობიარევი ქალი საწოლიდან არ დგება. აგილახიას ქალები დღესასწაულობენ და მასზე დასწრება მამაკაცებს ეკრძალებათ. დედამთილი ან რომელიმე ნათესავი ქალი ორი-სამი დღით ადრე შემოივლის ახლობლებს და აგილახიას დაჰატიჟებს. დანიშნულ დღეს ყველა ადრიდანვე იკრიბება, მოწვეულ სტუმრებს მოაქვთ ქათმები ან ყველი. თუ ოჯახი შეძლებულია, კლავენ ცხვარს ან თხას, თუ არადა ქათმებს; მოამზადებენ ასევე ყველიან კვერებს (იხ. „ა-კვაკვარი“). ბებიაქალი ხელში იღებს აკვაკვარს და ოჯახის მფარველს (იხ. „ა-ჟაჰარა“) მიმართავს: „შეგისრულეთ ყოველივე, რაც ჩვენმა წინაპრებმა გვიანდერძეს, უმორჩილესად გთხოვთ, დიდო აჟაჰარა, დაიფარე ეს ქალი და მისი ახალშობილი, ნუ მოაკლებ მათ და ამ ოჯახს შენს წყალობას“.

ამავე დღეს მსხვერპლშეწირვა ხდება ე. წ. „სახლსგარეთ მყოფთა“ (იხ. „ა-დვინიქოუ“), ე. ი. მიცვალებულთა სახელზე, რისთვისაც ხარშავენ ყვერულს, დედალს და რამდენიმე აკვაკვარს; ბებიაქალი ლოცულობს: „თქვენ ყველა, ვინც სახლს გარე ხართ, იყავით მის მიმართ (მოლოგინებულის – ნ. ა.) მოწყალენი, დაიცავით ის და მთელი ოჯახი ყოველგვარი უბედურებისაგან და ხელი მოუშართეთ“. შემდეგი მსხვერპლშეწირვა და ლოცვა სრულდება მიწის უფალის (იხ. „ა-დგილ დედოუფალი“) სახელზე. იმ ადგილას, სადაც ქალმა იმშობიარა. ბებიაქალი კლავს მამალსა და დედალს (მათი ჭამა მხოლოდ ცოლ-ქმარს შეუძლია), ხარშავს და აშვიმგალის (ჭვიშტარის) რამდენიმე ნაჭერთან ერთად სწირავს ადგილის დედას

ლოცვით: „მიწის დიდო დედოფალო, გისრულებთ დანაპირებს და გთხოვთ დაიფარო დედა-შვილი კბილის ტკივილისა და სხვა დაავადებისაგან“. შემდეგ ცხვება ოთხი მრგვალი და ერთი მთვარის რქის ფორმის აკვაკვარი; პირველ ოთხს ბებიაქალი სამჯერ გაატარებს ახალშობილის დედის დიდი და საჩვენებელი თითებით შექმნილ წრეში და სამჯერ იმეორებს – „გახსნა!“ ითვლება, რომ ამის შემდეგ ქალი ისე თავისუფლად იმშობიარებს, როგორი თავისუფლებითაც გაიარეს აკვაკვარებმა წრეში. მთვარის რქის ფორმის აკვაკვარს ჩვილს ჭიპზე დაადებენ და ლოცულობენ, რომ ბავშვს ჭიპი არ ატკივდეს.

თუ აგილახმა ხუთშაბათს დაემთხვა, იმავე დღეს ან შემდგომ ხუთშაბათს ლოცულობენ

#37#

წყალთა ღვთაების (იხ. „ძიძლანი“) სახელზე. მოხარშული თეთრი მამლითა და დედლით და აკვაკვარებით მიდიან მდინარესთან და დედა-შვილის თანდასწრებით სწირავენ და ლოცულობენ: „დიდო ძიძლან, წყალთა უფალო, დაიცავი დედა-შვილი ყოველგვარი ბოროტებისგან“. ამ წესის შეუსრულებლად ნამშობიარე ქალს მდინარეზე ან წყაროზე გასვლა ეკრძალება. მომდევნო მშობიარობის შემდეგ ოჯახი ნაკლებად იხარჯება, მდინარეში მხოლოდ კვერცხს აგდებენ.

ა-გირტნიჰვა – „მეგრული ლოცვა“, რომელსაც აბჟუის აფხაზები თავის ტკივილის, შაკიკის, ცხვირიდან სისხლდენის, უნებლიე შარდვის შემთხვევაში ასრულებდნენ და აღნიშნულ დაავადებათა მფარველ სულს (იხ. „ა-სალერტი“) ავადმყოფობისაგან განთავისუფლებას შესთხოვდნენ.

ა-გირტნიჰვა ცნობილია ასევე ასალერტის სახელწოდებით.

გოთანუა – პერსონიფიცირებული სული, რომელსაც აბჟუის აფხაზები საშობაო „დილის ლოცვის“ (იხ. „შარფნიჰვა“) დროს მუცლის გვრემისა და ტკივილისაგან დაცვას შესთხოვდნენ. სწირავდნენ წიწილებსა და კვერებს (იხ. „ა-კვაკვარი“). ერთი გადმოცემის თანახმად, პატრონზე გაბრაზებულმა მოსამსახურემ გოთანუას კუთვნილი კვერის ცომის ნაწილი მწარე კვახის კოპეზე (აკუპეი) დადო და სხვენში დამალა. ამის გამო გაბრაზებულმა გოთანუამ მძინარე ოჯახის ყველა წევრი კოპეთი დაბეგვა. ოჯახმა გოთანუას გულის მოსაგებად მის სახელობაზე ლოცვა წელიწადში ორჯერ – შობაზე და მარიამობის დღესასწაულზე დაიწესა.

ს. ზვანბას მიხედვით „გოთანუას“ პარალელურად აბჟუის აფხაზებში გამოიყენებოდა ტერმინი „გოუთანუ“. აღნიშნული სიტყვა აფხაზურში კოლხური ენის მეგრული დიალექტიდან არის შესული.

ა-გულშაპი – გველეშაპი; აფხაზური ზღაპრებისა და გადმოცემების თანახმად, მრავალთავიანი, ზოგჯერ მფრინავი ურჩხული, რომელსაც გმირი ამარცხებს; ზოგიერთი ცნობით, ცდილობს მზისა და მთვარის ჩაყლაპვას და ამიტომაც ხდება მნათობთა დაბნელება.

#38#

ნართული ეპოსის აფხაზური ვერსიით, აგულშაპი წყაროებს ფლობს და წყლით სარგებლობისათვის ხარკის სახით ლამაზ ქალიშვილებს ითხოვს (შდრ. ქართული ზღაპრის გველეშაპი).

აგულშაპი ტიპოლოგიურად ახლოს დგას ქართულ გველეშაპთან (ვეშაპთან) და ადიდეურ ბლიაგოსთან.

ტერმინი „აგულშაპი“ ქართული „გველეშაპის“ აფხაზური ენის ნორმებით გაფორმებული ვარიანტია (შესაძლოა მეგრული „გვერშაპის“ გავლით).

გუნდა – ნართულ გადმოცემათა ერთ-ერთი ცენტრალური პერსონაჟი, ნართების და (იშვიათი ვარიანტით ნართების დედა), სათანეი-გვამას ქალიშვილი – შეუდარებელი #40#

სილამაზისა და გოლიათური ძალის მზეთუნახავი. მისი სხეული ახალამოყვანილი ყველივით თეთრი და ნაზია; აქვს ოქროსფერი თმები, ზანაობს რძეში და ისე ასხივებს, როგორც მზე და მთვარე. ძმები გუნდას თავს ევლებიან, აცხოვრებენ ბროლის კოშკში და ნადირის ძვლის ტვინით კვებავენ. თავისი სილამაზისა და საერთო თავყანისცემის გამო რძლები გუნდას მტრობენ. მათგან მოწამლულ ქალიშვილს შემთხვევით პოულობს მონადირე ალხუზი, გადაარჩენს და დანიშნავს, მაგრამ კვდება ისე, რომ გუნდას ცოლად შერთვას ვერ ასწრებს. ალხუზის ცხედართან დადებული ფიცის თანახმად, ქალიშვილი საქმროებს ორთაბრძოლაში იწვევს, ამარცხებს 99 ჭაბუკს, რომელთა ყურებს ღობეზე ჰკიდებს. მხოლოდ ხვაჟარფისი ძლევს გუნდას და სათანეი-გვამასა და ნართების სასურველი სასიძო ხდება.

გუნდას პერსონაჟთან არის დაკავშირებული სასრიყვას გადარჩენის (უმცროსი ძმა აბობოქრებულ მდინარეში დახრჩობისაგან გუნდამ იხსნა) შემდგომ განვითარებული დრამატული მოვლენები. უცოლშვილოდ დარჩენილი სასრიყვა, რომელსაც უერთგულესი მეგობარი – ცხენი – ბოლოც მოუკვდა და ძმებთანაც არასახარბიელო ურთიერთობა აქვს, თავს უბედურად გრძნობს და ერთადერთ იმედად და ეგულება. სასრიყვა გუნდას მასთან საცხოვრებლად გადასვლას სთავაზობს, გუნდაც თანხმდება, თუმცა შიშობს, ამით ძმებს შორის დაპირისპირება ტრაგედიამდე არ მიიყვანოს. სასრიყვასთან საცხოვრებლად გადასვლა, როგორც ჩანს, არის გუნდას დაღუპვის მთავარი მიზეზი (უნდა ითქვას, რომ ქალიშვილი გრძნობს ამ ნაბიჯის ტრაგიკულობას და მოგვიანებით ამიტომაც არ უძალიანდება გამტაცებელს, პირიქით თანაუგრძნობს). სასრიყვას არყოფნის ჟამს გატაცებული და ხვაჟარფისის დედის (ზოგი ვარიანტით სათანეი-გვამას) მიერ დაწყევლილი გუნდა ქვავედება. აქედან იწყება ნართების დიდი ოჯახის თანდათანობითი ნგრევა.

სასრიყვასთან საცხოვრებლად გადასვლის გამო, მეცნიერთა დიდი ნაწილი, რომელიც ნართების ოჯახს მატრიარქალურ ოჯახად მიიჩნევს, გუნდას პერსონაჟს განიხილავს როგორც პატრიარქალურ ურთიერთობებზე გარდამავალი პერიოდის ქალის სახეს. გუნდას გადასვლა ძმასთან არის არა ჯგუფური ქორწინების წყვილადით შეცვლის ფაქტის გამოძახილი, რასაც შ. ინალიფა ფიქრობს (თუმცა წყვილადი ქორწინება ეგზოგამიური ქორწინებაა, რომელსაც

#42#

დუალურ-გვაროვნული ორგანიზაცია უშვებს მხოლოდ სხვადასხვა ფრაქტიის წევრებს შორის და არა ამ ორგანიზაციის ერთი ფრაქტიის შიგნით. ნართული ეპოსის აფხაზური ვერსია ასეთი ფრაქტიების არსებობას გამორიცხავს), არამედ არშემდგარი ინცესტის მოტივი (ე. მელეტინსკი მასში ინცესტს ხედავს). ინცესტი კი, როგორც ეს ჟ. დდუმეზილმა გამოარკვია, ეპოსის უძველესი ვერსიების თანამდევია ფაქტია. ოსურ ვერსიაში ინცესტი ურიზმაგისა და სათანას ცოლ-ქმრული კავშირით შედგა, მაგრამ ეს შეუღლება არის არა ჩვეულებრივი ინცესტი, არამედ ოიდიპოსისეული ინცესტი, რაც განზრძნობის იშვიათ იგავს შეიცავს. ოიდიპოსი განზრძნობის წინ კადმოსის ჩამომავლობას უხმობს. კადმოსის თანამეცხედრე კი ჰარმონიაა, არესისა და აფროდიტეს ნაშობი. მზაკვრობისა და სიყვარულის შეზავება გზას უხსნის ოიდიპოსს აკრძალული ცოდვისკენ. ეპოსის ოსური ვერსიის ინცესტი სწორედ ამ პლანში უნდა განვიხილოთ, თუმცა მას გაცილებით ძველი მითოლოგიური საფუძვლები აქვს. ყურიზმაგისა და სათანას შეუღლება არის ირეალური ინცესტი – ღვთაებრივისა (სათანას – უასთირჯის, წმ. გიორგის შვილის) და მიწიერის (ურიზმაგის) შეერთება, რადგან ცოლ-ქმარი წარმოადგენს ყოფით პლანში გადატანილი პირველი ღვთაებრივი და ადამიანური წყვილის მითოლოგიურ სახეს. ურიზმაგისა და სათანას შეუღლება გარდაუვალია, რათა საფუძველი დაედოს მითოსური ხალხის – ნართების გაჩენას. სხვაგვარად შეუძლებელია აიხსნას და-ძმის ცოლ-ქმრობა, რასაც არც ოსებისა და არც კავკასიის სხვა ხალხთა (მათ შორის აფხაზების), არც მათი ახლობელი თუ შორეული წინაპრების (სკვითურ-სარმატული, ალანური და სინდი-მეოტური მოდემის ტომების) რეალურ ყოფაში მოქმედი ქორწინების ინსტიტუტი არ იცნობს და, არც არასოდეს იცნობდა.

ა-გუნიჰვა – „გულის ლოცვა“, რომელსაც აფხაზები, ერთი ცნობით, შობა დილით (ნ. ჯანაშია), მეორეთი – ახალწლის დილას (ს. ზვანბა) ასრულებდნენ. ოჯახის ყოველი წევრისთვის ამზადებდნენ ე.წ. აკვაკვარებს (კვერებს), რომლებშიც ნაჭუჭკაცლილ მოხარშულ კვერცხებს დებდნენ. ოჯახის უფროსი ამ კვერს თითოეულ წევრს გულზე მიადებდა და

#43#

ღმერთს მის ჯანმრთელობასა და გულის დაავადებისაგან დაცვას შესთხოვდა.

გუცაკია – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ერთ-ერთი ყველაზე კოლორიტული და მხატვრულად დამუშავებული სახე; მკვირცხლი აზროვნებით, მოსწრებული და მწარე ენით დაჯილდოებული ნართი, პირდაპირი და მართალი, ზოგჯერ გესლიანი სიტყვის მთქმელი. ამ თვისებათა გამო, ძმები მის მიმართ სიფრთხილესაც იჩენენ და რაც არ უნდა მწარე ან დამცინავი იყოს მისი სიტყვა, პასუხს არ უბრუნებენ. როცა ერთ-ერთ თავყრილობაზე სასრიყვა, ბოლუს (გმირის ცხენი) სიკვდილის შემდეგ, მისთვის შეუფერებელი ჯაგლაგით გამოჩნდა და ძმები შეწუხდნენ, გუცაკიამ ისინი გააჩერა: „თავი დაანებეთ, მან თავისი შესაფერი ცხენი იპოვა!“ სასრიყვას ცოლს მანათობელი ნეკა თითი ჰქონდა და ხშირად შველოდა ქმარს ღამეული გზის გაგნებაში, რაზეც გუცაკიამ თქვა: ზოგი მამის თოხით

ამაყობს, ზოგიც თავისი ცოლის ნეკა თითით ტრახახობსო. შეიძლება ითქვას, რომ მთელ ნართებში იგი ყველაზე მიწიერი ადამიანია.

გუცაკიას სახე ახლო დგას ადიღური ვერსიის ათლაგუცასთან და ოსური ვერსიის სირდონთან.

#45#

ა-დაბნა – პერსონიფიცირებული სული, რომელსაც უჟმურით (მონადებით, აყოლილით) დაავადება მიეწერება და მხოლოდ მისივე გულმონწყალებით არის შესაძლებელი „მიწით დაჭერილის“ ანუ ავადმყოფის „განთავისუფლება-განკურნება“. აფხაზის რწმენით, აღნიშნული დაავადება ადამიანს აყვება იმ ადგილიდან, სადაც შემთხვევით დაეცა (ჩამოვარდა) ან იჯდა. ამიტომ წამოდგომის დროს, იმის შიშით, რომ რაიმე არ აყვეს, იგი მიწაზე აუცილებლად სამჯერ დააფურთხებს (შდრ. მეგრულ და ლეჩხუმურ მსგავს ჩეულებას) და ამბობს: „აქ იყო ბაბუაჩემის სახლ-კარი“. დაავადების შემთხვევაში ლოცულობენ მიწის დედისა (იხ. „ადგილ დედოუფალი“) და ადაბნას სახელზე. საამისოდ „სუფთა“ ქალი ხელში იღებს შვიდ კაკალს და ფეტვის მარცვლებს, მიჰყავს ავადმყოფი თხემლის ხესთან, რომელსაც ადგილის დედის სახელზე სამ ცალ კაკალს და რამდენიმე მარცვალს შემოატარებს; ასევე იქვეა კაკლის ხესთან და ადაბნას ავადმყოფის შეწყალებას შესთხოვს, შემდეგ თოჯინას მიწაში მარხავს და ამბობს: „ავადმყოფის ნაცვლად ეთამაშე და თავი ამით შეიქციე“. მოგვიანებით აცხობენ ფეტვის პურს – „დედამიწის პურს“, ორ გრძელ „ადაბნას პურს“. იგივე ქალი იღებს პირველი პურის ოთხივე კუთხის მონატებს, ადაბნას პურებს, სანთელ-საკმევებს და ავადმყოფთან ერთად მიდის სამი გზის გასაყარზე. აქ მლოცველი ერთ გზაზე დებს „მიწის პურის“ ნატებს, მეორეზე – ადაბნას პურებს, მესამეზე – ანთებს სანთლებს და იქვე ათავსებს ფეხსაცმელს, თან ამბობს: „ქალბატონო მიწავ, ეს შენი ფეხსაცმელია!“ შემდეგ მუხლებზე აჩოქებს თავშალშემოხვეულ ავადმყოფს და „ადგილ-დედოუფალსა“ და ადაბნას ცალ-ცალკე მიმართავს: „ნუ მოაკლებ მას შენს წყალობას, მიეცი თავის, გულის, სხეულის სიმტკიცე! მიეცი მას ფერი, ტყავი და ძვალი! დაუბრუნე ლაპარაკისა

#46#

და შრომის სურვილი, დაიცავი ეშმაკეულისაგან!“ შემდეგ ავადმყოფს თხილის წკნელით თავშალს მოხდის, ზურგზე წკეპლას ურტყამს და ამბობს: „წადი, დღეიდან განთავისუფლებ!“ სახლში მისულები შუაზე გასტეხენ ფეტვის პურს, რომლის ნახევრებს ხელში იჭერს ორი ქალი და კერასთან ერთმანეთის მოპირდაპირე დგებიან. ავადმყოფი მათ შორის პურსქვემოთ ორჯერ გაივლის; ამასთან ერთი ქალი ამბობს: „მომეცი მე, რომელმაც ებრაელთა რწმენა მივიღე“, მეორე პასუხობს: „მომეცი მე, რომელიც ქრისტიანად მოვინათლე!“

უჟმურით დაავადებულთა სამკურნალოდ იდენტური მაგიური საშუალებები გამოყენებული იყო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. მაგალითად, სვანეთში და სამეგრელოში საამისოდ თიხისაგან კეთდებოდა კაცის გამოსახულება. იმერეთში ხორბლის ცომისგან აცხობდნენ ადამიანის მსგავს ნამცხვარს, ე. წ. „ზერანს“, რომელსაც ზოგჯერ მიწაში ფლავდნენ, რათა, აფხაზური თოჯინის მსგავსად, თან წაეღო ავადმყოფობა.

ა-დაგვა (ყრუ, გამოყრუებული) – ნადირობისა და ნადირმფარველი ღვთაების (იხ. „აჟვეიფშა“) ეპითეტი. როგორც ჩანს, ცხოველთა მფარველი ღვთაებები კავკასიელებს წარმოდგენილი ჰყავთ ან ყრუდ ან ბრმად [შდრ., ოსური აფსათი – ბრმა ნადირთპატრონი, ფალვარა (წვრილფეხა საქონლის მფარველი), რომელიც თუთირის (მგლების ღვთაება) დარტყმით დაბრმავდა და სხვ.]

#47#

ა-დაუ – დევი, კაციჭამია გოლიათი; ნართული გადმოცემებისა და ჯადოსნური ზღაპრების პერსონაჟი; არის მრავალთავიანი (სამი, შვიდი, ცხრა, თორმეტი), ზოგჯერ ცალთვალა, ხშირი ბალნით. ქართული ფოლკლორისგან განსხვავებით, სადაც დევი ზოგჯერ გმირის დამხმარედაც გვევლინება, აფხაზური ადაუ ადამიანების დაუძინებელი მტერია, განსაკუთრებით ბავშვების გატაცება და ჭამა უყვარს. გადმოცემის თანახმად, ისინი მხოლოდ მითიური ჯუჯა ხალხის (იხ. „ა-წანები“) გაქრობის შემდეგ გამოჩნდნენ. ნართების ეპოქაში ადაუები ფლობენ ხე-ხილს (ვაშლს, მსხალს, ბალს, ლელვს, ყურმენს და სხვ.), რომელიც ნართებმა წაართვეს, ცეცხლსა და წყაროს ან მდინარეს. ცეცხლისა და წყაროს მოსაპოვებლად ბრძოლაში ეპოსის მთავარი გმირი ამარცხებს (ზოგჯერ ეშმაკობითაც) მათ; ზოგი ვარიანტით, ნართები და ზღაპრის გმირები რამდენიმე ძმას (სამს, შვიდს, ცხრას, თორმეტს) ებრძვიან. აფხაზების წარმოდგენით ადაუები ოჯახებად ცხოვრობენ – ჰყავთ ცოლი, დედა, და.

აფხაზური ადაუ ქართულ დევს, ადიღურ ინიჟს, ოსურ უაიგს შეესაბამება. სიტყვა „ადაუ“ ქართული „დევიდან“ მომდინარეობს; აღნიშნული ტერმინის პარალელურად აფხაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებში „აინიჟი“ (იხ. „ა-ინიჟი“) და „ადოუმიჟხა“ გვხვდება.

#48#

ა-დგილ დედოფალი, ა-დგილ დედოუფალი – კონკრეტული ადგილისა და ზოგადად მიწის მფარველი ქალღვთაება. იგი სრულ შესაბამისობაშია ქართულ „ადგილის დედასთან“ („დედა მიწასთან“) და კერიის მფარველ სულთან (იხ. „ჭაპი“) და ფუძის ანგელოზთან (იხ. „ა-ჟაჰარა“) ერთად ქმნის მდებდრობითი სქესის ხთონურ არსებათა იერარქიულ სისტემას, რომელშიც წარმმართველი ძალა „ადგილ დედოფალი“ ანუ „დედა მიწა“.

აფხაზები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ სამოსახლო ადგილის შერჩევას; თვლიდნენ, რომ ესა თუ ის კონკრეტული ადგილი შესაძლოა ყოფილიყო ბედნიერების ან უბედურების მომტანი. მაგ., ადგილი, სადაც დასასვენებლად ხშირად იკრიბებოდნენ ძროხები – კეთილისმყოფელი იყო. ჰქონდათ მიწის ნაკვეთის შერჩევის სხვა წესებიც: საცხოვრებელი ნაგებობისათვის განკუთვნილ ადგილზე დადებდნენ დიდი ზომის ქვას და აკვირდებოდნენ: თუ ქვის ქვეშ საშუალი სიდიდის შავი ჭიანჭველები მოგროვდებოდნენ – კარგი ნიშანი იყო, თუ წვრილები ან ფრთოსნები – ცუდი; სახლის აგების პროცესში თუკი ჭიანჭველები სხვაგან გადასახლდებოდნენ, მშენებლობა უნდა შეეწყვიტათ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ოჯახს უბედურება ეწეოდა. მშენებლობის დაწყების წინ აფხაზი აუცილებლად ადგილ დედოფალს შესთხოვდა მიეღო მისი ოჯახი და მშენებლობის

დამთავრებისთვის მსხვერპლის შეწირვას შეპირდებოდა. საცხოვრებლის დადგმისთანავე, პირველივე სამშაბათ დღეს, ადგილ დედოფალის სახელზე ლოცვას გამართავდნენ. მოამზადებდნენ ყველიან კვერებს, ოთხ ნახევარწრის ფორმის ხაჭაპურს, დაკლავდნენ ყვერულს, თხას ან ცხვარს და ოჯახის უფროსი ქალი, რომელსაც ერთ ხელში სამსხვერპლო ცხოველის ან ფრინველის გულღვიძლწამოცმული თხილის ხის შამფური ეჭირა, მეორეში კი – ღვინით სავსე ჭიქა, ადგილ დედოფალს ოჯახის გამრავლებასა და კეთილდღეობას შესთხოვდა. შემდეგ კვერზე ღვინოს მოასხურებდა სიტყვებით: „ვიდრე ამ საკვებით არ დავაპურო ყველა აჩბა (ან ჩაბამე) და ჩაჩბა (შერვაშიძე), ნუ იქნება ამ სახლში ავადმყოფობა და სხვა უბედურება“. თუ ოჯახს ახალ სახლში არ უმართლებდა, მკითხავის რჩევით, საცხოვრებელ ნაგებობას სხვაგან გადაიტანდნენ. ყოფილა შემთხვევა, როცა ნაგებობა რამდენჯერმე გადაუტანიათ, ვიდრე „ბედნიერ“ ადგილზე დამკვიდრდებოდნენ.

#49#

აფხაზი მწყემსები და მონადირეები ყოველი გადაადგილების დროს დახმარებისა და მფარველობისათვის ადგილ დედოფალს მიმართავდნენ და მსხვერპლს სწირავდნენ. ბავშვის დაცემისას, აიღებდნენ ერთ მუჭა მიწას, რომელსაც დაცემულს სამჯერ შემოავლებდნენ თავზე და იტყოდნენ: „დე, ამ ადგილის დედოფალმა შენს ჯანმრთელობას ნუ მიაყენოს ზიანი (შდრ. ბავშვის დაცემის შემთხვევაში გურიაში დამოწმებული ლოცვა: „ფერო, მოდი ფერთან, გულო, მოდი გულთან...“). გაზაფხულზე, როცა კრუხს წიწილებიანად ბუდიდან მიწაზე გადმოსვამდნენ, ადგილ დედოფალის სახელზე აუცილებლად ჭვიშტარს (ყველიან მჭადს) გამოაცხოებდნენ და ფრინველის დაცვა-გამრავლებას შესთხოვდნენ. დიდ ხუთშაბათს ალიონზე ქალიშვილები, უფროსი ქალების ხელმძღვანელობით, ტყეში მიდიოდნენ სამკურნალო ბალახების შესაგროვებლად. ბალახის ამოთხრის შემდეგ მიწაში მარილს ჩაყრიდნენ და იტყოდნენ: „ადგილ დედოფალო, ჩვენ დაგიბრუნეთ შენი წილი“. გარდა ზემოაღნიშნულისა, ადგილ დედოფალს მიმართავდნენ და მსხვერპლს სწირავდნენ სიყვითლითა და შეშუპებით, უჟმურით დაავადების შემთხვევაში (იხ. „ა-დაბანა“), მშობიარობის დროს და მოლოგინების შემდეგ (იხ. „ა-გილახა“).

ა-დვინიქოუ – „სახლს (ოჯახს) გარეთ მყოფნი“. ასე უწოდებენ აფხაზები წინაპართა და ახალგარდაცვლილ ნათესავთა სულებს, რომლებსაც, მათი აზრით, შეუძლიათ ოჯახისათვის კეთილდღეობის მოტანაც და ზიანის მიყენებაც. მათ სახელზე ლოცულობენ და მსხვერპლს სწირავენ ყოველ მნიშვნელოვან შემთხვევაში – დიდ ოჯახში ახალრძლის შეყვანისა თუ მშობიარობის დაწყების წინ და მოლოგინების შემდეგ, საქონლის დაკარგვისა თუ ნამატის მოგების დროს, განსაკუთრებით კი ავადმყოფობის ჟამს. ადამიანისა და საქონლის დაავადების მიზეზი, მკითხავის აზრით, მიცვალებულთა გამწყრალი სულები არიან. მათი რისხვის გარეგნული ნიშნებია ხშირი მთქნარება, ძილისგუდობა, საერთო მოქანცულობა. თუ ავადმყოფი არ დააკმაყოფილებს „გარეთ მყოფთ“ ლოცვითა და მსხვერპლშეწირვით, მას აუცილებლად სიკვდილი ელოდება. ამ უბედურების თავიდან აცილების მიზნით, ოჯახის უფროსი ავადმყოფს სამჯერ შემოავლებს ოქროს ან ვერცხლის მონეტას, იარაღს ან სპილენძის

#51#

ქვაბს (ტაფას ან სხვა საგანს) და ადვინიქოუს მსხვერპლშეწირვისთვის გარკვეულ დროს შესთხოვს. საწინაღობს (აფხ. „აშასი“), ვთქვათ, მონეტას სადმე სუფთა ადგილზე დაკიდებენ და სათანადო რიტუალის შესრულებამდე ხელს არ ახლებენ.

მსხვერპლშეწირვა შემდეგი წესით ხდება: საღამო ჟამს თეთრებში გამოწყობილი ავადმყოფი გამოჰყავთ ეზოში და სკამზე დასვავენ. სამსხვერპლოდ დაყენებულ ახალგაზრდა ჭაკ-ცხენს ან კვიცს (შეიძლება იყოს ხბო ან ძროხა), რომელსაც თეთრი ჩული აქვს გადაფარებული (შდრ. „ათარჩე“) სამჯერ შემოატარებენ ავადმყოფის ირგვლივ, ამასთან ხნოვანი ქალი (ზოგჯერ მამაკაცი) მსხვერპლს თხილის ოც ცალ ჩხირს ესვრის და თხილისავე ორი წნელით ზურგზე ურტყამს, თან ლოცულობს: „ადვინიქოუ, ამ ოჯახის მფარველებო! მუხლმოყრილი გვედრებით: წყალობას ნუ მოაკლებთ ცოდვილ ოჯახს, მიუტევეთ ნებსით თუ უნებლიედ ჩადენილი ცოდვები. თქვენდამი ერთგულად მსახურების ნიშნად გწირავთ ამ წმინდა ცხოველს, მიიღეთ ის და მიეცით ავადმყოფს საშუალება კვლავაც შეასრულოს თავისი ვალი თქვენს წინაშე“. სჯეროდათ, რომ ამ წესის შესრულების შემდეგ ავადმყოფობა გადავიდოდა ცხოველზე, რომელიც აუცილებლად მოკვდებოდა. ამ უკანასკნელის გადარჩენის მიზნით, მას თავზე შემოავლებდნენ მამალს, რომელიც, აფხაზის რწმენით, ცხოველის ნაცვლად უნდა მომკვდარიყო, ყოველ შემთხვევაში მისი ხორცის ჭამა იკრძალებოდა.

ფურკამეჩისა და ძროხის ნამატის მოგების შემდეგ, მათი რძის საკვებად გამოყენება არ შეიძლებოდა, ვიდრე ამ რძეს რომელიმე ორშაბათს ჯერ ღვთაებებს – აითარსა და ამქამგარიას არ შესწირავდნენ, ხოლო მომდევნო ხუთშაბათს – ადვინიქოუს. საამდღისოდ მოამზადებდნენ აილარჯს (ელარჯს) და აჩამაქუას – ხაჭოსთან ერთად მოხარშულ ღომს (შდრ. მეგრ. ჩემქვა), რომლებსაც ღია კარებთან დაალაგებდნენ და სანთლებს აანთებდნენ (ძროხისთვის – ორს, კამეჩისთვის იმდენს, რამდენიც მეწვეელი ჰყავდა ოჯახს) და უფროსი მამაკაცი დაილოცებოდა: „თქვენ, ადვინიქოუ, ძველებო და ახლებო! ჩვენი წინაპრების მიერ დადგენილი წესით გწირავთ მსხვერპლს და გთხოვთ იყოთ ჩვენი და ჩვენი საქონლის მფარველები, გაგვიმრავლეთ ისინი და ნურაფერს გვავენებთ!“ მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლებოდა რძისა და მისი პროდუქტების საკვებად მოხმარება.

ახალდაქორწინებულთათვის განკუთვნილი საცხოვრებელიდან – ამჰარადან დიდ ოჯახში

#51#

ახალრძლის შეყვანისა და ქალის მოლოგინების შემდეგ, ადვინიქოუს აუცილებლად ყვერულსა და დედალს შესწირავდნენ.

აფხაზურ ადვინიქოუსთან ტიპოლოგიურად ახლოს დგას მეგრული „გალენიში ორთა“ – „გარეთ მყოფთა ორთა“ (შდრ. მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული იმერული დღეობის სახელწოდება – „გარეგნობა“).

დიდი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი; ზოგი ვარიანტით, ცხოვრობს დიდრიფშის მთაზე, ჰყავს ცეცხლოვანი ცხენი – არაში, რომელიც პატრონის ამხედრებისთანავე დიდრიფშის მწვერვალებიდან პირდაპირ ლიხნის მოედანზე ხტება. ლიხნიდან დიდი საგმირო საქმეების საძიებლად ზღვისპირით დასავლეთისკენ მიემართება. ნართ რაინდს სოფ. ლიძავაში მცხოვრები ლძაათა ასული პირველი დანახვისთანავე შეუყვარდება და მოგვიანებით, როცა ვინმე აყვლან აყვლანქერის მიერ გატაცებულ ქალი-შვილს დაიხსნის, ცოლად შეირთავს.

იმის გამო, რომ სიტყვა „ა-დიდ“ აფხაზურ ენაში ჭექა-ქუხილს აღნიშნავს და ამასთან ნართი გმირი დიდრიფშის მთაზე ცხოვრობს („დიდრიფშს“ ზოგი ენათმეცნიერი შიფრავს „ჭექა-ქუხილის სამლოცველოდ“, ზოგისთვის „დიდრიფშის“ „დიდი“ არის ტოტემური სახელი), მის სახელს ჭექა-ქუხილის აღმნიშვნელ ტერმინთან აიგივებენ და დიდის პერსონაჟს განიხილავენ როგორც უძველესი მითოლოგიური წარმოდგენების გამომხატველ სახეს. თუმცა უნდა ითქვას, რომ გმირს სახელის გარდა ე. წ. „ჭექა-ქუხილის მითებთან“ არაფერი აკავშირებს. საგულისხმოა ქართველი ეთნოლოგის ს. ბახია-ოქრუაშვილის მიერ უკანასკნელ ხანებში გამოთქმული მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ დიდრიფშის მთაზე დაჯდომისას მდ. ყუბანის ველიდან მოსული ნართი გმირის მიერ გამოწვეული ჭექა-ქუხილი უნდა

#52#

მიანიშნებდეს ბრძოლას ამ ადგილის დასაუფლებლად.

დიდრიფშნიხა – დიდრიფშის ხატი, სალოცავი (ა-ნიხა). იგი თავისი სიძლიერით აბჟუის აფხაზეთში ცნობილ ილირნიხას (ილორის წმ. გიორგის ხატს) უტოლდება. დიდრიფშის წმინდა მთა აფხაზთა (განსაკუთრებით ბზიფის) ეთნიკური ერთობის ისეთივე სიმბოლოა, როგორცაა მდ. ვოლგა რუსებისათვის, ვულკანი ფუძიამა იაპონელებისათვის და სხვ. იგი გუდაუთის რაიონში მდებარეობს, სოფ. ლიხნის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, სოფ. აჭანდარასთან. დიდრიფშში საშუალო სიმაღლის წიფლის ტყით დაბურული მთაა, რომელზედაც ასვლა წმ. მთის წაბილწვად ითვლება და ამ აკრძალვის დამრღვევს აუცილებელი სიკვდილი ელოდება. დიდრიფშის მწვერვალზე უკანასკნელ დრომდე შემორჩენილი იყო ძველი ეკლესიის ფუნდამენტის ნაშთები.

დიდრიფშისათვის ლოცვა და იქ ფიცის დადების რიტუალის ხელმძღვანელობის უფლება მხოლოდ აჭანდარელ ჩიჩბებს – დიდრიფშნიხას „მეხატურებს“ ჰქონდათ (იხ. „ა-

#53#

ნიხაფავი“). დიდრიფშნიხას სახელობის ლოცვა აფხაზებმა აღდგომის დღეს იცოდნენ, ყოველი ოჯახი მსხვერპლად სწირავდა თიკანს და დიდი ზომის ხაჭაპურს. მლოცველი ზვარაკის შამფურზე წამოცმული გულღვიძლითა და ანთებული სანთლით ხელში მივიდოდა დიდრიფშნიხას სახელობის ქვევრთან და იქ იტყოდა წმ. მთის სადიდებელს.

ზაფხულში, ივლისის თვის კვირა დღეს, დიდრიფშის წმ. მთის ძირში აჭანდარელთა და ბზიფელ აფხაზთა საერთო სახალხო ლოცვა იმართებოდა. აჭანდარის თემში შემავალ

შიდ სოფელს თითო საკლავი (ხარი ან ძროხა) უნდა დაეყენებია. გარდა ამისა ყოველ ოჯახს მოჰქონდა ღომი, ღვინო, მარილი და სხვა ხორაგეულობა. სამსხვერპლო საქონელი უნდა დაეკლა და მისი ხორცი წმინდა ქვაბში უნდა მოეხარშა დიდრიფშინხას „მეხატურს“, რის შემდეგაც იწყებოდა ლოცვა. ლოცვის შემდეგ კი სხდებოდნენ სუფრასთან და სადილობდნენ.

დიდრიფშინხას აფხაზები მეორენაირად დიდრიფშ-ანიფსნიხას უწოდებენ. ტერმინი „ანიფსნიხა“ სხვა არაფერია თუ არა „ღვთისმშობლის მიძინების ხატი“. როგორც ჩანს, დიდრიფშის მთაზე სწორედ ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ტაძრის ნაშთებია შემორჩენილი. მიუხედავად ამისა, დიდრიფშინხა აფხაზებს მამრობითი სქესის ღვთაებად ჰყავდათ წარმოდგენილი.

დოპუნია – ოჩამჩირის რაიონის სოფ. დოპუაქითში მცხოვრები დოპუას გვარის მფარველი ხატი, რომლის კულტი ამავე რაიონის სოფ. აძიუბუას მთელ მოსახლეობაში იყო გავრცელებული. დოპუნიას საბრძანისად მიჩნეული იყო აბაშის რაიონის სოფ. სუჯუნა, რის გამო მას შვედენ-ნიხასაც უწოდებდნენ. ამავე ხატს დოპუათა ცოლები, რამდენადაც ქმრის საგვარეულო სალოცავის სახელის ხსენება ეკრძალებოდათ, „ჟვარაკის“ (შდრ. ქართ. „ზვარაკი“) ეძახდნენ. დოპუნიას სახელზე აძიუბუელები და დოპუაქითელები ყველიერის კვირას ლოცულობდნენ და სპეციალურად გამომცხვარ რიტუალურ პურთან ერთად მუჭა მარილსა და ცვილის სანთელს სწირავდნენ. ლოცვის შემდეგ დოპუას გვარიდან ასაკით უფროსი მამაკაცი ყველა ოჯახს შემოივლიდა და მარილსა და სანთელს წამოიღებდა.

როგორც ჩანს, დოპუნია სუჯუნის წმ. გიორგის ხატს უკავშირდება და, შესაძლოა, დოპუათა ძირიხატს წარმოადგენს.

#54#

ა-დოუჰა – განუსაზღვრელი ზებუნებრივი საწყისი, მსოფლიო სული, რომლის მადლით არიან მოსილნი ნართები (განსაკუთრებით ნართების დედა – სათანეი-გვაშა). ნართულ გადმოცემებში საქონლის გამრავლება ადოუჰას წყალობას მიეწერება.

როგორც ჩანს, ტერმინი „ადოუჰა“ კომპოზიტია. მისი პირველი ნაწილი „ა-დ“ დიდს ნიშნავს, მეორე – „ჰ“ – მთავარს, მბრძანებელს, ე.ი. „ადოუჰა“ სიტყვასიტყვით „დიდ მთავარს, მბრძანებელს“ აღნიშნავს (ნაწარმოებია „აფსჰას“ მსგავსად) და როგორც საკულტო ტერმინი ქართული „უზენაესის“ იდენტურია. „ადოუჰას“ პარალელური ინვერსიული ფორმაა „ჰადუ“, „ჰჰ-დუ“, რომლითაც ანცვარაშვას (ღმერთისთვის მიძღვნილი სიმღერა) ტექსტებში ღმერთს მიმართავენ. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ „ადოუჰა“ ღმერთის ეპითეტი ან მისი მეორე სახელია.

#55#

ეთნიხი – აგნიხი – გუდაუთის რაიონის სოფ. კალდახვარაში მცხოვრები ამფარების საგვარეულოს მფარველი სული. როგორც ჩანს, იგი კავშირშია ზღვასთან (აფხ. ა-გა – ზღვა, ა-ნგხა – ხატი; პირველი ნაწილი გაუგებარია) და საგვარეულო ლოცვაც ზღვის ნაპირზე იმართება. გადმოცემის თანახმად, ძველად ღრუბლის სახით მოვლენილ მრისხანე არსებას

ამფარების გვარიდან ყოველწლიურად მიჰყავდა ზღვის ნაპირთან თავისი ფეხით მოსული ქალიშვილი. ბოლოს ერთ-ერთმა ამფარმა ეთნის – აგნის სთხოვა ადამიანის მსხვერპლი ციკნით შეეცვალა და გაენთავისუფლებია მისი გვარი ამ მძიმე ხარკისაგან. მანაც შეისმინა ეს თხოვნა. იმ დღიდან მოყოლებული ამფარების გვარი (ქალების გამოკლებით) ყოველწლიურად გაზაფხულზე ან შემოდგომაზე ზღვის ნაპირზე გადის და ეთნის – აგნის ციკანსა და ოთხკუთხა ფორმის უზარმაზარ ფეტვის პურს სწირავდა. ეს მსხვერპლშეწირვა თავისებური წესით სრულდებოდა: ციკანს დაკლავდნენ და სხვა ადგილზე გაატყავებდნენ, ხორცს ერთაგან დაჭრიდნენ და სხვაგან მოხარშავდნენ, ჭამითაც სხვა ადგილზე შეჭამდნენ. საინტერესოა, რომ მსხვერპლშეწირვის ასეთივე წესი ჰქონდათ ჩერქეზებსაც საქონლის მფარველი ღვთაების – ახინის სახელზე გამართული დღესასწაულის დროს.

ეთნის – აგნისის სახელზე ლოცულობენ მაშინაც, როცა ზღვისპირზე გარკვეული მიზეზით დიდხანს რჩებიან.

ზოგიერთი ავტორი, ცდილობს ეთნის–აგნისი ზღვის მფარველ ღვთაებად წარმოგვიდგინოს, თუმცა ასეთი დასკვნის გამოტანის საშუალებას არსებული მასალა არ იძლევა. ამფარების საგვარეულო სალოცავის ზღვასთან კავშირი, როგორც ჩანს, აიხსნება ამ გვარის შესახებ არსებული გადმოცემით, რომლის თანახმად ამფარები შავი ზღვის გადაღმა მხრიდან არიან მოსულები.

#56#

ეირიგ-ააცნისი – ქურდობისა და ყაჩაღობის მფარველი ძალა აფხუის აფხაზეთში. აფხაზის აზრის, იგი დღითა და ღამითაც ყველაფერს ხედავს. ამ ხატის სახელზე ქურდები და ყაჩაღები სოფელ ააცში (აქედან მოდის ხატის სახელწოდება) მდინარე ააფსისა და ნაკადულ დახურთას შორის ლოცულობდნენ; მსხვერპლად სწირავდნენ კონუსის ფორმის რიტუალურ პურებს და თავიანთ საქმიანობაში ხელშეწყობასა და წარმატებას შესთხოვდნენ. ამ ხელობის ადამიანებს წესად ჰქონდათ ნადავლიდან საუკეთესო ნივთები შეეწირათ თავიანთი მფარველისათვის; ამასთან, შესაწირ საგნებს ან ნაქურდალი ცხოველის ბალანს ხეებზე ჰკიდებდნენ იქ, სადაც ხატის საბრძანისი ეგულებოდათ. ეირიგ-ააცნისთან დაკავშირებულია ლეგენდა, რომლის თანახმად წმინდა ადგილთან თავად მიდიოდა არჩვი ან სხვა ნადირი, რომელსაც ხალხი ხატს სწირავდა (შდრ. ილორის წმ. გიორგი, მოქვის წმ. გიორგი).

„ეირიგ-ააცნისი“ („აერგი-ააცნისი“, „ეირიხააცნისი“) სოფ. ააცის ეირიგის (აირგი, აერგის) ანუ წმ. გიორგის ხატს (ა-ნისა) ნიშნავს. ბზიფის აფხაზეთში ამ ხატს ჩურგურ-ნისი ერქვა (იხ. „ჩურგურ-ნისი“, ასევე „ა-ერგი“).

ელდიზი – ნართულ გადმოცემათა მიხედვით, ბოროტ გოლიათებთან მეგრძოლი გვარი, რომელიც ღრმა ხეობიდან სპილენძის ხიდის გავლით მოსულმა კაციჭამიებმა მთლიანად ამოხოცეს; გადარჩა მხოლოდ მომავალ გმირზე (იხ. „შარვანი“) ფეხმძიმე ქალი.

გადმოცემის ერთ ვარიანტში ნათქვამია, რომ ნართები ელდიზების დისშვილები არიან, ე. ი. ნართების დედა – სათანეი-გვაშა ელდიზთა გვარს განეკუთვნება.

ა-ენადარა – ხელოვნური დანათესავების წესი ვენდეტას შეწყვეტის მიზნით. როდესაც მოსისხლე მხარეთა შესარიგებლად წარმოებული მედიატორობა უშედეგოდ მთავრდებოდა, მკვლელს, ტრადიციული აფხაზური სტუმარმასპინძლობით გულგამაგრებულს, შეეძლო დაზარალებულის ოჯახში მოულოდნელი შეჭრა და მოკლულის დედის, დის ან ცოლის ძუძუზე კბილის დადგმა ძალდატანებით, ან კიდევ მკვლელის დედას, დას ან ცოლს შეეძლო მოკლულის ოჯახში მისვლა და პირველივე შემხვედრი ბავშვის მკერდზე მიკვრა ან მისთვის ძუძუს პირში ჩადება. ამ გზით მტრებს შორის ნათესაური კავშირი მყარდებოდა და სისხლის აღების ტრადიციული წესი ძალას კარგავდა. ხელოვნური

#57#

დანათესავების ეს ფორმა, თანხლებული გარკვეული უფლება-მოვალეობებითა და ვალდებულებებით, თავის პარალელს პოულობს კავკასიის ხალხთა (განსაკუთრების ადიღეელთა) ჩვეულებითი სამართლით გათვალისწინებული შესაბამისი ნორმების სახით. აენადარას ჩვეულებას ანუ ინკორპორაციული ხასიათის რიტუალს აფხაზები და ადიღეელები მიმართავდნენ შვილის აყვანის შემთხვევაშიც.

ა-ერგი (აიერგი, აირგი, ეირიგი, ერგე) – სინკრეტული ბუნების პოლიფუნქციური ღვთაება: არის ყაჩაღობისა და ქურდობის მფარველი (იხ. „ეირიგ-ააცნიხი“, „ჩურგურნიხი“), ზოგჯერ გაიგივებულია მესაქონლეობის, ნადირობისა და ჭექა-ქუხილის ღმერთებთან (იხ. „ა-მქამგარია“, „ა-ჟვეიფშა“, „ა-ფი“); მის სახელზე ლოცულობდნენ ავადმყოფობისა და მგზავრობის ჟამს; ყოველწლიურად, უპირატესად აღდგომის დღეს სწირავდნენ მოზვერს და

#58#

ოჯახის კეთილდღეობასა და დაცვას შესთხოვდნენ. აფხაზთა წარმოდგენით, აერგი თეთრ ცხენზე ამხედრებული მეომარი იყო (შდრ. წმ. გიორგი) და ლაშქრობიდან გამარჯვებით დაბრუნებულნი შემდეგი ლოცვით მიმართავდნენ: „ო, ერგი, მეომართა წინამძღოლო, ვაჟკაცობისა და სიმამაცის მფარველო! მადლობას გწირავთ მტერზე გამარჯვებისთვის; გთხოვთ მომავალშიც ნუ დაგვტოვებ შენი მფარველობის გარეშე“ (ტექსტი მოყვანილია ს. ზვანბას მიხედვით). წარმატებული ლაშქრობისა და ნადირობის შემდეგ, მეხდაცემის, დიდი წვიმებისა თუ გვალვის შემთხვევებში აფხაზები მღეროდნენ ე.წ. „ერგეაშვას“ (სიმღერა აერგზე). სამურზაყანოს მთიანეთში იყო ამ ღვთაების სახელობის ტბა – „ეგემაშრა“, სადაც თავად აერგი ბანაობდა და ამიტომაც მწყემსები ტბის წყალში თითსაც არ ჩაყოფდნენ. ღვთაება აერგთან დაკავშირებული იყო ილორის, ააცის, ბალაბურხვას, ჯირხვას სალოცავები.

#59#

თუ ბზიფის აფხაზეთში ყველაზე ძლიერ ხატად დიდრიფშ ანიფს-ნიხა (დიდრიფშის ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი) ითვლებოდა, აბჟუასა და სამურზაყანოში განსაკუთრებული შიში აერგი ილირ-ნიხას (ილორის წმ. გიორგის) მიმართ ჰქონდათ. აბჟუის აფხაზთა რწმენით, ილირნიხა მათი აჯიჯხატის (მეგრ. ჯინჯი ხატი) – ძირი ხატის ფსხუ-ნიხას უფროსი ძმა იყო.

ნართულ გადმოცემათა აფხაზური ვერსია იცნობს აერგების ოჯახს (გვარს), რომელიც ნართებთან მეგობრობს (ხშირად ლაშქრობებს ერთად აწყობენ) და ნათესაური კავშირიც აქვს (სასრიყვას ცოლი აერგების ასულია). გადმოცემის ზოგი ვარიანტით, ცნობილია აერგი რარირა და მისი ცოლი რიმცა, მათი ვაჟიშვილები – რადი და რაში, ქალიშვილი – ხანია; სხვა ვარიანტით აირგების დედა სამკურნალო ბალახების მცნობი მკურნალია (მან მოარჩინა გველნაკბენი ნართი ქეთუანი). ერთი სიტყვით, აერგების ოჯახი ისეთივე მრავალწევრიანია, როგორც აფხაზური ღვთაების – აჟვეიფშას, ოსური – უაცილის (წმ. ილიას), უასთირჯის (წმ. გიორგის) და სხვა კავკასიური ღვთაებების ოჯახები. ერთ-ერთი ნართული თქმულების მიხედვით, ძმები აჟვეიფშები ნადირობიდან აერგთა სადიდებელი სიმღერით ბრუნდებიან, რაც, შესაძლოა, აერგთა უპირატესობაზე მიუთითებს. უნდა ითქვას, რომ ნართულ გადმოცემებში, ზღაპრებსა და ხალხურ სიმღერებში აერგი და აჟვეიფშა ხშირად ერთად იხსენიებიან, აქვთ საქორწინო კავშირიც („აერგების ქალიშვილები – აჟვეიფშების რძლები“, – ნათქვამია სიმღერის ერთ-ერთ ტექსტში).

აერგის გარდა აფხაზურ პანთეონში არ არის სხვა ღვთაება, რომელსაც მრავალი ფუნქცია ჰქონდეს შეთავსებული და ამდენად მიახლოებულიც კი იყოს უზენაეს ღმერთთან – ანცვასთან. ამ ღვთაების გენეზისის თაობაზე აფხაზ სპეციალისტთა აზრი ორად არის გაყოფილი: ერთი ნაწილი მას წმ. გიორგისთან მოგვიანებით გაიგივებულ ქრისტიანობამდელ ღვთაებად მიიჩნევს (შ. ძიძარია, შ. ინალ-იფა, ც. ბჟანია), მეორე კი აერგში ქრისტიანულ წმინდანს ხედავს და მის სახელს „გმარგ“ ფორმიდან მომდინარედ თვლის (ს. ზვანბა, ა. ანშბა).

ერიში, ერიშქანი – ფეიქრობის მფარველი სული. ქსოვის დაწყებამდე ერიშს ევედრებოდნენ არ წაეხდინა მათთვის ნაქსოვი, არ აეშალა ქსელი და ხელი მოემართა
#60#

ქსოვაში; სწირავდნენ კონუსის ფორმის კვერებს (აკვაკვარებს) და ნაქსოვი ტილოს ნაჭერს, თან დააყოლებდნენ: „აი შენი წილი“. სახელი „ერიში“, ერთი აზრით, წარმომდგარია აფხაზური სიტყვიდან „არიშრა“ (ტილოს გათეთრება); მეორე აზრით, ტერმინი „ერიში“, დამოწმებული ასევე ყირგიზებსა და ურუმებში „ქსელის“ მნიშვნელობით, აფხაზურში თურქული ენიდან არის შესული. საინტერესო ჩანს ფეიქრობის მფარველი სულის სახელწოდების სხვა ვარიანტი – „ერიშქანი“, რომლის მეორე ნაწილი (ქან) სვანურში კანაფს, ხოლო აფხაზურში სელს (ა-ქუნგ) აღნიშნავს (ნ. ჯანაშია არ გამოორიცხავს სვანურიდან ნასესხობის შესაძლებლობას).

#61#

ვახსითი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ნართი სითის ერთადერთი ვაჟიშვილი, აჟვეიფშას სიძე. ვახსითი ნართების ცხენების მწყემსია და ხშირად მიერეკება ცხენების რემას მდ. ყუბანის ჩრდილოეთით მდებარე სტეპებში, სადაც მუხლამდე ბალახი ხარობს. აქ გაიცნობს იგი სამოვრების პატრონ გოლიათს, რომელსაც ორთაბრძოლაში ამარცხებს, შემდეგ კი დაუძმობილდება და მასთან საცხოვრებლად რჩება ისე, რომ სახლში იშვიათად დადის.

ძმობილთან მყოფი ვახსითი დილაობით აღმოსავლეთის მხარეს ამჩნევს ცეცხლივით მანათობელ ძალას, რომელიც შვიდი ძმა აჟვეიფშას ერთადერთი და აღმოჩნდება. მრავალი ფათერაკის შემდეგ ვახსითი მას ცოლად ირთავს.

#63#

ზართიჟვი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, მენახირე; აქვს ხშირთმიანი და ისე გრძელი წარბები, მხრებზე თუ არ მოიგდო, მიწამდე ეშვება და მხედველობას უფარავს. ყუბანისპირას მობანავე სათანეი-გვაშამ გაღმა ნაპირზე მყოფ ზართიჟვს უხმო. როცა მენახირემ ვერ შეძლო აზობოქრებული მდინარის გადაღაბვა, რისთვისაც ქალისგან დაცინვა დაიმსახურა, გაშიშვლებულ სათანეი-გვაშას ჯადოსნური მშვილდიდან „ისარი“ სტყორცნა. ისარი მოხვდა ქვას, რომელშიც მომავალი გმირი – სასრიყვა ჩაისახა. ზართიჟვმა დაარიგა სათანეიგვაშა მოეძებნა აინარ-მჭედელი, რომელიც შეძლებდა ჩანასახის ქვისგან ამოკვეთას.

ეპოსის იმ ვარიანტებში, რომლებშიც სათანეი-გვაშას მზეთუნახავი გუნდა ცვლის, ზართიჟვის როლში ცხენების მწყემსი ერჩხეუ გამოდის.

ზარი – ნართ ქალიშვილზე – სიუზე შეყვარებულის – ახუშბას, სხვა ვერსიით აირგების ასულის – ხანას გატაცების მსურველის – ხუაშას ცხენი. პირველი ვარიანტით, სიუსთან ორთაბრძოლაში დაჭრილი ახუშბასათვის მეგობრების მიერ თქმული სიმღერა ამშვიდებს მომაკვდავი პატრონის ბედით გულმოკლულ ცხენს (შდრ. ქართულ ფოლკლორში „მოტირალი ცხენის“ მოტივი). ამ სიმღერას ახუშბას ცხენის პატივსაცემად დაერქვა „აზარი“. მეორე ვარიანტით, დამარცხებული ხუაშას ცხენს ნართ გუნდასთან ერთად შებორკავს და გაშოლტავს ხანია. შემდეგ ქალიშვილები შეთხზავენ სიმღერას შებორკილ ცხენზე. ამ ცხენის

#64#

სახელი – ზარი, გადმოცემის თანახმად, საფუძვლად დაედო მიცვალებულთა ხსოვნის ჰიმნს – „აზარს“, რომელსაც აფხაზები დღესაც მღერიან გარდაცვლილთა სულებისადმი მიძღვნილ ცხენთა შეჯიბრებაზე.

ზილხა – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, მითიური ჯუჯა ხალხის – აწანების ასული, ნართი კუნის ცოლი (ზოგი ვარიანტით სასრიყვას ცოლი), ცვიცვის ბიოლოგიური დედა. ჯუჯათა ქალიშვილი სიმაღლით ერთი ციდაა, მაგრამ დიდი ძალ-ღონით გამოირჩევა; ერთად აღებული ყველა აწანის ძალა აქვს. როცა აწანების მთელმა ჯგუფმა მკვდარი მელია ვერ გადმოაბრუნა, ზილხამ კვირისტავის წვერი ამოსდო, გადმოატრიალა, გაატყავა და შვილს

#65#

ქუდი შეუკერა. იგი ხელსაქმის დიდოსტატია, ძაფს ართავს და ქსოვს; როცა საქსუალს ეხება, აწანების ციხე ირყევა. კუნისა და ზილხას ქორწილში დაკლული ასი ხარის ტყავიდან, ნართების თხოვნით, პატარძალმა ბურთი შეკერა.

ზილხა ჯიუტი და მოუთმენელი ხასიათის ქალია. როცა გარღვეული მესტების გამო გაბრაზებულმა კუნმა მას მათხოვარი აწანების ქალიშვილი უწოდა, ფეხმძიმე ზილხამ

მუცელი განიკვეთა, ბავშვი ამოიყვანა და ქმარს მიუგდო, თავად აწანებთან წავიდა (ასევე ბრაზდება ოსურ ვერსიაში ბცენტების – ჯუჯა ხალხის ასული, რომელიც შვილს ქმარს უტოვებს და გარბის). ნართები ცდილობენ მოაბრუნონ ზილხა (საამისოდ სასრიყვაც კი მიდის აწანებთან), მაგრამ ამაოდ; შემოთვლით კი შემოუთვალა ნართებს, რომ ბავშვი რძით კი არა, გამდნარი რკინით ეკვებათ.

ზოსხანი (ახიზოსხანი – ოქროს ზოსხანი) – ინფექციურ დაავადებათა (დიდი ბატონები, წითელა ბატონები, ყველა ბატონები) მფარველი ღვთაება; ჰყავს მეუღლე (იხ. „ხანია შქვაქვა“), რომელთანაც ერთად სახედრით დროდადრო სოფლიდან სოფელში მოგზაურობს და ადამიანებს ყვავილებს აყრის. ოთახში, სადაც ბატონები ბრძანდებიან სუფევს სიმშვიდე, იკრძალება უცხო პირთა შესვლა და ხმაური. ბატონებისათვის გაშლილ სუფრაზე ყვავილების გარდა არის მოხარშული ან შემწვარი დედალი, გოჭი, ღომი, ყველი, ხილეული; იქვე აწყვია მუსიკალური ინსტრუმენტები; ახლო მდგარ სკამზე თევზით დაჭრილი ჩალა დევს ბატონების სახედრისათვის. ცოლ-ქმარს უმდერიან მუხლმოყრით ჩონგურის, აფხაზარცას (ჭიანურის მსგავსი ორსიმიანი საკრავი) ან აჭარპინის (სალამური) თანხლებით და წყალობას შესთხოვენ. აფხაზეთის ზოგიერთ კუთხეში სრულდებოდა ამ ღვთაებათა „შვილად აყვანის“ განსაკუთრებული წესი, რომელიც ნ. ჯანაშიას აქვს აღწერილი.

#66#

როცა სოფელში ვინმე დაავადებოდა საერთო სახსრებით კარგად ნასუქებ ორ თეთრ თხას (დედალმამალს) შეიძენდნენ, დაკლავდნენ და სხვა საწოლაგესთან ერთად ტყისკენ გასწევდნენ; დადგამდნენ ორ საწოლს, ზედ დასვამდნენ ორ ლამაზ ქალს (აუცილებლად „სუფთას“), რომლებსაც გადახსნილ მკერდზე აბრეშუმის ცხვირსახოცები ეფინათ. ხალხი მუხლს მოიყრიდა, სოფლის თავკაცი ახი ზოსხანსა და მის ცოლს მოუხმობდა, შესთხოვდა მიეღოთ მსხვერპლი, თავი ქალების მკერდზე მიეღოთ და, წინაპართა ჩვეულების თანახმად, სოფელს შვილებოდნენ. აქვე, ბატონების „მკვებავი“ ქალების გვერდით იდგა ორი საუკეთესო ცხენი მამაკაცისა და ქალის უნაგირებით. შვილად აყვანის წესის შესრულების შემდეგ ცხენებზე „შემსხდარ“ ბატონებს, როგორც საპატიო სტუმრებს სოფლიდან სიმღერით გააცილებდნენ.

#67#

ახი ზოსხანთან ტიპოლოგიურად ახლო დგას ოსური ალარდი (დიგორულად ალაურდი) და ქართული „ბატონები“.

#69#

თათრაში, თეთრაჩი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ნართების დედის სათანეი-გვამას დისშვილი (სხვა ვარიანტით ძმისშვილი), ამფარისა და ბრანიფის შვილი. მას პირველივე შეხედვისთანავე უკვდება შვილები.

ა-თარჩეი – მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული დოდის ერთ-ერთი სახეობა. ტერმინ „ათარჩეის“ ქვეშ იგულისხმებოდა სპეციალური სამგლოვიარო ჩული (ჩვეულებრივ

შავი ფერის), რომელსაც გარდაცვლილის ცხენს ფაფარიდან ძუამდე გადააფარებდნენ. ასე შესუდრულ ცხენს საფლავის სამჯერ შემოტარებისა და ზარის (აზარის) თქმის შემდეგ, ჭირისუფლის მიერ წინასწარშერჩეული მხედარი უცაბედად მოსწყვეტდა ადგილიდან

#70#

და დაუზოგავად გააჭენებდა. მას დანარჩენი მხედრები დაედევნებოდნენ, ცდილობდნენ დაწეოდნენ და აფრიალებული ათარჩი ან მისი ნაგლეჯი მაინც ჩაეგდოთ ხელში.

გამარჯვებულად ჩაითვლებოდა ის, ვინც მთლიანად ან ჩულის ყველაზე დიდ ნაწილს მოიპოვებდა ან შეინარჩუნებდა. გამარჯვებულ მხედარს ჭირისუფალი დაასაჩუქრებდა.

#71#

ინალ ყუბე – „ინალის საფლავი“. ასე უწოდებენ აფხაზები აფსხუს მთაზე მდებარე სალოცავს, რომელიც თავისი სიძლიერით დიდრიფშისა და ილორის ხატებს უტოლდება, ფსხუნხას (იხ. „ფსხუნხა“) „წილს“ წარმოადგენს და დიდრიფშ ანიფსნხას (დიდრიფშის ღვთისმშობლის მიძინების ხატი) ძმად ითვლება. ინალ ყუბეს სახელზე ლოცულობდნენ და მას ძირიხატად მიიჩნევდნენ მაჰმადიანური ორიენტაციის აფხაზური გვარები – ადლეიბა, კიუტი, ბაგაფში, ინაფშა, ამიჭა, ასევე, ნ. ჯანაშიას ცნობით, თავადი მარშანიები და ისინი, რომლებიც წებელდის, დალის, ფსხუს მთებიდან აფხაზეთში ჩამოვიდნენ. ზოგი ცნობით, მის სახელზე ლოცულობდნენ ადღომა დღეს, ზოგითაც – ყველიერის შაბათს; სწირავდნენ ღომის ფქვილის თაფლნარევი ცომისგან გამომცხვარ დიდი ზომის მჭადს და დაკოდილ თხას.

ინალ ყუბე ყაბარდოელი თავადების წინაპრის – ინალის სახელს უკავშირდება. ყაბარდოელი მთავრების XVII ს. შედგენილი გენეალოგიისა და გადმოცემების მიხედვით, ინალს XV ს. უცხოვრია და ყაბარდოში შავიზღვისპირეთიდან ჩამოსულა, ადგილობრივი მოსახლეობა დაუმორჩილებია, მოგვიანებით ფსხუს მიდამოებში დამკვიდრებულა და იქვე გარდაცვლილა. როგორც ჩანს, ინალი იყო დღევანდელ აფხაზეთა ერთი ნაწილის (წარმოშობით ყაბარდოელების) რეალური წინაპარი, რომელიც სიკვდილის შემდგომ გაულმერთებიათ და მისი საფლავი და საფლავის შემოგარენი, როგორც საკრალური სივრცე, საკულტო ადგილად უქცევიათ. თუმცა შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ინალის საფლავი ფსხუში არც იყო და მისი კულტი ჩრდილოეთ კავკასიიდან ფსხუში გადმოსახლებულ ყაბარდოელებს ჩამოეტანათ, მითუმეტეს, რომ ხანდაზმულ აბაზებს XX ს. 50-იან წლებში ინალ ყუბე აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, აბაზებისა და აფხაზების საზღვარზე ეგულებოდათ.

#72#

ინაფჰა (ნაფჰა) კიაგვა – ლეგენდარული გმირი, რომელსაც მრავალ საგმირო საქმეთა გარდა აფხაზური მუსიკალური ინსტრუმენტის – ა-ხემაას (სამხელიანი) გამოგონება მიეწერება. გადმოცემის თანახმად, კიაგვას ნადირობის დროს შემთხვევით შემოაკვდა ღვიძლი ვაჟი; უზომოდ დამწუხრებულს შვიდი დღე პირი არაფრისთვის დაუკარებია და სიტყვაც არ დაუმრავს; მერვე დღეს (შვილის გასვენების დღეს) ცხენის ძუა დაჭიმა ვარცლზე,

რომელზედაც მიცვალეულ ვაჟს ბავშვობაში ბანდნენ, დაუკრა და დარდიანად დაამღერა. მოგვიანებით ინაფჰამ ამ ინსტრუმენტს ა-ხემაა უწოდა. ინსტრუმენტი შემდგომ დაიხვეწა და ციტრას მსგავსი 28 სიმიანი (ზოგი ცნობით 32 ან 35 სიმიანი) საკრავი გახდა (ესაა ორგანოფილებიანი მოსაზიდი საკრავი თითოეულ განყოფილებაში თანაბარი ოდენობის სიმებით). ა-ხემაა კარგა ხანია გაქრა ცოცხალი ყოფიდან (დაამზადეს ხანდაზმული აფხაზების აღწერილობის მიხედვით).

მსგავსი თქმულება სალამურის ტიპის ინსტრუმენტის – აჭარპინის წარმოშობის თაობაზე აფხაზეთში მოგზაურობის დროს ჩაწერილი აქვს ვ. აბაევს (ერთმა აფხაზმა ნადირობისას შემთხვევით მოკლა შვილი, შემდეგ აჭარპინი გააკეთა და გულშეღონებული დილამდე ერთ მწუხარე მელოდიას უკრავდა, გამთენიისას კი მოკვდა). ასეთივე გადმოცემა ცნობილია ნართული ეპოსის ოსური ვერსიიდან (ნართმა სირდონმა, რომელმაც ტრაგიკულად დაკარგა შვილები, გააკეთა პირველი ფანდური და სიმღერით დაიწყო თავისი მწუხარების გადმოცემა, რითაც მან ნართები მუსიკას აზიარა). იდენტურ ლეგენდას ჭიანურის წარმოშობაზე იცნობს ქართული (სვანური და რაჭული) ფოლკლორი. თქმულების თანახმად ვინმე როსტომმა, რომელსაც შვილი შემოაკვდა, გააკეთა ჭიანური – შვილის სხეულზე საკუთარი წვერი გააბა (ასეთივე გადმოცემა ფანდურთან დაკავშირებით ცნობილია ფშავში). ის ფაქტი, რომ ლეგენდა ჭიანურის წარმოშობის შესახებ დაკავშირებულია გარდაცვლილ შვილთან და ცოცხალ ყოფაში ეს საკრავი მიცვალეულის კულტთან დაკავშირებულ რიტუალებში გამოიყენებოდა, გვაფიქრებინებს, რომ აფხაზური ა-ხემაას დანიშნულება ჭიანურის იდენტური უნდა ყოფილიყო.

ა-ინიჟი (ადიდ. ინიჟ – დევი) – დევი. ადაუს (იხ. „ა-დაუ“, „ა-დოუმიჟხა“) სინონიმი აფხაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებსა და საგმირო ეპოსში.

#74#

იუანა – ნადირობისა და ნადირთმფარველი ღვთაების – აჟვეიფშაას (იხ. „აჟვეიფშაა“) ვაჟი, რომელსაც მონადირეები, განსაკუთრებით ახალბედები, წარმატებულ ნადირობას შესთხოვენ. იგი სიმღერებში იხსენიება ეპითეტით „დად“ – მამა. „აჟვეიფშაარაშვასგან“ (აჟვეიფშასადმი მიძღვნილი სიმღერა) განსხვავებით დად-იუნას სადიღებლები იმღერება ყველგან წლის ნებისმიერ დროს, გარდა ნადირობის დაწყებისა და ნადირობიდან მობრუნების პერიოდისა. მას ქალებიც კი მღერაინ. დად-იუნას სიმღერები გამოირჩევიან თავიანთი მელოდიურობით და აფხაზურ საშაირო ჰანგებს მოგვაგონებენ. ამ სიმღერათა ტექსტები თითქმის მთლიანად მონადირეთა საიდუმლო ენის ლექსიკით არის შედგენილი. ფიქრობენ, რომ სიმღერებს დად-იუნაზე საკულტო დანიშნულება არასოდეს ჰქონია. ისინი სასწავლო-აღმზრდელობითი ფუნქციის მატარებელნი იყვნენ და მოზარდებისათვის, მომავალი მონადირეებისათვის, სამონადირეო ენის შესწავლის საქმეს ემსახურებოდნენ.

ვ. აბაევი „დად-იუნას“ ოსური Fud-Juani-ს (მამა იუანის) ანალოგიად თვლის და იაზრებს, როგორც „მამა იოანეს“ (ნათლისმცემელი?).

ა-იუსტაა – ავსული, რომელსაც ადამიანებისა და ცხოველებისათვის მავნებლობა მოაქვს, უსახლდება მათ და აავადებს (შეიძლება, ადამიანში ჩასახლებულმა იგი თავად აქციოს მზაკვრად), ძალუმს ნათესებისათვის ზიანის მიყენება. ამიტომ მარიამობის წინა ღამეს, როცა ქაოსის ძალებს ელოდებიან, მათ საწინააღმდეგოდ იყენებენ სხვადასხვა ავგაროზებს (თმებზე სანთლებს იწებებენ, ეკლისრგოლებიან ჯვრებს დგამენ ეზოებში, ბოსტნებსა და ყანებში, ჰკიდებენ საცხოვრებლისა და საქონლის სადგომის კედლებზე, ეკლის საყელოს უკეთებენ ხბოებს და სხვ.), რომლებსაც, აფხაზის აზრით, ავსულები ვერ მიეკარებიან; ანთებენ ხეჭრელის კოცონს და უთვალთვალებენ, რომელ მეზობელს ჩაუსახლდება ბოროტი სული (სოფელში რამდენიმე კუდიანი ეგულებათ), რასაც „აიუსტაა ლიჰარას“ (აიუსტას დაჭერას) უწოდებენ.

#75#

კალინდა – საახალწლო ლოცვა. ახალი წლის წინა საღამოს, ვახშმის შემდეგ აცხოვდნენ ოთხკუთხა ფორმის დიდ ხაჭაპურს და დებდნენ ხის გობზე, რომელსაც სანთლები ჰქონდა მიკრული. მთელი ოჯახი ამ ხაჭაპურის გარშემო მუხლს მოიყრიდა და ასაკით უფროსი მამაკაცი საკმევლის დადებასთან ერთად ღმერთს წყალობას შესთხოვდა; შემდეგ ხაჭაპურს შეჭამდნენ და ნარჩენებს ცეცხლში დაწვავდნენ. რიტუალი აუცილებლად გათენებამდე უნდა დასრულდებოდა.

ტერმინი „კალინდა“, როგორც ჩანს, აფხაზებს მეგრელებისგან აქვთ ნასესხები და უკავშირდება დასავლეთ საქართველოში გავრცელებულ ახალი წლის აღმნიშვნელ სიტყვას „კალანდას“, რომელიც, თავის მხრივ, რომაულ Calendae-სგან არის მიღებული და შეთვისებულია ან უშუალოდ რომაელთაგან ან ბიზანტიელი ბერძნებისაგან.

ა-კვაკვარი – მცირე ზომის წრიული ან კონუსის ფორმის ბრტყელი, ყველიანი ან უყველო, ძალზე დამარილებული, გამომცხვარი ან მოხარშული კვერი – აფხაზური რიტუალების აუცილებელი ატრიბუტი. მისი თაფლით შეზავებული ცომი ფეტვის ან სიმინდის ფქვილისგან მზადდება. გარდა საკულტო დანიშნულებისა აკვაკვარებს იყენებდნენ მონადირეები, მწყემსები, მოგზაურები და მოლაშქრეები. გამომცხვარი აკვაკვარი საკვებად დიდხანს ვარგისია.

ა-კვალანტარი – მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული სიმბოლო – „მიცვალებულის ხე“; წარმოადგენს ერთ მეტრამდე სიგრძის ცვილის განტოტვილ სანთელს, რომლის ღერძი მთელ სიმაღლეზე სპირალურად წითლად არის შეღებილი და სადგართან თეთრი ლენტი აქვს შემოხვეული. სანთლის თავში დასმულია ცვილისაგან დამზადებული ჩიტის გამოსახულება. ასეთი სანთლის ჩამოქნა აფხაზებმა ორმოცზე ან წლისთავზე იცოდნენ.

#76#

მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული ტოტებიანი სანთელი მასზე შემომჯდარი ფრინველის გამოსახულებით (ხშირად თითქმის რეალური ხის ზომის) სამეგრელოში ცნობილი იყო „კილანტარის“ სახელწოდებით.

აფხაზური ა-კვალანტარის და მეგრული კილანტარის მორთულობაში თვალში საცემია მრავალი ხალხის (მათ შორის, ქართველების) მითოლოგიიდან და ფოლკლორიდან კარგად ცნობილი მოტივი „ჩიტი ხეზე“ (მსოფლიო, კოსმიურ ხეზე შემომჯდარი ფრინველი მიცვალებულის, წინაპრის სულს განასახიერებს), როგორც მიცვალებულის სულის ნიშანი. იგივე მოტივს ვხვდებით მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებულ აფხაზურ სხვა სიმბოლოებშიც (იხ. „ა-კვანი“, „ა-ოკუმი“, „ა-ხანაფი“).

ტერმინი „ა-კვალანტარს“ საფუძვლად უდევს მეგრული სიტყვა „კილანტარი“, რომელიც, თავის მხრივ, ქართული „კელაპტარი“ ფორმის შესატყვისია (ქართული „კელაპტარი“ და მისი ამოსავალი ძველბერძნული „კეროლამპტერ“ თავდაპირველად აღნიშნავდა არა სანთელს, არამედ სასანთლეს, სანთლის სადგარს).

ა-კვანი – მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული სიმბოლო, რომელიც წლისთავზე (აფსხურა) გამართულ მიზანში სროლის ნიშანს წარმოადგენს. ეს არის 5-7 მ. სიგრძის ვერტიკალურად დაყენებული ძელი, რომლის ტანი შემკულია ფერადი ქაღალდებით ან ქსოვილის ნაჭრებით; სხვადასხვა სიმაღლეზე ჰორიზონტალურად დაჭედებული აქვს ხის თამასები, რომლებიც ზემოთ და ქვემოთ განტოტვილია წვრილად გასანთლული პატრუქებით. თამასებზე ჰკიდია სხვადასხვა გამოსახულებები. ძელის ტანში რამდენიმე ადგილზე მოთავსებულია თოფისწამალი. აკვანი თავისი შესახედაობით აშკარად მორთულ ხეს მოგვაგონებს. შეჯიბრში მონაწილეებმა იარაღიდან სროლით უნდა ჩამოაგდონ ხეზე ჩამოკიდებული „პრიზები“ – საჩუქრები (კარგ მსროლელს ჭირისუფალი ფულით ან საქონლითაც ასაჩუქრებდა). ბოლოს აკვანს ცეცხლი წაეკიდება და დენტის პერიოდული აფეთქების ქვეშ იწვის (რამდენადაც წლისთავი აღიქმება როგორც კრიტიკული დრო, როცა კოსმიურ წესრიგს ქაოსის ძალებისაგან საშიშროება ელის, შესაძლოა, აღნიშნულ ჩვეულებაში ტრანსფორმირებული რიტუალის სახით ასახვა ჰპოვა უძველესმა ინდოევროპულმა მითოლოგიამ – ქექა-ქუხილის ღვთაების ბრძოლამ ხის ქვეშ მყოფ გველთან).

აკვანი თავის მორთულობით ჰგავს მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებულ როგორც საკუთრივ აფხაზურ სიმბოლოებს (იხ. „აკვალანტარი“, „ა-ოკუმი“, „ახანაფი“), ისე მეგრულ „კილანტარს“, სვანურ „კამარაის“ და ოსურ „ილენს“ (ამ უკანასკნელს კი ვ. აბაევი ინგუშურ „ოლომ-ბეხოს“ და ქართულ „ჩიჩილაკს“ უკავშირებს).

კუნი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ზოგი ვარიანტით ნართების უფროსი ძმა, აწანების ასულის – ზილხას ქმარი, ცვიცვის მამა, ნართების ცხვრების მწყემსი. საუკეთესო მომღერლის – ქეთუანის დაწყებულ სიმღერას პირველი კუნი აძლევს ბანს, შემდეგ დანარჩენი ნართები.

გადმოცემის მიხედვით, ნართებს ყველა სახის საქონელი ჰყავდათ, მაგრამ განსაკუთრებულ მზრუნველობას ცხვრების მიმართ იჩენდნენ, რადგან ცხვარი აძლევდა მათ ხორცს და მატყლს, მატყლი კი სამოსს. სწორედ ამიტომ მიანდეს ცხვრების მწყემსვა გამორჩეულ ნართ კუნს. გარდა ამისა იგი საუკეთესო მეომრად ითვლება; მის სახელს ატარებს მწვანე ველი, სადაც სათანეი-გვაშასთან მიმავალმა მატყლით დატვირთულმა კუნმა

ჩასაფრებული დევები გაანადგურა. მანვე დაამარცხა მოძალადე ბიკი, რომელსაც მოგვიანებით დაუმშობილდა და მასთან სტუმრად მისულმა საჩუქრის სახით შვიდი წყვილი კამეჩი წამოიყვანა.

კუნმა ნადირობის დროს გაიცნო ერთი აწანი და დაუმეგობრდა, მოგვიანებით მისი და ზილხა შეუყვარდა და ცოლად ითხოვა. ქმრისგან შეურაცხყოფილმა ფეხმძიმე ზილხამ მუცელი განიკვეთა, ბავშვი, მომავალი გმირი – ცვიცვი, კუნს დაუტოვა და თავად აწანებთან წავიდა.

სახელი „კუნი“, როგორც ჩანს, მომდინარეობს ნართულ გადმოცემათა ყაბარდოული ვერსიის გმირის – ბათრეზის (აფხაზური ვერსიის პერსონაჟის – ცვიცვის ორეულის) მამის – ხიმიშის ეპითეტადან „კუი“ – „მელოტი“.

ნართული ეპოსის ოსურ ვერსიაში კუნს ხამიცი შეესაბამება.

#79#

ა-ლაბაშა – ეპიკური გმირის – აბრსკილის მუჯრა, რომელიც მისი იარაღიც არის და გადაადგილების საშუალებაც (მიწაზე დაბჯენილი ალაბაშით მთებს ახტება). ასეთივე მუჯრას – ლაბაშას იმავე ფუნქციით ფლობენ სამეგრელოში გავრცელებული თქმულების პერსონაჟები – არამ-ხუტუ და ბერსკუა.

აფხაზური ალაბაშა და მეგრული ლაბაშა (ეს სიტყვა მეგრულში აფხაზური ენიდან არის შესული) წარმოადგენს ხის გრძელ ჯოხს რკინისწვეტიანი დაბოლოებითა და რკინის ან ხისავე ხელსაჭიდი ბურთულით (არის ბურთულის გარეშეც). ასეთ მუჯრებს მთებში სიარულის დროს მონადირეები და მწყემსები ხმარობდნენ.

ლაბიწვირა – საფიცარი ჩხირი, რომელსაც „აჟირა-ნიხაში“ (სამჭედლო-სამლოცველოში) სადაო საკითხების გადასაწყვეტი ფიცის დადების წინ მჭედელი ბრალდებულსა და ბრალმდებელს აძლევდა; ამ ჩხირზე დაიფიცებდნენ და გრდემლთან დააგდებდნენ, როგორც საფიცარის საწინდარს (შდრ. მეგრ. „ფუჩიხინტკი“ – ფიცის ჩხირი).

ა-ლაკუმხა – გათვალვის საწინააღმდეგო მოწყობილობა. ეს არის დაახლოებით 1,5 მ. ხეჭრელის ლატანი, რომლის ორკაპა ან სამკაპა თავში ჯვრისებურად ჩასმულია ორი ჩხირი,

#80#

თეთრი ქვა და ასკილის ტოტისაგან დაგრებილი რგოლი. ლატანის ტანი რამდენიმე ადგილას ჩათლილია ისე, რომ ჩანათალთან ქერქი წვრილი ლენტების სახით ქვემოთ არის გადმოწეული. ასე მორთულ ალაკუმხას ღვთისმშობლის მიძინების – მარიამობის დღესასწაულის წინა საღამოს, როდესაც ავსულების გამოჩენას ელოდნენ, ეზოებში, ყანებში, ბოსტნებში, ვენახში, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების ახლოს მიწაში არჭობდნენ.

ავი თვალის საწინააღმდეგო ალაკუმხას მსგავსი მოწყობილობა ცნობილია სვანეთში „ჩანჩალის“ სახელწოდებით, ასევე გურია-სამეგრელოში, სადაც იგი სწორედ ხეჭრელისგან მზადდება მარიამობის დღესასწაულისთვის. როგორც ჩანს, ხალხი ხეჭრელს

განსაკუთრებულ თვისებებს მიაწერდა და მას მზაკვართა და ავსულთა საწინააღმდეგოდ იყენებდა (ამ მიზნით ქსნის ხეობაში ასკილი გამოიყენებოდა).

ტერმინი „ალაკუმხა“ უკავშირდება ხეჭრელის მეგრულ (ლეკუხა, ლეკუმხა) და გურულ (ლეკუმხა, ლუკუხო) სახელწოდებებს („ლუკუფხას“ სახით იგი განმარტებული აქვს სულხან-საბასაც).

ა-ლამაზი (სპარს. ნამაზი) – ყოველდღიური ხუთჯერადი კანონიკური ლოცვა, მუსლიმთა ხუთი ძირითადი მოვალეობიდან, ისლამის ხუთი ბურჯიდან (რუქნ) ერთ-ერთი. მიუხედავად ამისა აფხაზეთში ისლამის გავრცელებიდან დღემდე ამ წესს არ იცავენ. ლოცვის ნაცვლად მორწმუნე აფხაზები ალაჰს მიმართავენ ერთადერთი ფრაზით: „ალაჰ, გახსოვდე ალაჰ!“ ამ სიტყვებით მიმართავენ ისინი უზენაესს განთიადისას, ჭამის წინ და შემდეგ, წყლის დაღვებისას, ძილის წინ, ჭექა-ქუხილის დროს, საქონლის ან ფრინველის დაკვლის შემთხვევაში, ხარებზე უღლის დადგმის ჟამს, ხვნა-თესვისა და ყოველგვარი სამუშაოს დაწყების წინ, მოსალოდნელი საფრთხის დროს.

ლაფირნიხა – ქიახირიფების, ბენიების, ციმცების (სოფ. ბარმიში), ბიჯბების, დბარების და ლასარიების (სოფ. ბლაბურხვა) საგვარეულო ხატი, რომლის სახელზე ყოველწლიურად მარიამობამდელ ხუთშაბათს და შაბათს ლოცულობდნენ გუდაუთის რაიონის სოფ.

#81#

ლაბურხვასთან ახლომდებარე ტყეში (სოჭნარში). ლაფირნიხას ყოველი ოჯახი მსხვერპლად სწირავდნენ თხას და დიდი ზომის მრგვალი ფორმის ხორბლის პურს, რომლის ცომი დამარილებული წყლით მზადდებოდა. ამ „წმინდა პურის“ წინ ლოცულობდა ოჯახის უფროსი (ლაფირნიხას ოჯახის კეთილდღეობას შესთხოვდა), შემდეგ პურს დაჭრიდნენ და უცხოებსაც უმასპინძლდებოდნენ. ლაფირნიხას ძლიერ ძალად თვლიდნენ და თუ ვინმეს საქონელი დაეკარგებოდა მისი სახელით წყევლიდნენ ქურდსაც და ქურდის მნახველსაც. თუ ქურდი დაავადდებოდა, აუცილებლად მსხვერპლი უნდა შეეწირა ლაფირის ხატისთვის, ამასთან წყევლა ნაქურდალის დაბრუნებით უნდა „მოხსნოდა“.

ლაფირნიხასთან დაკავშირებულია ერთი გადმოცემა: უძველეს დროში აფხაზთა ჯგუფი (ქიახირიფების, ბენიების და ციმცების გვარიდან) მთიდან ეშვებოდა; დღისით-მზისით უეცრად კუნაპეტი ღამე შეიქმნა. მგზავრებმა გზა ვერ გააგრძელეს, ხის ძირში ჩამოსხდნენ და გამონათებას დაელოდნენ. ამ დროს ჩამოიარეს უცნობებმა, რომელთათვის ჩვეულებრივი დღის ნათელი იდგა და ხის ქვეშ მჯდარებს დახმარება აღუთქვეს: გამოუგზავნეს ჯიხვის რქა, რის შემდეგაც მათ გაუნათდათ; სოფელში ჩამოსულებმა მკითხავის მეშვეობით შეიტყვეს, რომ ლაფირნიხა განრისხებოდათ. ამ დღიდან სამივე გვარმა ლაფირნიხას სახელზე ყოველწლიური ლოცვა დაიწესა. სწამდათ, რომ ვინც ამ დადგენილ ჩვეულებას დაარღვევდა იგი ყურძნის საკრეფად ხეზე ვერ გავიდოდა, მის გათხოვილ ქალიშვილს შვილი არ ეყოლებოდა და სხვ.

ლაფირნიხას ზოგჯერ აერგი-ლაფირნიხას უწოდებენ. როგორც ჩანს, ეს არის აღნიშნული ხატის სრული სახელი, უკავშირდება აერგის (წმ. გიორგის) კულტს და ლაფის (ტოპონიმი?) წმ. გიორგის ხატს ნიშნავს (შ. ინალ-იფა „ლაფ“ ძირს ოდესღაც არსებულ და აწ უკვე გამქრალ გვარს უკავშირებს, რაც საეჭვო ჩანს).

ლახინწარა – ბედის მწერლების (იხ. „შაცვა-ჩაფაცვა“) მიერ ახალშობილის შუბლზე გაკეთებული წარწერა, რომელიც იუწყება მის მომავალს, ბედნიერებასა თუ უბედობას, სიცოცხლის ხანგრძლივობასა თუ სიკვდილის ჟამს (შდრ. მეგრული „ყვაიჭარე“ – შუბლწარწერილი; „უყვაიჭარე“ – შუბლწაუწერიელი, უბედური).

#82#

ლეიარნიხა – გუდაუთის რაიონის სოფ. მუგუძირხვაში მცხოვრები ლეიხას გვარის მფარველი ხატი (ანიხა), რომლის საბრძანისად მუხისა და ჭადრის ხეებისაგან შემდგარი წმინდა კორომი ანუ „ანიჰვართა“ (ლოცვის ადგილი) ითვლებოდა. ლეიარნიხა ძლიერი ძალა იყო და მისი შიშით ლეიხების საქონელს ქურდი ხელს ვერ ახლებდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში სასტიკად დაისჯებოდა (სიკვდილით, ავადმყოფობით ან სხვა უბედურებით) დამნაშავე ან თავად ან მისი ოჯახის რომელიმე წევრი. ხატის რისხვის მოხსნისთვის ქურდს ან სხვა დანაშაულში ეჭვმიტანილს დაზარალებულისთვის ზარალი უნდა აენაზღაურებია და იმავე ოდენობის თანხა ანიხასთვის შეეწირა. მუგუძირხვაში 2 ჰექტარზე გაშენებული იყო ხატის ვენახი, რომელსაც ლეიხები საერთო ძალებით უვლიდნენ და ღვინის ნაწილს ყიდდნენ, ნაწილს კი ლოცვის დროს იყენებდნენ. ანიხას სპეციალური სახსრები, რომელიც გარდა აღნიშნულისა საკუთრივ ლეიხების შემოწირულობისგან შედგებოდა, ხატის კულტმსახურთან ინახებოდა და ხატისავე საჭიროებისათვის იხარჯებოდა. ლეიარნიხას ჰყავდა თავისი „აწავი“ (ნათელმხილველი, მკითხავი), რომელიც თვით ანიხას მიერ იყო ხელდასხმული და შთაგონებული. ლეიხას გვარი ასაკოვან და საპატიო მამაკაცთა შორის ყოველწლიურად მორიგეობით ირჩევდა ლეიარნიხას კულტმსახურს – „ანიხაფაავს“ და ექვს დედაბერს – „აჩაკუჰააცვას“ (წმ. პურის ხორბლის დამფქველებს, ცომის მომამზადებლებს და მცხოვრებლებს). რომელიმე მათგანის გარდაცვალების შემთხვევაში, უმაღვე ირჩევდნენ ახალ წევრს.

ლეიარნიხას სახელობის დღეობა მოძრავი იყო და ყოველწლიურად სულთმოფენობის (წმ. სამების დღის) შემდგომ ოთხშაბათს იმართებოდა. დღესასწაულისათვის მზადებას თომას კვირიდან მესამე ორშაბათს იწყებდნენ. ამ დღეს აწავის, ანიხაფაავისა და რჩეული დედაბრების ხელმძღვანელობით მთელი სოფელი იკრიბებოდა მოსამზადებელი პერიოდის მასპინძლის ოჯახში, რომლის უფროსს გასული წლის ლოცვის დროს საზეიმოდ გადაეცა წმინდა დაფა, ე. წ. „ახამგუ“ (2×1,5 არშინის ზომის). მასპინძლის ერთ-ერთ ფაცხაში თიხისგან კეთდება ახამგუს ზომის კერა (ახუშთაარა), რის შემდეგაც სადილობენ და გვიან ღამემდე ცეკვა-სიმღერით ერთობიან. ორი კვირის შემდეგ კვლავ იკრიბებიან: მამაკაცებს ურმებით მოაქვთ კაკლის ხის ტკეჩები და მუხის ხის

#84#

გამომშრალი ქერქები და პირველად ანთებენ კერაში ცეცხლს, რის აღსანიშნავად მასპინძელი ვალდებულია დაკლას რამდენიმე თხა და გაუმასპინძლდეს სტუმრებს. ამ დღიდან ყოველ დილით ოჯახის უფროსი დღეობისწინა ორშაბათამდე (სულიწმიდის დღე) დარჩენილი შემთხვევით წმინდა კერაზე ცეცხლს ანთებს. სამშაბათს აწაავი და რჩეული დედაბრები ფქვავენ ორშაბათ დღეს დარჩეულ და გარეცხილ წმინდა ხორბალს, რომელსაც ფეხმძიმენი და მუძუთა ბავშვების დედები ვერ მიეკარებიან. ხორბლის ფქვილისგან ოთხშაბათ დილით ანუ ლეიარნიხას დღესასწაულზე წმინდა კერაზე აცხობენ ახამგუს ზომის ოთხკუთხა ფორმის პურს, რომელიც მამაკაცებს დაფით მიაქვთ წმინდა კორომში. მანამდე ანიჰვართაში იკვლება ანიხას სახსრებით წინასწარ შექმნილი ორი დიდრქიანი დაკოდილი თხა (ანიხაფაავი ერთ თხას მიწაზე გართხმულს კლავს, მეორეს – უკანა მარჯვენა ფეხით ხეზე ჩამოკიდებულს. ამ უკანასკნელის ტყავს იმავე ხეზე მალა ჰკიდებენ და იქვე ტოვებენ გახრწნამდე). როცა ყველფერი მომზადდება წმინდა კორომში უხმობენ ლეიბების გვარის მამაკაცებს (ქალები კორომში არ დაიშვებიან; მათ სამსხვერპლო პურისა და ხორცის ჭამაც ეკრძალებათ); ანიხაფაავი ერთ ხელში იღებს თხილის ხის შამფურზე წამოცმულ თხის გულ-ღვიძლს, მეორეში – ჭიქა ღვინოს და ლეიარნიხას გვარის კეთილდღეობასა და მფარველობას შესთხოვს. შემდეგ ღვინოს დალევს და ხორცის ნაჭერს მიატანს. ასევე იქცევიან დანარჩენებიც. დღესასწაულზე მოსული სტუმრების დაპურების შემდეგ, ლეიბები თავად დასხდებოდნენ სადილად; ბოლოს მომავალი წლის დღეობის მოსამზადებელი პერიოდის მასპინძელი ოჯახის უფროსს წმინდა დაფას – ახამგუს გადასცემდნენ.

რამდენადაც დღესასწაულზე დასასწრებად მოდიოდნენ არამარტო მუგუმირხვას თემში შემავალი სოფლების (მუგუმირხვას, აფცხვას, ოდანურხვასა და ჩაბალურხვას) მცხოვრებნი, არამედ გუდაუთის რაიონის თითქმის ყველა სოფლის მკვიდრნი, რომლებიც წმ. კორომთან მდებარე მინდორში იკრიბებოდნენ და ცეკვა-სიმღერით, ბურთაობითა და ცხენოსნობაში შეჯიბრით ერთობობდნენ, შეიძლება ითქვას, რომ ლეიარნიხას დღეობა საერთო სახალხო ზეიმს წარმოადგენდა. აღნიშნულისა და იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ იგი მოძრავი დღეობაა (მოძრავ დღეობებს კი აფხაზური საგვარეულო სალოცავები არ #85#

იცნობენ) და მისი ათვლა აღდგომიდან ხდება, შესაძლოა, ლეიარნიხა რომელიმე ქრისტიანულ დღესასწაულს უკავშირდება. არაა გამორიცხული ასეთ დღესასწაულად ჩაითვალოს სულთმოფენობა, რომელთანაც ლეიბების დღეობა მაქსიმალურად მიახლოებულია. სხვა მხრივ ძნელია აიხსნას დღეობის მასობრივი ხასიათი და მისი მოძრაობა.

ლიმილახი (ლიმირახი, ნიმირახი, მუმირახი, სუმირახი) – ცოლ-ქმრული ბედნიერების მფარველი სული, რომლის სახელზე „აითარნიჰვას“ (ღვთაება აითარისადმი მიძღვნილი ადრესაგაზაფხულო წეს-ჩვეულებათა რიგი) დამთავრებისთანავე ლოცულობდნენ.

დიდმარხვის პირველი ორშაბათის ღამეს დაუქორწინებელი ახალგაზრდები იკრიბებოდნენ რომელიმე მათგანის ოჯახში, სადაც ჩვეულებრივი სიდიდის კვერებს (აკვაკვარებს) შორის თითოეული მონაწილისათვის მცირე ზომის ძლიერ დამარილებული სამი ცალი „ბედის კვერი“ იხარშებოდა. ერთ-ერთ კვერში ჩადებდნენ ლედვის ჩხირს, რომელსაც „ანასფაწვი“ – ბედნიერების ჩხირი ერქვა (შდრ. მეგრული „ხოზო კვარი“, „ხოზო კონი“). ახალგაზრდები თავიანთ კვერებს გარეთ შეჭამდნენ და სხვათაგან საიდუმლოდ ლიმილახს ბედნიერი ცოლ-ქმრული მომავლის მიცემას შესთხოვდნენ. ვისაც ჩხირიანი კვერი შეხვდებოდა, იგი მომავალი წლის შესაბამისი ღონისძიების მასპინძელი ხდებოდა. ს. ზვანბას მიხედვით, დამარილებულ კვერებს ქალიშვილები თავად ხარშავდნენ და სტუმრად მიდიოდნენ წინასწარგაფრთხილებულ ახალგათხოვილ ქალთან, რომელიც მათ „ამხარაში“ (ახალდაქორწინებულთა საცხოვრებელი ფაცხა) მასპინძლობდა. მასპინძელი ქალი ახალგაზრდებს ნახევარწრეზე მუხლმოყრილად დააყენებდა ისე, რომ ხელში კვერები სჭეროდათ და „მუმირახსუმირახს“ ქალიშვილებისათვის საუკეთესო საქმროებს შესთხოვდა. დამარილებული აკვაკვარის ჭამის შემდეგ წყლის დალევა იკრძალებოდა. ქალიშვილები დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ მწყურვალეს სიზმარში თავიანთი საბედოები (მომავალი ქმრები) წყალს მიაწვდიდნენ. გაუთხოვარი ქალიშვილის მიმართ აფხაზებმა ასეთი თქმა იცოდნენ: „ლიმილახი წყალობდეს“, ე. ი. მალე გათხოვილიყოს.

როგორც ჩანს, ჩხირი კვერში ფალიურობის ნიშანია, ხოლო თავად ჩხირიანი კვერი გამძლიერებული ნაყოფიერების სიმბოლო. მისი ჭამა ნაყოფიერებასთან ზიარების ტოლფარდია.

#86#

ლუკმანი – პირველი მკურნალი, რომელსაც გადმოცემა ჭრილობის მოსაშუშებელი, ციმბირული წყლულის, მალარიის და სხვა დაავადებების სამკურნალო მცენარეულობის აღმოჩენას მიაწერს. მანვე დასტყუა გველს თუ როგორი იარაღით შეიძლებოდა მტკივანი კბილის ამოღება.

როგორც ჩანს, გადმოცემები ლუკმანზე აფხაზეთში თურქების მიერაა გავრცელებული. ლუკმანი წინაისლამური არაბეთის ლეგენდარული გმირი და ბრძენია, რომლის სახელს ყურანში 31-ე სურა ატარებს. როგორც მონოთეისტ და ბრძენ მამას, მას ხშირად ბიბლიურ ბალამთან აიგივებენ. შუა საუკუნეებში ლუკმანს თვლიდნენ ავტორად იგავ-არაკებისა, რომელთა მოტივები ეზოპეს იგავ-არაკთა მსგავსია.

ლძაათა ასული – ნართულ გადმოცემათა უსახელო პერსონაჟი, სოფ. ლიძავაში მცხოვრები ლძაათა გვარის ქალიშვილი, რომელიც თავის სილამაზით მნახველს ატყვევებს, მაყვალივით შავი თვალები აქვს და „ბუდიდან ახალაფრენილ ქორს ჰგავს“. იგი ბოროტმა აყვლან აყვლანქერმა მოიტაცა, მაგრამ შეყვარებულმა – ნართმა დიდმა დაიხსნა და ცოლად შეირთო.

#87#

ა-მათაფში – ნართულ გადმოცემათა მიხედვით, წითელი გველი, რომლის დაჭრილ ნაწილებს ნართები ღვინის ქვევრში – ვაძამაკათში ათავსებდნენ, რათა ღვინისთვის განსაკუთრებული (ზოგჯერ მომწამვლელი) ძალა მიეცათ. სწორედ ამათაფშნარევი ღვინით განიზრახეს ძმებმა მოძალადე ნარჯხეუს მოწამლვა, მაგრამ თავად დაზარალდნენ.

მარდ-იფა – აფხაზური ფოლკლორის პოპულარული გმირი. მისი სრული სახელია მარდ-იფა მარდსოუ (სიტყვასიტყვით, მარდსოუს ვაჟი მარდა). ბზიფის აფხაზების რწმენით, #88#

მარდ-იფამ მოკლა აბნაუაუ (იხ. „ა-ბნაუაუ“) და გაანადგურა ადაუთა (დევთა) – გოლიათკაციჭამიათა მოდგმა. აბუუს აფხაზებში მარდ-იფას სახალხო გმირი ხუხუ ჭითანაა ცვლის.

ა-მზანიჰვა – „მთვარის ლოცვა“; იცოდნენ დიდმარხვის პირველ ორშაბათს, ე. წ. „აითარნიჰვაში“ (ღვთაება აითარისადმი მიძღვნილი საგაზაფხულო მსხვერპლშეწირვათა რიგში). ოჯახის უფროსი მლოცველი მამაკაცი ხელში დაიჭერდა საამდღისოდ გამომცხვარ მთვარის ფორმის კვერს (ახუაჟვს) და იტყოდა: „ო, მთვარევ, დიდი აითარის დიდო წილო, შენ დაიფარე ჩვენი მამაკაცები, მიეცი მათ შენი ბრწყინვალეობა და შენი ძალა, გაამრავლე ჩვენი საქონელი, ბარაქა მოგვეცი, გამთვალავს თვალები ამოუწვი, ენაბოროტს – ენა!“ ამ დროს მლოცველის გვერდით მხოლოდ მამაკაცები იმყოფებიან, რადგან მთვარე მამაკაცთა მფარველად ითვლება, ქალები კი მოშორებით დგანან. აქვე უნდა ითქვას, რომ აფხაზებს მთვარე მამრობითი სქესის ცოცხალ არსებად ჰყავდათ წარმოდგენილი, მთვარის ფაზებთან დაკავშირებული იყო სხვადასხვა რელიგიური შეხედულებები და მაგიური ხასიათის ქმედებანი. ახალი მთვარის გამოჩენისთანავე აუცილებლად უნდა ელოცათ და მისთვის მფარველობა უნდა ეთხოვათ. მთვარისადმი შიში და თაყვანისცემა აფხაზებს ზუსტად ისეთივე ჰქონდათ, როგორც მათ უშუალო მეზობლებს – მეგრელებს.

მისა – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ნართი ქეთუანის უმცროსი ძმა, ომახიანი ხმის მქონე გმირი. ნართების დის – გუნადას გატაცების შესახებ მისა ნართქითიდან (ნართების სოფლიდან) ძახილით ატყობინებს მთის მწვერვალზე მცხოვრებ ხვაჟარფისს. როგორც ჩანს, მისა ნართებში ჰაროლდის, მაუწყებლის ფუნქციას ასრულებს. მართალია, ჰაროლდის ინსტიტუტი აფხაზურ ყოფას არ შემოუნახავს, მაგრამ იგი კარგად არის ცნობილი კავკასიის ხალხებში, განსაკუთრებით ოსებში. ნართული ეპოსის ოსურ ვერსიაში და ოსთა ყოფაში ასეთი ფუნქციის მატარებელია ფიდივაგი (ფიდივაგი ყოველ აულს ჰყავდა. მაუწყებლად ირჩევდნენ ძლიერი ხმის მქონე პირს. როცა საჭირო იყო ხალხის შეკრება სალაშქროდ, მიცვალებულის გასვენებაში თუ სხვა შემთხვევებში მათი მოპატიჟება, ფიდივაგი სოფლის შუაგულში ამალგებულ ადგილზე დგებოდა და მთელი ხმით ატყობინებდა ხალხს. საამისოდ მას გასამრჯელოსაც უხდიდნენ).

#89#

ა-მრანიჰვა – „მზის ლოცვა“, დიდმარხვის პირველ ორშაბათს ღვთაება აითარისადმი მიძღვნილ მსხვერპლშეწირვათა რიგში, ე. წ. „აითარნიჰვაში“ გამართული სავალდებულო ლოცვა, რომელიც მხოლოდ „მთვარის ლოცვის“ (იხ. „ა-მზანიჰვა“) შემდგომ სრულდებოდა. მლოცველი ხელში აიღებდა მზის ფორმის კვერს, გვერდით დაიყენებდა ოჯახის ქალებს და იტყოდა: „შენ, მზეო, დიდი აითარის დიდო წილო, ნუ მოაკლებ წყალობას ჩვენი ოჯახის ქალებს, გაგვიმრავლე საქონელი და ბარაქა მოგვეცი!“ აფხაზებს სწამდათ, რომ მზე მდედრობითი სქესის ცოცხალი არსება იყო და ქალების მფარველად თვლიდნენ.

ა-მქამგარია – მესაქონლეობის, განსაკუთრებით მეკამეჩეობის მფარველი ღვთაება, იშვიათად გაიგივებული აერგთან (იხ. „ა-ერგი“). აბჟუისა და სამურზაყანოს აფხაზთა რწმენით, მისი საბრძანისი გალის რაიონის სოფელ ჩხორთოლთან ახლომდებარე კლდეებია, სადაც მწყემსები სამ წელიწადში ერთხელ მსხვერპლს სწირავენ და ლოცულობენ. ამქამგარიას კულტის აფხაზეთში დაფუძნებასთან დაკავშირებულია ერთი გადმოცემა: მოხდა ისე, რომ ცხვრები დაავადდნენ – ჭკუიდან შეიშალნენ და უეჭველად დაიღუპებოდნენ პატრონისათვის რომ არ ერჩიათ – ელოცა ამქამგარიას სახელზე და მისთვის საქონლის გადარჩენა ეთხოვა. მწყემსმა მართლაც ილოცა და ცხვრებს ავადმყოფობა თანდათან გაუქრათ. აქედან იწყება ამქამგარიას თაყვანისცემა აფხაზეთში, სადაც ღრმად სწამდათ, რომ მას გაცილებით დიდი ძალა ჰქონდა, ვიდრე საქონლის მფარველ სხვა ღვთაებებს; თვლიდნენ, რომ თუ ამქამგარია წყალობდა ადამიანს, მის საქონელს მგელი არ მიეკარებოდა და ყოველ საქმეში ხელი

#90#

მოემართებოდა. ამქამგარიას შიშით მწყემსები მთაში არ ბანაობდნენ და შიშველი სხეულით მას არ ეჩვენებოდნენ; სწამდათ, რომ ამქამგარია ტანს მთის წყაროებში იბანდა, ამიტომ ამ წყლების გამურტლება არავის ეპატიებოდა.

გარდა იმისა, რომ ზოგი ოჯახი ყოველწლიურად ლოცულობდა ამქამგარიას სახელზე, მსხვერპლს სწირავდნენ ცხვრების კრეჭისა და საქონლის დაკარგვის შემთხვევაშიც, შესთხოვდნენ კამეჩების მფარველობასა და გამრავლებას. როცა ფურკამეჩი ზაქს მოიგებდა, მის რძეს პირს არ დააკარებდნენ და მთელი კვირა ყველს აგროვებდნენ, გამოაცხოებდნენ ფეტვის დიდ პურს, დაკლავდნენ ქათმებს ან ბატკანს და ამ სამსხვერპლოთი მივიდოდნენ კამეჩთან, რომლის რქებზე ორ ანთებულ სანთელს მიამაგრებდნენ და ამქამგარიას სახელზე დაილოცებოდნენ: „დე, ნუ მოგვაკლდება შენი წყალობა, ჯანმრთელად ამყოფე ჩვენი კამეჩი, ბლომად რძე ჩაუდგი“. შემდეგ კამეჩსა და ზაქს ავი თვალისგან დასაცავად ეკლისგან დაგრეხილ გვერგვს ქედზე დაჰკიდებდნენ; მოიწვევდნენ მეზობლებს და პურობას გამართავდნენ. ბზიფის აფხაზეთში ზაქის მოგების კვირის თავზე ფურკამეჩისათვის გამოლოცვის რიტუალს ა-სემგარიას და ა-სქამგარიას უწოდებდნენ.

გ. ჩურსინი არცთუ უსაფუძვლოდ მიიჩნევდა, რომ ამქამგარიას კულტი აფხაზეთში სამეგრელოდან იყო შემოსული, რასაც მხარს უჭერს ენობრივი მონაცემებიც. ტერმინი „ამქამგარია“, როგორც თვლიან, სესხების კანონზომიერებათა დაცვით არის მიღებული

მეგრული „მიქამგარიო“ („მიქელ-გაბრიელი“) სიტყვისაგან, „ასამგარია“ მეგრულივე „სამგარიო“, ხოლო „ასქამგარია“, „სამიქამგარიო“ (სამიქელგაბრიელი) ფორმათაგან.

ა-მშაფი – აღდგომა. აფხაზეთში აღდგომის დღესასწაული აღდგომამადე ორი კვირით ადრე იწყებოდა და ზუსტად სამი კვირა გრძელდებოდა, მთავრდებოდა ე. წ. „ქალების აღდგომით“ (იხ. „აჰვსა-რიმშაფი“). ტრადიციის თანახმად, ამ ხნის განმავლობაში იკრძალებოდა საველე სამუშაოები (ითესებოდა მხოლოდ ბოსტანი). ამშაფს ქრისტიანი და მუსულმანი აფხაზები ერთნაირად დღესასწაულობდნენ. ნ. ჯანაშიას აღნიშვნით, მის თანამედროვე აფხაზებს ამ დღესთან დაკავშირებული არავითარი ქრისტიანული გაგება არა აქვთ. საამდღისო მისაღმება „ქრისტე აღსდგა“ აფხაზურ ენაზე არ არის (მისაღმებაზე –

#91#

„მომავალ ამ დღეს ბედნიერად შეგვახვედროს ერთმანეთს“, პასუხობენ: „ასი წელიწადი“). მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ეს თითქმის ერთადერთი დღეა, როცა ოჯახის რომელიმე წევრი აუცილებლად უნდა წავიდეს ეკლესიაში; ყველა ცდილობს დაასწროს მეზობელს სანთლების ანთება და თავისი მიცვალებულის საფლავზე წითელი კვერცხის დადება, რასაც მაჰმადიანი აფხაზებიც აკეთებენ, მხოლოდ სანთლებს არ ანთებენ. აღდგომა დღეს ყოველმა ოჯახმა უნდა დაკლას რაიმე საკლავი, იციან სხვადასხვა ლოცვაც (იხ. „ანცვაჰვა“, „ინალ ყუბე“, „ა-წლანიჰვა“).

მ. მედიჩისა და მ. სელეზნიოვის მიხედვით აფხაზები აღდგომის აღსანიშნავად ხმარობდნენ ტერმინს „თენეფე“ (შდრ. მეგრული „თანაფა“ – აღდგომა).

ა-მშშარა – აკრძალული, ტაბუირებული დღე. ასეთ დღეებში იკრძალებოდა რიგი სამუშაო (მაგ., ქსოვა, კერვა, დაგვა, ლესვა და სხვ.), ოჯახიდან რაიმე ნივთის (ნაგვისაც კი) გატანა, განათხოვრება ან გასაჩუქრება, გაყიდვა; სახლიდან გასვლა და ა.შ.

ამშშარას, ზოგან, მთელი გვარი იცავდა, ზოგან ცალკეული ოჯახები. მაგალითად, სოფ. ჯგერდაში მცხოვრები აშუბები აკრძალვებს ორშაბათს და სამშაბათს იცავდნენ, მეზობლად მცხოვრები შარმათების გვარი – ორშაბათს, ბაგაფშები – შაბათს, ჯიკირბები – ორშაბათს და ხუთშაბათს, ლეიბები – ოთხშაბათს, შაკრილები – შაბათს, კვიწინიები – კვირას, კაკუბები – ოთხშაბათს. ქალი გათხოვების შემდეგ ვალდებული იყო დაეცვა როგორც ქმრის გვარის, ისე მამისეული ოჯახის ამშშარა; ასე რომ მას შეიძლებოდა კვირაში ოთხი დღეც გამოსვლოდა. ამიტომაც იტყოდნენ აფხაზები ამშშარა ზარმაცების არისო. საამშშარო დღეებს ოჯახი თავად აწესებდა.

ამშშარა, როგორც ამას ნ. ჯანაშია აღნიშნავს, „წმინდა დღედ“ ითვლებოდა. ეს იმიტომ, რომ აკრძალვები აუცილებელი დასაცავი იყო და არა იმის გამო, რომ ოჯახი ასეთი დღის დაწესებას რაიმე კეთილ ძალას მიაწერდა. პირიქით, ყოველი გვარი თუ ოჯახი ამშშარას წამოწყებას ერთ დროს ოჯახში თუ გვარში მომხდარ უბედურებასთან (სიკვდილი, დაშავება, ზარალი და სხვ.) აკავშირებდა, ე.ი. თვლიდა, რომ ამ დღეს მის ოჯახს ბოროტი ძალა მოიცავდა და მისგან განრიდების მიზნით ასრულებდა დადგენილ წესს. მართალია,

#92#

აკრძალვის დღეებში ხდებოდა მაგიური ხასიათის მოქმედებაც (მაგ., სახლიდან საგნის არგატანა, რასაც საფუძვლად უდევს რწმენა, რომ ნივთს თუ საგანს ოჯახის კეთილდღეობაც თან მიჰყვება), მაგრამ ამშშარას მხოლოდ მაგიასთან დაკავშირება უმართებულო იქნებოდა. ამშშარა, უპირველეს ყოვლისა, რელიგიურ ტაბუს წარმოადგენს.

#93#

ნაგალენ ყაწარა – სამჭედლოში „ხატზე გადაცემის“ ყოველწლიურად განმეორებადი წესი აბჟუის აფხაზებში. ამ წესის რეგულარული შეუსრულებლობის შემთხვევაში სამჭედლო საქმის ღვთაება (იხ. „შაშვი“) დაზარალებულსა და დამნაშავეს თანაბრად სჯიდა (იხ. „აბღარა“).

ნანჰვა – მარიამობა. მიუხედავად იმისა, რომ ქრისტიან აფხაზებს თითქმის წარმოდგენა არ ჰქონდათ მარიამ ღვთისმშობელზე, ამ დღეს მაინც დღესასწაულობდნენ და უქმობდნენ, მსხვერპლს სწირავდნენ და ლოცულობდნენ ანანა-შაცვას სახელზე და გამრავლებასა და მფარველობას შესთხოვდნენ (იხ. „ანანა-შაცვა“). იცოდნენ ასევე მარიამობის მარხვის დაცვა.

ნართები – კავკასიის ხალხების – აფხაზების, ოსების, აბაზების, ადიღელების, უბიხების, ყარაჩაელების, ჩეჩნებისა და ინგუშების ეპიკური გადმოცემების გმირები. ნართებს იცნობს დაღესტნური (კუმიკური) და ქართული (სვანური, რაჭული, ხევსურული) ფოლკლორი (ეპოსის აფხაზური ვერსიის ცალკეული გადმოცემები მეგრულ ზღაპრებშიც გვხვდება). მეცნიერები ტერმინ „ნართის“ ეტიმოლოგიის თაობაზე განსხვავებული აზრისანი არიან (ზოგი მას ირანული ენით, ზოგიც მონღოლურით ხსნის; არის სხვა წარუმატებელი ცდებიც).

ნართების ეპოსის კავკასიურ ვერსიებს შორის აფხაზურ ვერსიას ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უჭირავს. აფხაზურმა ვერსიამ ჩვენამდე სამი ფორმით მოაღწია [პოეტური (სასიმღერო), ნარევი – პროზაული (თხრობითი) და პოეტური (სასიმღერო) და პროზაული]. დამოუკიდებლად არსებული სიმღერები ეპოსის ცენტრალური პერსონაჟების – სათანეი-გვაშას, სასრიყვასა და გუნდას სახელებს უკავშირდება. ნარევი ფორმით გამოირჩევა თქმულებები – „გმირი სასრიყვას დაბადება“, „ნართები და აერგი“, „როგორ მოწყვიტა

#94#

სასრიყვამ ვარსკვლავი“ და სხვა. ეპოსის ძირითად ნაწილს თხრობითი ხასიათის გადმოცემები შეადგენს (მაგ., თქმულებები ცვიცვის, ნარჯხეუსა და ხვაჭარფისის შესახებ მთლიანად პროზაულია). ამ ფორმის თქმულებებში შეინიშნება გვიანი ხანის საგმირო-ისტორიული გადმოცემების გავლენა. აქვე უნდა ითქვას, რომ ეპოსის აფხაზური ვერსიის როგორც პროზაულ, ისე სხვა ფორმის გადმოცემების მნიშვნელოვანი ნაწილი ზღაპრულ სიუჟეტებზეა აგებული (სწორედ ამიტომ არის, რომ ნართულ თქმულებებში არ ასახულა არათუ ქრისტიანულ წმინდანთა შესახებ ცნობები, რაც გასაგები მიზეზის გამო არც იყო

მოსალოდნელი, არამედ წარმართული რელიგიური კულტებიც). ოსური და ადიღური ვერსიებისგან განსხვავებით აფხაზურ ვერსიაში მხოლოდ ერთი დასრულებული ციკლია მოცემული (სასრიყვას დაბადება, თავგადასავალი და დაღუპვა).

ნართული ეპოსის აფხაზური ვერსიის ყველაზე გავრცელებული გადმოცემების თანახმად, ნართები ასნი არიან, ჰყავთ დედა, მამა და ერთადერთი და. მათი ძირითადი სამეურნეო საქმიანობა მონადირეობა და მესაქონლეობაა; ცხოვრობენ ნართქითში (ნართების სოფელი) ნათალი რუხი ქვისაგან ნაგებ უზარმაზარ სახლებში, აქვთ მარნები, რომლებშიც #95#

შენახულ წითელ ღვინოს სიამოვნებით მიირთმევენ და სიმღერებსაც აგუგუნებენ. მათი კარმიდამო შემოზღუდულია ქვის გალავანით, რომელსაც, ზოგი ვარიანტით, უცხო წარწერა ამშვენებს. ნართები ებრძვიან წყვდიადის ძალებს და ბოროტ ადამიანებს; ცხოვრობენ ადამიანური ცხოვრებით: უყვართ, სცივათ, წყურიათ, თამაშობენ ბურთს, ჰყავთ მეგობრები და მტრები, ხუმრობენ, კამათობენ და ა.შ.

ნართების შესახებ სხვადასხვა გადმოცემებში კარგად ჩანს ეპოსის მატარებელი ხალხის სოციალური ცხოვრების ამსახველი სურათები, რომლებშიც სპეციალისტთა დიდი ნაწილი მატრიარქალურ ურთიერთობათა ნიშნებს ხედავს (რბილად რომ ვთქვათ, ამის მტკიცება უხერხულია ისევე, როგორც უხერხულია ეპოსში ვეძიოთ ჯგუფური თუ დისლოკალური ქორწინების ნიშნები). სინამდვილეში ნართები ცხოვრობენ მონოგამიურ ქორწინებაზე დაფუძნებულ, ინდივიდუალური ოჯახებისაგან შემდგარ, საოჯახო თემში. მათ ნართქითში, ე.ი. თავიანთ სახლში მოჰყავთ ცოლები (მოსულია სათანეი-გვაშა; ჩასიძების ერთი შემთხვევაც კი არ არის), მართავენ ქორწილებს [ქორწილამდე იციან როგორც საცოლის ოჯახში მისვლა, ისე სასიძოს ოჯახის დათვალიერება-გაცნობა (მაგ., ასე ეცნობიან ნართები ალხუზის ოჯახს), საცოლის ოჯახის წევრების დასაჩუქრება, რაშიც საცოლის სყიდვის ინსტიტუტის ელემენტებიც შეიძლება დავინახოთ]; საოჯახო ურთიერთობები ისე ღრმად არის წასული, რომ ჩანს საყოფაცხოვრებო ნიადაგზე წარმოქმნილი კონფლიქტები (გუნდასა და რძლებს შორის დამოკიდებულება; ქმრისგან შეურაცხყოფილი ზილხას წასვლა ოჯახიდან).

ნართმცოდნეობით მეცნიერებაში დღემდე გადაუწყვეტელი რჩება ეპოსის გენეზისის პრობლემა. მართალია, ნართული ეპოსის ცნობილი მკვლევარი ჟ. დიუმეზილი გადაჭრით ამბობს, იგი „თავის საფუძველში ოსურია“, მაგრამ, ეს ასეც რომ იყოს, ეპოსის აფხაზური ვერსია ამით ოდნავადაც არ კნინდება. აფხაზებმა თავიანთი ვერსია ჩამოაყალიბეს არა როგორც ოსური ეპოსის ან თუნდაც სკვითურ-სარმატული მითოლოგიური ბირთვის უბრალო ტრანსფორმაცია, არამედ საკუთარ მითოპოეტურ აზროვნებაზე დაფუძნებული ეპიკური შემოქმედების ნაყოფი, რომლის ძირითადი იდეა (ზნეობრიობის იდეა)

#96#

პერიფერიულად თუ გასდევს ეპოსის სხვა (მათ შორის ოსურ) ვერსიებს. სწორედ ზნეობრიობის იდეის მითოპოეტური დამუშავება განასხვავებს აფხაზურს სხვა ვერსიებისგან

და მას დამოუკიდებელი ეპოსის ღირებულებას სძენს. მართალია, ნართულ თქმულებებში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ნართების გაუთავებელ ლაშქრობებს, რომლებიც ცალკეული გადმოცემების სიუჟეტურ ხაზებს ქმნიან, მაგრამ ეს ლაშქრობები მხოლოდ უცხო მიწებისა და რომელიმე ხალხის დაპყრობის ან ნადავლის ხელში ჩაგდების მიზნით როდი ეწყობა (თუმცა უამისობაც არ არის). აფხაზი ნართები, უპირველეს ყოვლისა, დიდსულოვანი, მაღალზნეობრივი გმირები არიან და სამართლიანობის დამკვიდრებისათვის იბრძვიან მაშინ, როდესაც ოსური ვერსიის ნართების “... ლაშქრობების, მათი ყველაზე დაუნდობელი თავდასხმების უპირველეს მიზანს საქონლის დაყაჩაღებასთან ერთად ცხენების გამორეკვა შეადგენს” (ყ. დიუმევილი). აფხაზური ვერსიის გმირები მტრებს კი არ ხოცავენ, არამედ პატიობენ ბოროტებას და აფიცებენ, რომ მომავალში მსგავსი დანაშაული არ ჩაიდინონ. ასე „ნათლავენ“ და ასე ახდენენ ბოროტებისაგან განწმენდასა და პიროვნების გაკეთილშობილებას ნართები, რომლებიც მათ მიერ „მოქცეულ“ ადამიანებს უძმობილდებიან

#97#

და შემოჰყავთ ისინი ადამიანურ, ზნეობრივ სივრცეში (ეპოსში დაფიცების წესი ველურის ადამიანად ქცევის, მისი გაკულტურების თავისებურ ინიციაციას წარმოადგენს). „ნართები მუდამ სიმართლეს ეძიებდნენ, ბოროტებს მონანიებას აიძულებდნენ, მკაცრებთან მკაცრი იყვნენ, კეთილებთან – კეთილნი, დიდებთან – დიდნი, პატარებთან – პატარანი“, – ნათქვამია ეპოსში. ასეთი მაღალი ზნეობით აფხაზი ნართები ირანული მითოლოგიის (მაზდეანური და მანიქეისტური ისტორიოსოფიის) პირმშობებს (შდრ. ფალაური martiahraß „სამართლიანი ადამიანი“, ავესტის nar ašaon) უფრო გვანან, ვიდრე კავკასიელ თანამოდმეებს. შეიძლება ითქვას, რომ ნართების ბრძოლა დევებთან (ადაუ, აინიჟი) და წყვდიადის სხვა ძალებთან არის ღვთაებრივი საწყისის ბრძოლა დევურთან, კეთილის – ბოროტთან, მართალის – ცრუსთან (შდრ. დევთან მებრძოლი ტკიც – „მართალი“ სვანურ მითოლოგიაში). სამართლიანი გმირის წარმოჩენის პრობლემა იმ სახით, როგორც ეს ნართულ თქმულებებშია მოცემული, აფხაზი ხალხის ზნეობრივ შეხედულებათა წიაღში შემუშავდა. ნართების სახით აფხაზებმა შექმნეს არა ცალკეული გმირების, არამედ მითოლოგიურ ადამიანთა კრებულის – იდეალური საზოგადოების თავისებური სახე და მას სათავეში ჩაუყენეს ქალი, როგორც სიცოცხლისა და

#98#

ნაყოფიერების სიმბოლო. შეიძლება ითქვას, რომ ამ თვალსაზრისით აფხაზი ნართების მსგავს საზოგადოებას არ იცნობს ეპოსის არცერთი კავკასიური ვერსია (მიახლოებული სურათი გვაქვს მხოლოდ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიურ ვერსიებში).

იდეალური საზოგადოების სპეციფიურად აფხაზური იდეის განხორციელების გამო ეპოსის შემქმნელმა ხალხმა ნართები ღვთისმსახურებისაგან განთავისუფლა, მისთვის ცნობილ ღვთაებებს – აერგსა და აჟვეიფშას გაუთანაბრა (უფრო ზუსტად ნართები იმ დროში აცხოვრა, როცა ჯერ კიდევ არ არიან ღმერთები) და მათი მფარველობა მხოლოდ ზებუნებრივ საწყისს – ადოუჰასა და მისი, როგორც მსოფლიო სულის, ძალით მოცულ დედას მიანდო. ეპოსში სათანეიგვაშა არის არა უფროსი ან მბრძანებელი, არამედ, უპირველეს ყოვლისა,

ნართების მრჩეველი და დამხმარე, მოსიყვარულე დედა. ნართებს, რა თქმა უნდა, ჰყავთ მამა, რომელიც მათთან ცხოვრობს, მაგრამ დაბერებულია და „არაფრად არ ვარგა“, როგორც ძველი თაობის დაბერებული ტრადიციების მატარებელი, რომლის აქტიურობა მიუღებელია ახალი მსოფლმხედველობისათვის, მაღალი ზნეობისა და სამართლიანობის დამამკვიდრებელი ნართებისათვის. ბუნებრივია, რომ იგი ახალი თაობის ლიდერს – სასრიყვას ვერ შექმნის. გმირი სასწაულებრივად უნდა დაიბადოს და იზადება კიდეც (იხ. „სათანეი-გვაშა“, „სასრიყვა“). ერთადერთი, რაც ზემოაღნიშნული კონტექსტიდან თითქოს ამოვარდნილი ჩანს, არის სასრიყვასთან დანარჩენი ნართების მტრული დამოკიდებულება, რაც პატრიარქალური საზოგადოების ზნეობრივ ჩარჩოებში ჯდება. ნართები სასრიყვას ღვიძლ ძმად არ ცნობენ და ნაბიჭვარს უწოდებენ (იხ. „ანშუა“) იმის გამო, რომ იგი მათი მამის შვილი არ არის, არ იციან საიდან მოიყვანა სასრიყვა დედამ („ჩვენი მამა ასი წელია ბრმაა, ასი წელია ავადაა; იგი უკვე არაფრად არ ვარგა, მას არ შეეძლო სასრიყვას გაჩენა“, – გამუდმებით ეუბნებიან ნართები სათანეი-გვაშას. ასეთი ინტერესი მამის მიმართ მატრიარქალური ეპოქის გმირებს არა აქვთ). ზუსტად ნართების მდგომარეობაში არიან ადმოსავლური ეპიკური გმირის ალან-გოას შვილები. ისინი ხშირად ეკითხებიან დედას: „რისგან ჩაგესახა შენ შვილი? წყლისგან ხომ არა, რომელსაც სვამ? ქათამი ხომ არა ხარ შენ, რომელიც ნაცარში ზის და მამლის გარეშე გამოჰყავს #99#

კვერცხი? დედა კუა ხომ არა ხარ შენ, რომელმაც ქაფი ჭამა და დაფეხმძიმდა? რამდენი წელია შენი ქმარი მოკვდა, შენ კი შენი ბავშვით ხალხს ატყუებ?“ ასეთია განვითარებული პატრიარქალური საზოგადოების მორალი; ასე ესმით სათანეიგვაშასა და ალან-გოას შვილებს.

ეპოსში მოქმედება ვითარდება პირველქმნადობის მითოსურ დროში (ამით ნართული ეპოსი „უფროს ედას“, „კალევალას“ და სხვა ეპოსებს ემსგავსება). ეპოსის ეს დრო, ისევე როგორც ბერძნულ მითოლოგიასა და სხვადასხვა ხალხების ეპიკურ შემოქმედებაში, არის „გმირთა საუკუნე“, რომელმაც შექმნა მითოსური ხალხი – ნართები. თუ „უფროს ედაში“ დროის ევოლუციის იდეა ქვაზიისტორიულ მითოლოგიაში გადადის (ასეთივე სურათი გვაქვს ნართული ეპოსის ოსურ ვერსიაში: ვარხაგი იყო პირველი ნართი და ა. შ.). ე.ი. მოცემულია დროითი პერსპექტივის ისტორიულად გარდაქმნის ცდა, აფხაზურ ვერსიას ეს საერთოდ არ აინტერესებს; მთელი ყურადღება გადატანილია შესაქმნის გვირგვინის – ადამიანთა მოდგმის (ნართების) სამართლიან და მაღალზნეობრივ ცხოვრებაზე.

ნართული ეპოსის მითოლოგიური პლასტი კარგად ჩანს როგორც სოლარულ და კალენდარულ მითებთან დაკავშირებული გმირების ბუნებაში, ისე სივრცითი სტრუქტურის გააზრებაში. ეპოსში დრო და სივრცე განუყოფელია: ცნება „აქ“ გულისხმობს ცნებას „ახლა“ და პირუკუ. ხშირად გმირის გადაადგილება სივრცეში დროის ცვლილებას არ იწვევს, თუმცა დრო მანძილის საზომადაც არის გამოყენებული (მაგ., დილიდან წამოსულმა გოლიათმა მხოლოდ შუადღით მიაღწია ვახსითამდე, ისე დიდი იყო მანძილი მათ შორის). ეპოსში საკრალური სივრცის ცენტრებად მოიაზრებიან მისი მთავარი პერსონაჟი – სათანეი-გვაშა და მითოლოგიზირებული მდინარე ყუბანი. სწორედ ისინი აკონსტრუირებენ სივრცეს ეპოსში.

მდინარე ყუბანს ნართქითის საკრალურ ტოპოგრაფიაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს და წარმოადგენს ზღვარს სააქაო და საიქიო, ამ და იმ სივრცეებს შორის. ეს სივრცეები ერთმანეთს ხიდით უკავშირდებიან (ზოგჯერ ეს ხიდი ქვისაა, ზოგჯერ სპილენძის, ზოგჯერ ტილოსიც კი, რაც მის საკრალურ მნიშვნელობას აძლიერებს). სპილენძის ხიდზე გადმოსული ბალნიანი კაციჭამია გოლიათები, რომლებმაც ელდიზთა სახელოვანი გვარი ამოწყვიტეს, ქვესკნელის #100#

ბინადრები არიან. სწორედ ამ ხიდთან, ე.ი. სამზეოსა და ბნელეთის საზღვარზე უსაფრთღება გმირი შარვანი კაციჭამიებს. ნართულ გადმოცემებში მდინარე ყუბანს ამბივალენტური სემანტიკა აქვს. იგი, ერთი მხრივ, ნაყოფიერებას, აღორძინებას უკავშირდება (მაგ., მდინარეში ბანაობს სათანეიგვაშა სასრიყვას ჩასახვის წინ, წყლისპირზე ისახება სასრიყვა; აქ ირეცხება სელი და მატყლი და იქსოვება ნართების სამოსი), ხოლო, მეორე მხრივ, ბოროტების საწყისის მატარებელია (აქ დაიღუპა აერგების ასული – სასრიყვას ცოლი, თვით სასრიყვა კი მდინარეში დახრჩობას გუნდამ გადაარჩინა, აბობოქრებული მდინარე მუდამ დიდ წინალობას უქმნის გმირს). ნართქითი მდინარე ყუბანის გარეშე არ მოიაზრება. ეპოსის ყველა ეპიზოდი მდინარისპირზე, გაღმა ან გამოღმა ვითარდება. მდინარე, როგორც ნართქითის საკრალური სივრცის ცენტრი, ასოცირებულია ნართების საზოგადოების მამოძრავებელ ძალასთან – სათანეიგვაშასთან, მსოფლიო გმირთან, რომელიც ნართქითის ღერძს (ახის მყნდი) წარმოადგენს. სათანეი-გვაშა ან მდინარისპირას არის და იქ საქმიანობს ან სეირნობს მისი სათავიდან შესართავამდე და პირიქით. ეს არის მსოფლიო გმირის მოძრაობა ქვემოდან (ქვესკნელიდან) ზემოთ (ზესკნელში) ნართქითის (სამზეოს) გავლით და პირუკუ. სწორედ ამიტომ მდინარე ყუბანი მოიაზრება მსოფლიო მდინარედ, რომელიც მიედინება სივრცის როგორც ჰორიზონტალურ, ისე ვერტიკალურ ჭრილში, რაც სამყაროს სტრუქტურის შესახებ აფხაზური წარმოდგენების ანარეკლია [აფხაზების წარმოდგენით, ვერტიკალურ ჭრილში კოსმოსის მოდელის ანალოგიაა ადამიანი, როგორც მიკროკოსმი, რომელიც წელსზემოთ ზესკნელს განასახიერებს, წელსქვემოთ – ქვესკნელს, შუაწელში – სამზეოს. ამ სკნელებს, ქართული შეხედულების მსგავსად, სამი ფერი – თეთრი (ზესკნელი), შავი (ქვესკნელი) და წითელი (შუასკნელი) შეესაბამება. ამიტომაც ჰყავს ნართ ცვიცვის სამი ფერის რაში და აქვს სამი ფერის ჩოხა, რომ იგი სამ სკნელში მოგზაური გმირია].

ნართების ყოველი ლაშქრობა, მათი ყოველი გადაადგილება სივრცის კოსმიზირებას, მის „გაკულტურებას“ ისახავს მიზნად, რაც მათ იმავდროულად კულტურტრეგერებად აქცევს. გამოკვეთილი კულტურული გმირები არიან ეპოსის პერსონაჟები – სათანეი-გვაშა (პირველი ადამიანების – ნართების დედა), სასრიყვა (ზეციური და მიწიერი ცეცხლის მომპოვებელი), ქეთუანი (სიმღერისა და სალამურის გამომგონებელი), აინარი (მჭედლობის გამომგონებელი და უბადლო ოსტატი), ცვიცვი (ხე-ხილის თესლის მომპოვებელი) და სხვ.

#101#

აფხაზურ ნართულ გადმოცემებში ასახული გეოგრაფიული სივრცე, ტოპონიმთა და ჰიდრონიმთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, ნართების მატერიალური კულტურა და სამეურნეო

ყოფა იმაზე მეტყველებს, რომ ეპოსის აფხაზური ვერსია შემოტანილია და საკუთრივ აფხაზეთის დღევანდელ ტერიტორიაზე არ შექმნილა. საფიქრებელია, რომ ეპოსის ყველაზე ძველი და მნიშვნელოვანი ნაწილი ყუბანისპირეთში მცხოვრები ხალხის შემოქმედების ნაყოფია.

ნართუზი – ნართულ გადმოცემათა ეპიზოდური პერსონაჟი, რომელიც, ერთი ვარიანტით, ნართების დედის – სათანეი-გვაშას „რჩეული“ და სასრიყვას ბიოლოგიური მამაა (genitor).

ნარცვი – მიცვალებულთა საუფლო, საიქიო; სამზეოს, სააქაოს საპირისპირო მხარე. აფხაზთა წარმოდგენების თანახმად, მიცვალებულის სულმა საიქიოში მოსახვედრად უნდა გაიაროს ბეწვის ხიდი, რასაც ხელს უშლის კატა. ეს უკანასკნელი ხიდს უსვამს ცხიმს, რათა მიცვალებლის სულმა ვერ შეძლოს მასზე გასვლა. მიცვალებულის სულს დაბრკოლების დაძლევაში ძალი ეხმარება; იგი ცხიმს ენით ლოკავს. ნარცვის შესასვლელ კარებთან მიცვალებულს ხვდება დარაჯი, რომელიც აუცილებლად უნდა დასაჩუქრდეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში სული ნარცვში ვერ შევა. ამიტომ ატანენ აფხაზები მიცვალებულს ფულს ან სხვა სახის საჩუქარს (შდრ. ქარონის ობოლი). ნარცვს განაგებს სიკვდილის ღმერთი (იხ. „ა-ფსცვაჰა“), რომელსაც, თავის მხრივ, დამხმარეები ჰყავს. ზოგიერთი წარმოდგენით, ნარცვი სამოთხეს შეესაბამება.

ნარჯხეუ, ნარჯხიოუ, ერჩხეუ – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, უბადლო მხედარი და მოისარი, რომლის ქარზე უსწრაფესი რაშის ნესტოებიდან გამომავალი გრიგალივით ამონასუნთქი უზარმაზარ ხეებს გლეჯს და ნართებს ფეხზე არ აყენებს. იგი ერთი ვარიანტით ნართების მენახირეა, მეორეთი – ეპიკური ტომის – ღიაღოვების ცხენების მწყემსი. როგორც ნართების მენახირე, ნარჯხეუ ნართების დედის – სათანეი-გვაშას „რჩეული“ და სასრიყვას ბიოლოგიური მამაა (genitor).

#102#

სასრიყვას დაბადებასთან დაკავშირებული გადმოცემების ერთ ვერსიაში, სადაც სათანეიგვაშას გუნდა ცვლის, ერჩხეუს ნასროლი ისრით (სპერმით) მომავალი გმირი ქვაში ისახება. როცა გაღმა ნაპირზე მდგარი გაკვირვებული გუნდა გასძახებს: „ეს რა სასწაული მოუშვი ჩემზეო“, მწყემსი პასუხობს: „წადი აინარ-მჭედელთან, ის ამოკვეთს ჩანასახს ქვიდან, უბეში ჩაისვი, გამოგადგებაო“.

ეპოსის ზოგიერთი ვარიანტით, ნარჯხეუ სასრიყვასთან მეგობრობს. ის ახლავს აირგების ასულის შესართავად წასულ გმირს, ესწრება მათ ქორწილს, სადაც პირველად ნახავს ნართების დას – გუნდას და შეუყვარდება. როგორც ჩანს, არც მზეთუნახავი გუნდა რჩება ნარჯხეუს მიმართ გულგრილი, თუმცა უკვე დანიშნულია ხვაჭარფისის მიერ. ნართქითში (ნართების სოფელში) სასრიყვას არყოფნის ჟამს ნარჯხეუ მიდის ნართებთან გუნდას წასაყვანად. რადგან გუნდა უკვე დანიშნულია და ნართებს ძალა არ შესწევთ წინაღუდგენენ გოლიათს, გადაწყვეტენ მის მოწამვლას: ღვინოში ჩაყრიან წვრილად

#103#

დანაწილებული წითელი გველის ნაჭრებს. მაგრამ მოძალადე პირველი არ დაღვეს. როცა ნართმა სითმა (სხვა ვარიანტით სათანეიგვამ) დალია ერთი ტოლჩა ღვინო და წაიქცა, მხოლოდ შემდეგ დაეწაფა ნარჯხეუ სასმელს, თავისი ფოლადის უღვაშებით გაწურა ღვინო და უვნებლად დარჩენილმა გუნდა გაიტაცა. უძლურმა ნართებმა უმალ ხვაჭარფისს უხმეს, მაგრამ ეს უკანასკნელი ორთაბრძოლაში სასიკვდილოდ დაიჭრა. გაიგო თუ არა მომაკვდავი ხვაჭარფისის ხმა, სათანეი-გვამამ (სხვა ვარიანტით ხვაჭარფისის დედამ) ნარჯხეუ დაწყევლა და ცხენთან და გუნდასთან ერთად ქვად აქცია. როგორც კი დის გატაცების შესახებ შეიტყო, სასწრაფოდ მოაშურა სასრიყვამ და ნარჯხეუს ხმალი გაქვავების მომენტში ჩაარტყა. ნანთვარაში დღესაც დგანან საუკუნოდ გაქვავებული ნარჯხეუ და გუნდა.

ნარჯხეუ იშვიათად გაიგივებულია ნართების მესტორიესთან – ნაშბათაყვასთან. აფხაზთა რწმენით, ფოლადის უღვაშებიანი მენახირე – ნარჯხეუ რძის ვედროთი ხელში გამოსახულია მთვარის ზედაპირზე.

ნარჯხეუ აფხაზურ გადმოცემათა ორიგინალური გმირია, რომლის პარალელი კავკასიის ხალხთა არცერთ ვერსიაში არ გვხვდება.

ა-ნაფანაგა – მოსავლის მფარველი ღვთაება, ღვთაება აითარის ერთ-ერთი წილი, რომელსაც აითარისადმი მიძღვნილ საგაზაფხულო წეს-ჩვეულებებში („აითარნიჰვა“) რიგით მეექვსე ლოცვა განეკუთვნებოდა (დიდმარხვის პირველ ორშაბათს). მის სახელზე ცხვება ქვასანაყისა და ჩამურის ფორმის კვერი, რომელსაც ოჯახის უფროსი ხელში იღებს და ლოცულობს: „ო, ანფა-ნაგა, დიდი ღმერთის დიდო წილო, გვიწყალობე შენი გულისა და თვალის სითბო, ისეთი სიმინდი მოგვეცი, გაჭირვებით ვიწვდიდეთ და წაღდით ვჭრიდეთ!“ შემდეგ ფეტვის თხევად ცომს ხან ზღვის, ხანაც მთის მხარეს ღვრის და უხმობს საქონელს ძახილით: „უოოცვ, უოოცვ!“

ტერმინი „ანაფანაგა“ სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვაგვარად არის ახსნილი. ნ. ჯანაშიას აზრით, ეს კომპოზიტი მიღებულია ორი აფხაზური სიტყვის – „ა-ფარას“ (გრეხა, დაბრკოლების გადალახვა) და „ა-ნაგარას“ (მიტანა, მიყვანა) შეერთებით და „გარღვევით,

#104#

ჯაჯგურით წაღებას“ ნიშნავს. ლ. ავაბა ტერმინ „ანაფანაგას“ სამ ნაწილად შლის (ან – დედა, ა-ფა – ბზე, პურის ჩალა, ა-ნაგარა – მოტანა) და შიფრავს როგორც „დედა ფეტვის მომტანი“. შესაძლოა უფრო მართებული იყოს ღვთაების სახელის პირველი ნაწილის – „ანაფას“ დაკავშირება „ხელის“ აღმნიშვნელ აფხაზურ სიტყვასთან „ა-ნაპ“, ხოლო მეორე ნაწილის – „ა-ნაგარასთან“. ამდენად ტერმინ „ანაფანაგას“ მნიშვნელობა უნდა იყოს „ხელით მოწეული“, რაც ქართული „ხელ-ხვავის“ სემანტიკის მატარებელი ჩანს, მითუმეტეს, რომ ანაფანაგა, ღვთაების სახელის გარდა, აფხაზურ ენაში მარცვლოვანთა უხვ მოსავალსაც აღნიშნავს.

ა-ნაფრა – კუჭის დაავადებათა მფარველი ღვთაებრივი ძალა. დაავადების შემთხვევაში ვაზის ლერწისგან გვერგვს გააკეთებდნენ და ხურდა ფულთან და მანეთიანთან

ერთად ავადმყოფს თავზე სამჯერ შემოავლებდნენ ნიშნად იმისა, რომ ხურდა ფულით აყუბარს – ყვიბარს შეიძენდნენ, მანეთიანით კი სამსხვერპლო ბატკანს. გვერგვსა და მონეტებს მარანში დამალავდნენ, მანეთიანს ავადმყოფის სასთუმალქვეშ ამოვებდნენ. როგორც კი მომჯობინდებოდა დაავადებული, ანაფრას პატივსაცემად დაკლული და მოხარშული ბატკანი და სამსხვერპლო კვერები (აკვაკვარები) მიჰქონდათ მარანში, სადაც შეპირებულ ყვიბარს მიწაში დებდნენ (ყოველ შემოდგომაზე საზედაზე ღვინით ავსებდნენ). მარანში მისულები ანაფრას ავადმყოფის განკურნებასა და მომავალში კუჭის ტკივილისაგან დაცვას შესთხოვდნენ. პირველი ასეთი მსხვერპლშეწირვის შემდეგ, მარანში ჩაფლულ აყუბართან შობის მარხვამდე მხოლოდ აკვაკვარებით ლოცულობდნენ. ნ. ჯანაშიას ცნობით, ვისაც არ უნდოდა მუდმივ ვალში ყოფილიყო ანაფრასთან, მის სახელზე პირველ მსხვერპლშეწირვას ტყეში მართავდა და იქვე მდგარი მაღალი ხის კენწეროზე ფირფიტას ჰკიდებდა, რითაც მისთვის მსახურება საბოლოოდ მთავრდებოდა.

რევმატულ დაავადებათა (ასევე ფეხის სხვა სახის ტკივილის) მფარველი სულის – ნაფურნახას სახელზე ლოცვა ანუ ნაფრა მეგრელებმაც იცოდნენ. ტერმინ „ნაფურნახას“ აშკარად აფხაზური ელფერი დაკრავს და, როგორც ეტყობა, მისი აფხაზური შესატყვისია „ნაფრა-ნგხა“ ანუ ნაფრას სალოცავი (ხატი) და არაა გამორიცხული უკავშირდებოდეს #105#

აფხაზეთში ნაფრას სახელწოდებით ცნობილ მთაზე რომელიღაც ქრისტიანული წმინდანის სახელობის ოდესღაც არსებულ სალოცავს (ნაფრას მთაზე მეცნიერთა მიერ მიკვლეულია საკულტო ნაგებობის ნაშთები). როგორც ჩანს, თვით ტერმინი და მისით აღნიშნული რიტუალი სამეგრელოში შემოტანილია აფხაზეთის ამ რეგიონიდან სამეგრელოში ჩამოსახლებულთა მიერ. თუმცა არის მეორე აზრიც: ვ. აბაევი შესაძლებლად თვლის მეგრული „ნაფრა“ დაუკავშიროს ოსური საგვარეულო ღვთაებისა და დღესასწაულის სახელწოდებას „Наф“.

ნაშბათაყვა – ნართული ეპოსის აფხაზური ვერსიის პერსონაჟი, რომელიც ლაშქრობებში ნართების წინამძღოლის, ზოგი ვარიანტით ნართების უფროსი ძმის – სითის ბრძანებით მძებს წარსულ დღეებზე, მათ საგმირო საქმეებზე მოუთხრობს. როგორც ჩანს, იგი ნართების მეისტორიეა და კარგი მოამბეც. ნაშბათაყვას ნაამბობი ნართებს ხან ამხიარულებს, ხანაც ფიქრებს აუშლის. თხრობით დაღლილ ნაშბათაყვას ათლაგიყვა შეცვლის, ამ უკანასკნელს სხვა ვინმე და ასე შეუმჩნევლად გადის დრო ლაშქრობების ჟამს.

ნიზი, ნუზი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, რომელიც ზოგჯერ ნართ ქეთუანთან (იხ. „ქეთუანი“) არის გაიგივებული; ზოგი გადმოცემით, სათანეი-გვაშას „რჩეული“ და სასრიყვას ბიოლოგიური მამაა (genitor).

ა-ნიხაფავი – კულტმსახური, რომელიც მსხვერპლშეწირვის, ლოცვისა და ხატზე გადაცემის, დაფიცებისა და მოდავე მხარეთა შერიგების რიტუალს ხელმძღვანელობდა. ანიხაფავის ფუნქციას შეადგენდა აგრეთვე მკვდრის, განსაკუთრებით მეხნაკრავი მიცვალებულის გაპატიოსნებასთან და მის დამარხვასთან დაკავშირებული წესების

აღსრულება (შდრ. ჟან ლუკას ცნობა: „აფხაზებს ჰყავთ სპეციალური კულტმსახურები, რომლებსაც სხვა მოვალეობა, გარდა მკვდრების დამარხვისა და მიცვალებულთა სულებზე ზრუნვისა, არა აქვთ“; შდრ. ირანული „ნასასალარი“, ქართული „ნარევი“ და „სულის ხუცი“). ანიხაფავები აირჩეოდნენ ერთი წლის ვადით და ამ ხნის განმავლობაში განაგებდნენ ხატის ქონებას. ანიხას სახსრების ხარჯვა ხატისავე საჭიროებისათვის ხდებოდა (იხ. „ლეიარნიხა“). ანიხაფავად იწოდებოდა მჭედელიც, რადგან იგი მჭედლობის ღვთაება შაშვსა და ადამიანთა #106#

შორის შუამავლად ითვლებოდა და სამჭედლო-სამლოცველოში (იხ. „ა-ჟირანიხა“) გამართულ რიტუალებს თავკაცობდა. კულტმსახური თავისი საქმიანობისათვის გასამრჯელოს ფულითა და ნატურით იღებდა. განსაკუთრებით სარფიანი იყო ბზიფის აფხაზეთში განთქმული, ყველაზე დიდი სალოცავის დიდრიფშნიხას ანიხაფავობა. თუ სხვა სალოცავების ანიხაფავს თავად ხალხი ირჩევდა, დიდრიფშნიხას კულტმსახურის დანიშვნაში თვით აფხაზეთის მთავარი ერეოდა. მართალია, დიდრიფშნიხას ანიხაფავები უკანასკნელ პერიოდში სოფ. აჭანდარაში მცხოვრები ჩიჩბები იყვნენ, მაგრამ, გადმოცემის თანახმად, მათზე ადრე ამ ფუნქციას საწბას გვარი ასრულებდა. საწბათა ანიხაფავობის დროს ვიღაც მეზღვაურს ხატი გაუტაცია და ბიჭვინთაში გადაუტანია, რის გამო ძმები საწბები დაუსჯიათ და მათ ნაცვლად აფხაზეთის მთავარს აჩბები დაუნიშნავთ. კულტმსახურის ფუნქციის შესრულების გამო აჩბებს შორის უთანხმოება წარმოქმნილა და საქმე სისხლისღვრამდეც კი მისულა. აფხაზეთის მთავარს ისინი გაუნთავისუფლებია და დიდრიფშნიხას ანიხაფავობა ჩიჩბებისთვის გადაუცია.

#107#

ა-ნიჰვართა – წმინდა ადგილი, რომელიც ხატის, სალოცავის საბრძანისად ითვლება. ასეთ ადგილებად აფხაზები მოიაზრებენ მთას (იხ. „დიდრიფშნიხა“, „ფსხუნიხა“), კორომს (იხ. „ლეიარნიხა“), მდინარისპირს, ციხესიმაგრეებს ან მათ ნანგრევებს (იხ. „ა-ბაანიხა“, „ჯაჰაშქარნიხა“), საფლავებს (იხ. „ინალ-კუბა“), სამჭედლოს (იხ. „ა-ჟირანიხა“), ქრისტიანულ ტაძრებს, განსაკუთრებით ეკლესიის მიმდებარე ტერიტორიას, სადაც დიდი ხეები ხარობენ (იხ. „ანან ლძაანიხა“) და სხვა. ზუსტად ასეთივე სურათს იძლევა ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მცხოვრები ხალხების ეთნოგრაფიული სინამდვილე (იხ. „ფსხუნიხა“). საკულტო ადგილების ფორმირების თვალსაზრისით აფხაზურ რეალობას ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა ახასიათებს. დღევანდელი აფხაზების ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებულ წინაპრებს, რომლებსაც აფხაზური ეთნოსის ჩამოყალიბებაში ლომის წილი უდევთ, მართალია, ჩამოყვით იქაური მითოსური აზროვნება, მაგრამ ახალ სამშობლოში ისინი საკუთარ „რელიგიურ სივრცეებს“ კი არ ქმნიან, არამედ ადგილობრივ მკვიდრთაგან ითვისებენ „მზა“ საკრალურ სივრცეს, რომელიც ქრისტიანულ საკულტო ადგილებს უკავშირდება. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ქართული სახელმწიფო (ქრისტიანული) კულტებისადმი მათი გაუთვითცნობიერებელი განსაკუთრებული შიშით აიხსნება. ასე მაგ.,

ფსხუს, დიდრიფშის ან ლაშკენდარის მთები მათთვის წმინდა მთები ხდება იმიტომ, რომ იქ ქრისტიან წმინდანთა სახელობის ტაძრებია დაფუძნებული. ჩამოსახლებულებს აქვთ ამ #108#

კულტების შიში, მაგრამ არ ესმით და მოგვიანებითაც, უკვე მკვიდრად დამჯდარნი ახალ სამოსახლოში, ბოლომდე ვერ იაზრებენ რა ქრისტიანობის არსს, მთაზე ასვლას და ეკლესიაში ლოცვას ეკრძალებიან და კავკასიელი მოძმეების დარად მხოლოდ მთის ძირში ლოცულობენ. საინტერესოა ასევე ის ფაქტი, რომ XX საუკუნის დასაწყისშიც კი აფხაზები ბიჭვინთის ღვთისმშობლის ტაძრის ეზოში მდგარ ხეებში ლოცულობდნენ და არა საკუთრივ ტაძარში (იხ. „ანან ლძანისა“). მსგავსი მაგალითების მოტანა მრავლად შეიძლება.

ა-ნშანი – მიცვალებულის ტანისამოსი (ა-ფსგმა), იარაღი და სხვა სამკაული, რომელთაც დაკრძალვისთანავე ტახტზე გაფენენ. ანშანი ორმოცი დღის განმავლობაში ასეა დაფენილი და მის წინ ტირიან მიცვალებულს ის ახლობლები, რომლებმაც მიზეზთა გამო ვერ მოახერხეს გასვენებაში მოსვლა. შემდეგ ნიშანს აიღებენ; მიცვალებულთა მოხსენიების დღეებში კვლავ გამოაქვთ.

ნიშნის გაფენის წესი მრავალი ხალხის (მათ შორის ქართველების) ეთნოგრაფიიდან ცნობილი მოვლენაა. იგი ეფუძნება უძველეს კონცეფციას, რომლის თანახმად ადამიანის ტანისამოსი და სხვა სამკაული მისი სულის მატარებელია.

ა-ნცვა – უმაღლესი ღვთაება აფხაზურ მითოლოგიაში, ბუნებისა და ადამიანთა, ყოველგვარ ცოცხალ არსებათა გამჩენი და მბრძანებელი. მისი ეპითეტებია აშაცვა – „გამჩენი“, აჰდუ – „უზენაესი“; იმყოფება ზეცაში (აქედანაა მისი კიდევ ერთი ეპითეტი ხიხიქოუ – „ზეცასმყოფი“). ზოგი ვარიანტით, იგი ახალგაზრდა ლამაზი მამაკაცია, ზოგითაც – ჭაღარა მოხუცი; აცვია ტყავის სამოსი, აქვს ოქროს ტერფი და ხელში უჭირავს კვერთხი, რომლითაც ელვას აჩენს. ხშირად ანცვა და ჭექა-ქუხილის ღვთაება (იხ. „ა-ფი“) გაიგივებულია. ანცვას სახელზე სავალდებულო ლოცვა – ანცვაჰვა და მსხვერპლშეწირვა, ე. წ. „აითარნიჰვაში“ (ღვთაება აითარისადმი მიძღვნილ წეს-ჩვეულებათა რიგი) იცოდნენ; სწირავდნენ კონუსის ფორმის სამ კვერს (ახუაჟვს) და ოჯახის კეთილდღეობასა და მფარველობას შესთხოვდნენ. ანცვას ეძღვნებოდა სპეციალური სიმღერა, ე. წ. „ანცვარაშვა“, რომელსაც აფხაზები განსაკუთრებულ შემთხვევებში (მაგ., მეხის დაცემის ჟამს) მღეროდნენ.

#109#

ტერმინ „ანცვას“ დამაჯერებელი ეტიმოლოგია არ არსებობს. ს. ჯანაშიას განმარტებით, უზენაესი ღვთაების აფხაზური სახელწოდება, ისევე როგორც მისი ეპითეტი „აშაცვა“ მრავლობით რიცხვში (ცვა) დგას. რაც შეეხება ტერმინის პირველ ნაწილს („ან“), არის ცდა იგი აფხაზურ ენაში დედის აღმნიშვნელ სიტყვას დაუკავშირონ. პრობლემის საბოლოო გადაჭრისათვის აუცილებელია ტერმინ „ანცვასა“ და უბიხურში ღმერთის აღმნიშვნელი ცნების „ნცვას“ ურთიერთმიმართების საკითხის გარკვევა. ერთი რამ ცხადია, ტერმინი „ანცვა“

/ „ნცვა“ წარმოქმნილია დღევანდელ აფხაზთა წინაპრებისა და უბიხების ეთნოენობრივი ერთობის პერიოდში.

#110#

ა-ოკუმი – მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული სიმბოლო; წარმოადგენს ერთ მეტრამდე სიგრძის ხის განტოტვილ კარკასს, რომელიც ფერადი ფურცლებითა და წვრილად გასანთლული პატრუქებით არის შემკული და ცვილისგან ან ხისგან დამზადებული ფრინველების გამოსახულებით არის დამშვენებული. გარდა ამისა, აოკუმზე კანფეტები, სხვადასხვა ხილი და წვრილმანი საჩუქრები (ცხვირსახოცი, ქისა და სხვ.) ჰკიდია. ასე მორთული აოკუმი მიცვალებულის ოჯახში ნათესავს ან ახლობელს მოაქვს და გარდაცვლილის ნიშანთან (იხ. „ანშანი“) მდგარ მაგიდაზე დებს.

ტერმინი „ა-ოკუმის“ აფხაზური ენით ახსნა ვერ ხერხდება. შესაძლოა, იგი კავშირში იყოს გუნდრუკის, საკმეველის აღმნიშვნელ მეგრულ ფორმასთან – „ოკუმაფუ“ (ამ უკანასკნელის პარალელურად გამოიყენება სიტყვა „საკმელი“, საიდანაც მოდის აფხაზური „ა-საკუმალ“ – საკმეველი).

#111#

პერტაბა – აღდგომის მეორე დღე. ამ დღეს აფხაზებმა ძველი და ახალი მიცვალებულებისათვის საერთო საკურთხის დადგმა იცოდნენ; მიცვალებულებს შესთხოვდნენ: „იყავით ჩვენი მფარველები ყველაფერში, ნუ მოგვაკლებთ თქვენს წყალობასა და სიტბოს, გაამრავლეთ ჩვენი საქონელი, ჩვენი გვარი, რათა ღირსეულად გემსახუროთ თქვენ!“ ეს იყო და ეს, სხვას არაფერს აკეთებდნენ.

ტერმინი „პერტაბა“ პეტრე-პავლობის დღესასწაულის აღმნიშვნელი მეგრული სიტყვის – „პერტობა“-ს აფხაზური ფორმაა.

#112#

ჟაკია – ნართულ გადმოცემათა ეპიზოდური პერსონაჟი, წარმოშობით ჩრდილოკავკასიელი; იხსენიება, როგორც ათალიკი, ე. ი. აფხაზის გამზრდელი. მისმა აღზრდილმა, ნართების არყოფნის ჟამს, დანიშნა მზეთუნახავი გუნდა, მაგრამ ნადირობიდან მობრუნებულმა ძმებმა იგი სასიძოდ არ მიიღეს და დანიშნული ქალიშვილი სხვას მიათხოვეს. ჟაკიას აღზრდილმა მაყრიონს გუნდა მოსტაცა, ძმებს მიუყვანა და უთხრა: „აი, ნართებო, გყავდეთ თქვენი და, აწ უკვე ვისაც გინდათ მიათხოვეთ, ჩემი ღირსება არ შეილახება!“

ა-ჟაჰარა – ფუძის ანგელოზი, ოჯახისა და მისი გამრავლების მფარველი სული, რომლის სახელზე რამდენიმე შემთხვევაში ლოცულობდნენ. ქორწილიდან ორი კვირის შემდეგ აფხაზებში ცნობილი იყო ე. წ. აფნიდუნაგარას ანუ ახალრძლის დიდ (ძირითად) სახლში შეყვანის წესი (მანამდე ახალდაქორწინებულები მათთვის განკუთვნილ ნაგებობაში – „ამჰარაში“ ცხოვრობდნენ). აღნიშნული რიტუალის შესრულებამდე პატარძალს ეკრძალებოდა ძირითად საცხოვრისში შესვლა; საამდღისოდ ოჯახი გამოაწყობდა მდიდრულ

სუფრას და თავს ზემოთ გადაჯვარედინებულ ხანჯლებქვეშ სახლში შეჰყავდათ; შესასვლელთან ქალს მამამთილი ან გვარში უფროსი მამაკაცი შეხვდებოდა შამფურზე წამოცმული საქონლის გულ-ღვიძლითა და ჭიქა ღვინით და აჟაჰარას შესთხოვდა მიეღო ოჯახის ახალი წევრი, დაელოცა და გაემრავლებია იგი. ამ ინკორპორაციული ხასიათის რიტუალის შემდეგ პატარძალი ოჯახის სრულუფლებიანი წევრი ხდებოდა და შეეძლო მისთვის სასურველ ნებისმიერ დროს შესულიყო მთავარ საცხოვრებელში ან, თუ ამის საშუალება იყო, ქმართან ერთად ღამეც იქ გაეთია. პირველი მშობიარობის შემდეგ ქალი თავისი მშობლების ოჯახში მიდიოდა და იქ ლოცულობდა აჟაჰარას სახელზე: მსხვერპლად #113#

სწირავდნენ დაკოდულ თხას და კვერებს, ე. წ. აკვაკვარებს; უფროსი მამაკაცი მიმართავდა აჟაჰარას: „ჩვენი წინაპრების მსგავსად, გწირავთ რა მსხვერპლს, უმორჩილესად გთხოვთ, გადაწყვიტო მისი ამ ოჯახიდან გასვლა და ქმრის ოჯახში დამკვიდრება, დალოცე და მიანიჭე შვილიერება“. უშვილობის ან ბავშვის სიკვდილიანობის შემთხვევაში აჟაჰარას სახელზე კვლავ მშობლების ოჯახში ლოცულობდნენ.

ტერმინი „აჟაჰარა“ ნ. ჯანაშიამ კომპოზიტად მიიჩნია და მისი პირველი ელემენტი ა-ჟე სავსებით სწორად დაუკავშირა აფხაზურში „ხორცის“ (იგულისხმება სხეულის ხორცი და არა საჭმელი) აღმნიშვნელ ცნებას (პირველი საფეხურის ნათესაობის ანუ „სისხლით ნათესაობის“ გამოსახატავად აზაზურ-აფხაზურში გამოიყენება სწორედ ხორცის აღმნიშვნელი სიტყვის ძირი). რაც შეეხება ტერმინის მეორე სეგმენტს – „აჰარა“, იგი ნ. ჯანაშიამ „აჰარადან“ („მეტ“) მომდინარედ ჩათვალა და „აჟაჰარა“ გაშიფრა როგორც „გვარის (ხორცის) ზრდა“. აღნიშნული ტერმინის ასეთ გააზრებაში ეჭვი შეაქვს ქ. ლომთათიძეს, რომელიც შესაძლებლად თვლის „აჰა“ ელემენტის დაკავშირებას „მთავრის“ და „შემქნის“ ფუძეებთან.

ჟვაბრანი – მსხვილფეხა საქონლის მფარველი სული, ღვთაება აითარის ერთ-ერთი წილი, რომელიც ძროხების გამჩენად ითვლება. ჟვაბრანის სახელზე ლოცულობდნენ ყველიერის შაბათს აითარისადმი მიძღვნილ საგაზაფხულო ციკლის წეს-ჩვეულებათა რიგში. საამდღისოდ აცხობდნენ დიდი ზომის ფეტვის პურს, რომლის შუა ნაწილში ათავსებდნენ ე. წ. „აცქაშვს“ (წმინდა ყველს). ოჯახის უფროსი ლოცულობდა ჟვაბრანის სახელზე, საქონლის დაცვასა და გამრავლებას შესთხოვდა, თან უხმობდა საქონელს ძახილით: „უოცვ! უოცვ!“ ლოცვის დასრულებისთანავე პურს დაჭრიდნენ და შეექცეოდნენ, ერთმანეთს მომავალ ამ დღემდე ჯანზე ყოფნას უსურვებდნენ.

ნ. ჯანაშია ტერმინ „ჟვაბრანს“ სამ ნაწილად შლის (ა-ჟდ – ძროხა, აბ – მამა, ან – დედა) და შიფრავს როგორც „ძროხის მამის დედა“, ე. ი. „ძროხის გამჩენი“.

ა-ჟვეიფშა – ნადირობისა და გარეული ცხოველების მფარველი ღვთაება. აფხაზთა წარმოდგენით, აჟვეიფშა ღრმა მოუხცია, ყრუა და ბრმა; აცვია ირმის ქურქი, ატარებს წვერებს. სიყრუის გამო აბჟუის აფხაზეთში იგი ადაგვას (აფხ. ადაგუა – ყრუ) სახელით არის

#115#

ცნობილი (შდრ. ოსების წარმოდგენა ნადირთმფარველი ღვთაების – აფსათის სიბრმავეზე). აჟვეიფშაას ღვთაებრივი ოჯახის წევრები არიან მისი ცოლი, მზეთუნახავი ქალიშვილები (ხშირად სამნი), ვაჟი იუანა და მოსამსახურე შვაქვაზი, ასევე ურიცხვი მწყემსი (აჟვეიფშაას მწყემსების, თეთრი და განსაკუთრებული ფერის ცხოველების, მოკვლა მონადირეს ეკრძალება). ზოგიერთი გადმოცემით, აჟვეიფშები შვიდნი (ძმები) არიან, ჰყავთ ერთადერთი და, რომელიც ნართი სითის ვაჟიშვილმა – ვახსითმა შეირთო ცოლად. სხვა გადმოცემით, აჟვეიფშების დედას ჰქვია რარირა (აბჟუის აფხაზთა წარმოდგენით, აჟვეიფშაას დედა არის მეფუტკრეობის მფარველი ღვთაება ანანა-გუნდა), რომელსაც ორი ვაჟი (რეირამა და რეირაშა) და ერთი ქალიშვილი (რაჰაირა) ჰყავს. ერთი სიტყვით, აჟვეიფშების ოჯახი მრავალსულიანი ოჯახია, რის გამოც ღვთაების სახელი მრავლობით რიცხვში დგას [შდრ. უაცილათა (წმ. ილიები) და უასთირაჯთა (წმ. გიორგები). როგორც ჩანს, ოსების წარმოდგენით წმ. ილიასა (უაცილი) და წმ. გიორგის (უასთირჯი) ოჯახებიც მრავალწევრიანია].

აჟვეიფშაას ოჯახი ცხოვრობს უღრან ტყეში ან მიუვალი, ციცაბო კლდის მწვერვალზე (ზოგიერთი გადმოცემით, ქარსის შვიდსართულიან კოშკში). ღვთაების მარად ახალგაზრდა ქალიშვილები ირმებს წველიან და არცთუ იშვიათად საყვარლობენ მონადირეებს, რომლებსაც დაქორწინებას უკრძალავენ. ქალიშვილები ხშირად სთხოვენ მამას, საყვარელ მონადირეებს მისცეს ნადირი, მაგრამ აჟვეიფშაა მუდამ თავისას გაიძახის: „კვლავ მას, ვისთვისაც მიმიცია!“ ღვთაებრივი ოჯახი მხოლოდ ნადირის ხორციტ იკვებება; ჭამის შემდეგ ძვლებს ნადირის ტყავში ჩაყრიან, მათრახს დაჰკრავენ და გააცოცხლებენ. მხოლოდ ასე გაცოცხლებული ცხოველია მონადირის ხვედრი. ნადირი, რომელიც აჟვეიფშას არ შეუჭამია, მონადირეს არ ერგება, ვერ მოჰკლავს. ნადირთპატრონი განსაზღვრავს ნადირის რაოდენობას, რომელიც მონადირემ თავისი ცხოვრების მანძილზე უნდა მოჰკლას. ამიტომ მონადირეები მსხვერპლთშეწირვით ცდილობდნენ აჟვეიფშაას კეთილგანწყობის მოპოვებას. ნადირობის წინ ტყეში წინასწარშერჩეულ ადგილზე საერთო სახსრებით შეძენილ თხას ან ცხვარს

#116#

დაკლავდნენ, საკმეველს დადებდნენ და აჟვეიფშაას სასურველი ნადირის მიცემას შესთხოვდნენ. ნადირის მოკვლისთანავე მსხვერპლის გულ-ღვიძლსა და თირკმლებს შეწვავდნენ და უფროსი მონადირე ღვთაების სადიდებელს იტყოდა, თან დააყოლებდა: „ო, აჟვეიფშა, ნადირთა და ტყეთა უფალო, ამ მონადირეს, რომლის მსხვერპლი გახდა ეს ცხოველი, სხვა ჯერზე უფრო მეტი მიეცი!“ შემდეგ ღვთაებისადმი მიძღვნილ სიმღერას – „აჟვეიფშაარაშვას“ დააგუგუნებდნენ. როცა აფხაზი ნანადირევი ხორციტ ვინმეს გაუმასპინძლებოდა, აუცილებლად ეტყოდა: „აჟვეიფშაამ დაგაპურა შენ!“

აჟვეიფშების ოჯახი საქორწინო ურთიერთობებით არის დაკავშირებული აერგის (იხ. „აერგი“) ღვთაებრივ ოჯახთან. სიმღერებსა და სხვადასხვა გადმოცემებში აჟვეიფშაას ქალიშვილები აერგის, ხოლო აერგის ქალიშვილები აჟვეიფშაას რძლებად იხსენიებიან, რაშიც ზოგიერთი ავტორი დუალურ-გვაროვნული ეგზოგამიით დაკავშირებული საზოგადოების ანარეკლს ხედავს (?). ნართულ თქმულებებში შვიდი ძმა აჟვეიფშაა სახლში აერგების

სადიდებელი სიმღერით ბრუნდება, რაც, შესაძლოა, ღვთაება აერგის უპირატესობაზე მეტყველებს.

აჟვეიფშაა, ზოგიერთი წარმოდგენით, მჟავე წყლებისა და ტყის მბრძანებელიც არის. ღვთაება ლოცვის ტექსტებში არცთუ იშვიათად იხსენიება: „აბნა ინცვაჰუ აჟვეიფშაა აჰდუ“ (ტყის ღმერთი აჟვეიფშაა დიდი ბატონი). ამ თვალსაზრისით აფხაზური ნადირთმფარველის სემანტიკურ პარალელს წარმოადგენს ადიღეელების მეზითხი, რომელიც ნადირთა და ტყეთა ბატონად ითვლებოდა. აჟვეიფშასთან ტიპოლოგიურად ახლო დგას ოსურბალყარულ-სვანური აფსათი და ჩეჩნური ელტა, ასევე აბაზური შვაზაფში (თაფანტოელებში) და აჟვაფში (შქაროელებში). საინტერესოა, რომ შქაროელებში სამონადირეო ენას „აჟვაფშიბიზხვა“ – „აჟვეიფშას ენა“ ეწოდება.

ტერმინ „აჟვეიფშას“ წარმომავლობა უცნობია. არის მისი ახსნის ორი, ჩვენი აზრით, წარუმატებელი ცდა: ერთი მას რიცხვით სახელს – „თოთხმეტს“ (ჟდიფშ, ჟდ ფშჟ) უკავშირებს, მეორე კი შიფრავს როგორც „მოდარაჟე ფრთა (ა-ჟაჟა – მხარი, ფრთა და ა-ფშარა – დარაჯობა).

ა-ჟვეიფშას და – ნართულ გადმოცემათა უსახელო პერსონაჟი, შვიდი ძმა აჟვეიფშას #117#

ერთადერთი და, ნართი სითის ვაჟის – ვახსითის ცოლი; ულამაზესი ასული, რომელიც ცხოვრობს აღმოსავლეთში ქარსის კარფანჯრებიანი და გალავნიანი შვიდსართულიანი კოშკის მეშვიდე სართულზე და მზესავით ანათებს ყუბანისპირა სტეჰს. მისი ცოლად შერთვის მსურველი ერთი გოლიათი, რომელმაც აჟვეიფშებს თავი მოაბეზრა, ძმებმა ჯაჭვით ცას გამოაბეს. მხოლოდ ნართმა მოინადირა ქალიშვილის გული და ძმებმაც თავიანთი და მას მიათხოვეს.

ა-ჟია – პირველი მჭედელი, რომელსაც, ლეგენდის თანახმად, მჭედლობის მფარველმა ღვთაებამ (იხ. „შაშვი“) სამჭედლო საქმე ასწავლა და ე.წ. ხნაპიკი – გრდემლი, კვერი და მარწუხი გადასცა (იხ. „ხნაპიკი“). აჟიამ მოამარაგა აფხაზეთის პირველი მოსახლენი საბრძოლო და სამეურნეო იარაღებით, რითაც ისინი გარდაუვალი დაღუპვისაგან იხსნა. სწორედ მისი საშუალებით შესწირა ხალხმა ღვთაება შაშვს პირველი მსხვერპლი (გარეთხა). ასე დაფუძნდა სამჭედლო საქმის მფარველის – შაშვის კულტი აფხაზეთში. ამ დროიდან მოყოლებული მჭედლები, როგორც განსაკუთრებული საქმის ოსტატები და ღვთაების კულტმსახურნი აფხაზეთში დიდი პატივისცემითა და გავლენით სარგებლობდნენ, ითვლებოდნენ ადამიანებსა და შაშვს შორის შუამავლებად, ექიმბაშებად, ჯადოქრებად, ჰქონდათ მათი რიდი (განსაკუთრებით მჭედლის დაწყველის ეშინოდან). მჭედლის გაქურდვას ვერავინ გაბედავდა. თუ მჭედელი რომელიმე ხილის ხეს წიდას ჩამოჰკიდებდა, ამ ხის ნაყოფს ხელს ვერავინ ახლებდა.

მჭედლები იცავდნენ ზოგიერთ აკრძალვებს, არ შეეძლოთ აბრეშუმის წარმოება, არ აგებდნენ ფაცხებს შქერისგან, არ კლავდნენ გველს, არ ატარებდნენ ტრაურს და სხვა.

ა-ჟირა იზაკუ – სამჭედლო საქმისთვის და მჭედლობის მფარველი ღვთაების (იხ. „შაშვი“) კულტმსახურებისთვის ხელდასხმული ბავშვი, მომავალი მჭედელი. მჭედლობა და სამჭედლო საქმე ღვთაებისათვის კულტმსახურება მამიდან უფროს შვილზე ან გვარში უფროს ვაჟზე გადადიოდა. მოგვიანებით არჩევანი მკითხავის მითითებით წყდებოდა და მჭედლად ჯერ კიდევ მცირეწლოვანს აკურთხებდნენ. კურთხევის წესის შესასრულებლად დანიშნავდნენ ერთ-ერთ სამჭედლო დღეს – „აჟირა მიშს“ (სამშაბათი და შაბათი

#118#

ქრისტიანებისათვის, ხუთშაბათი და პარასკევი მუსულმანებისათვის), მოამზადებდნენ ე. წ. აკვაკვარებს (წრიული ან კონუსის ფორმის ფეტვის ან სიმინდის ფქვილის ყველიან კვერებს), ბავშვს ანთებულ სანთელს დააკავებდნენ და მამა ღვთაება შაშვს მიმართავდა: „დღეიდან ამ ბავშვს გადავცემ შენს მსახურებას, უწყალობე შენი გულისა და თვალების სითბო. ის, რაც მან იცის, შეასრულებს, რაც უცოდინარობით შესცოდოს, აპატიე დიდო შაშვო!“ ლოცვის შემდეგ ბავშვს გახურებული რკინით თმას შეუტრუსავდნენ (ქრისტიანები ჯვრისებურად), რასაც „ახახუბილარას“ უწოდებდნენ. ამ დღიდან ბავშვი „აჟირა იზაკუ“ ხდებოდა და თავისი ცხოვრება მჭედლობისათვის და შაშვის კულტმსახურებისათვის უნდა მიეძღვნა.

ა-ჟირანიხა – ასე უწოდებდნენ აფხაზები სამჭედლოს, რომელიც მათ მჭედლობის მფარველი ღვთაების (იხ. „შაშვი“) საბრძანისად – საღვთო სახლად მიაჩნდათ. აქედან მომდინარეობს აჟირა-ნიხას როგორც საკულტო ნაგებობის განსაკუთრებული მნიშვნელობა და თაყვანისცემა. სამჭედლო სამეურნეო ფუნქციის დაკარგვის შემთხვევაშიც ღვთაება შაშვის კულტმსახურების სახლად რჩებოდა (აფხაზეთში XX ს. შუახანებამდე შემორჩა მცირე ზომის სამეურნეო დანიშნულების არმქონე სამჭედლოები, სადაც მხოლოდ ლოცვა და მსხვერპლშეწირვა წარმოებდა და გრდემლი, კვერი და მარწუხი კულტის ობიექტებს წარმოადგენდა. – იხ. „ხნაპიკი“). ნ. ჯანაშიას აღნიშვნით, აფხაზებისთვის „სამჭედლო უფრო მაღლა დგას, ვიდრე ეკლესია“ (იმდენად დიდი იყო შიში ღვთაება შაშვისა და აჟირა-ნიხას წინაშე, რომ აფხაზი უმაღლესი ეკლესიაში დადებდა ყალბ ფიცს, ვიდრე სამჭედლოში). აქ სრულდებოდა მსხვერპლშეწირვა და ლოცვა ღვთაება შაშვის სახელზე (იხ. „ხეჩხვამა“), აქვე ხდებოდა სასამართლო საქმის წარმოება, დაპირისპირებულ მხარეთა დაფიცება (იხ. „ახრიცქდარა“), ხატზე გადაცემა-დაწყევლა (იხ. „აბლარა“) და შერიგება (იხ. „ახნირხურა“); აქ

#119#

ეძიებდნენ ავადმყოფობისაგან განკურნებისა და სხვა საყოფაცხოვრებო პრობლემების მოგვარების საშუალებებს. ერთი სიტყვით, სამჭედლო ღვთაება შაშვის ნამდვილი ტაძარი იყო, სადაც გრდემლი საკურთხეველის ფუნქციას ასრულებდა (ა. აჯინჯალი).

სამჭედლო ძირითადად ერთკამერიანი წნული ნაგებობა იყო (იცოდნენ ფიცრულიც). თუ საცხოვრებელ ფაცხას ვერტიკალურ დგარებზე ჰორიზონტალურად გამავალი წნული კედელი ჰქონდა, სამჭედლოს პირიქით, ჰორიზონტალურად ჩალაგებულ სარტყლებს კედლის წნული ვერტიკალურად გასდევდა, რითაც იგი აფხაზის კარმიდამოში მდგარი ნაგებობებისაგან განირჩეოდა და აჟირანიხას განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე

მიუთითებდა. სამჭედლოში აღმოსავლეთის კედელთან მოწყობილი იყო საკულტო კერა, იქვე ახლოს ჩამარხული იყო საზედაშე ქვევრი – „ახაფშა“. სამჭედლო როგორც სამეურნეო და საკულტო ობიექტი დიდი ოჯახის დაშლისა და ქონების გაყოფის შემდეგაც აბიფარას – სამმოს (პატრონიმის) საერთო საკუთრებაში რჩებოდა.

რაადელ მალიკი – ჭექა-ქუხილის წარმომქმნელი არსება, რომელიც ღრუბლებში ცხოვრობს. იგი ერთი ციცქნა, სიმაღლით თითის ზომისაა; ებრძვის ეშმაკებს, ურჩხულებს და სხვა ბოროტ ძალებს; იბრძოლებს ქვეყნიერების აღსასრულამდე, ვიდრე საბოლოოდ არ დაამარცხებს დემონებს. ასეთივე რწმენისანი არიან დაღესტნელი ლაკები, რომელთა აზრით, ქუხილს წარმოშობს რადუ-მალიკის შოლტი, რითაც იგი ღრუბლებს აქეთ-იქით ფანტავს.

როგორც ჩანს, წარმოდგენები რაადელ მალიკზე თუ რადუ-მალიაკზე თურქებისგან არის ნასესხები. სიტყვა მალაკ (მრ. რიცხვში მალიაკ) არაბული ენიდან მომდინარეობს და „მაცნის“, „ანგელოზის“ მნიშვნელობით კავკასიელ მუსულმანებში დამკვიდრებული ტერმინია.

რადი – ნართული ეპოსის აფხაზური ვერსიის მიხედვით აერგების (იხ. „აერგი“) – რიმცასა და რარირას უფროსი ვაჟი, რაშისა და ხანის ძმა. იგი ნართების ტოლი გმირია; მტერთან შეხვედრისას ველურ კამეჩს ჰგავს. რადის ნასროლი ისარი მიზანს არასოდეს ცდება. ზოგიერთი მკვლევარის ვარაუდით, აფხაზური სიმღერების რეფრენში („უა, რარირა, რაიდა, რაშა!“) მისი სახელია მოცემული.

რადიზი – ნართულ გადმოცემებში მოხსენიებული გვარი, რომლის ერთ-ერთი წარმომადგენელი ნართების დედის – სათანეიგვამას მიერ იყო გაზრდილი. სათანეი-გვამამ ყმაწვილი სასწრაფო წესით აღზარდა, რათა მას ნართების სამმოს მესაე წევრის სახით ლაშქრობებში მიეღო მონაწილეობა. სხვა ვარიანტით, თვით სათანეი-გვამა ითვლება რადიზთა აღზრდილად.

#121#

რარირა – ნართულ გადმოცემათა აფხაზური ვერსიის მიხედვით, აერგების (იხ. „აერგი“) – რადის, რაშისა და ხანის დედა, რიმცას ცოლი. ეპოსის ზოგი ვარიანტით აერგების დედა ყოველგვარი წამლის მცნობი საუკეთესო მკურნალია. სწორედ მან შეულოცა გველისგან დაგესლილ ნართ ქეთუანს და განკურნა.

სხვა გადმოცემით, რარირა აჟვეიფშების – რაჰაირას, რეირამას და რეირაშას დედაა. ზოგიერთი მეცნიერი მის სახელს კითხულობს აფხაზური სიმღერების რეფრენში („უა, რარირა, რაიდა, რაშა!“ „უა, რარირა, რაჰაირა, რეირამა, რეირაშა!“). აფხაზური წარმოდგენით, რარირამ მისცა ადამიანებს პირველი ცხვარი.

ა-რაშა – ფრთოსანი და ცეცხლისმფრქვეველი ცხენი ნართების ეპოსის აფხაზური ვერსიისა და ჯადოსნური ზღაპრების მიხედვით; აქვს არაჩვეულებრივი ფიზიკური ძალა, იკვებება ნადნობი რკინითა და ფოლადით, საუბრობს ადამიანის ენაზე, არის თავისი პატრონის მრჩეველი და დამხმარე, სკნელთა შორის გმირის გადაადგილების საშუალება.

ქართული წარმოდგენების მსგავსად, სკნელების ფერთა შესაბამისად, აფხაზური ფოლკლორის არაში სამი ფერისაა (თეთრი, წითელი და შავი). ნართები არაშების გარეშე არ მოიაზრებიან, მაგრამ განსაკუთრებულია ბზოუ – სასრიყვას დაბადების დღეს გაჩენილი არაში, რომლის სიკვდილის შემდეგ გმირიც იღუპება. ტერმინი „არაშა“ ქართული „რაშიდან“ მომდინარეობს.

რაჰაირა – აჟვეიფშების დედის – რარირას ქალიშვილი, რეირამასა და რეირაშას და, რომლის სახელს ხედავენ აფხაზური სიმღერების რეფრენში – „უა, რარირა, რაჰაირა, რეირამა, რეირაშა!“

ა-რაჰახუ – სათემო ლოცვის დროს მომავალი წლის მსხვერპლშეწირვის მოთავედ არჩეული კულტმსახურისთვის მირთმეული სიმბოლური ულუფა ბზიფის აფხაზებში. ეს იყო #122#

სამსხვერპლო საქონლის ხორცის საუკეთესო ნაჭრები, წამოცმული ხის შამფურზე (იხ. „ა-ცუნიჰვა“).

რეირამა – აჟვეიფშების დედის – რარირას უფროსი ვაჟი, რაჰაირასა და რეირაშას ძმა, რომლის სახელს სპეციალისტები აფხაზური სიმღერების რეფრენში („უა, რარირა, რაჰაირა, რეირამა, რეირაშა!“) კითხულობენ.

რეირაშა – აჟვეიფშების დედის – რარირას უმცროსი ვაჟი, რაჰაირასა და რეირამას ძმა, რომლის სახელი, სპეციალისტების აზრით, აფხაზური სიმღერების რეფრენში („უა, რარირა, რაჰაირა, რეირამა, რეირაშა!“) იკითხება.

რეფრუა – აფხაზური ფოლკლორის პერსონაჟი, მიწისქვეშეთის სულის ქალიშვილი, ანიჰამცასა და ბელერეფსთას და. მიწისქვეშეთის სული რკინის იარაღის მჭედელია. რეფრუა და მისი დები საჭმელსა და სამოსს უშაბდებენ ძმასა და იმ მეომრებს, რომლებიც აფხაზეთში შემოსასვლელ ერთადერთ გზას იცავენ. მჭედლის უცაბედი სიკვდილის გამო, უიარაღოდ დარჩენილი მცველები მოძალადეებთან უთანასწორო ბრძოლაში იღუპებიან. ძმის სიკვდილით გაუბედურებულმა რეფრუამ იმდენი იტირა, რომ მისმა ცრემლებმა მიწისქვეშეთი ამოხეთქა და მდინარედ იქცა. რეფრუას სახელით ცნობილი მდინარე გაგრასთან ახლოს დღესაც მიედინება.

ა-რიმზი – ნართების არაჩვეულებრივად გრძელი და მძიმე რკინის სკამი, რომლის წამოწევა, ნართულ გადმოცემათა ზოგიერთი ვარიანტით, მხოლოდ ნართების დედას – სათანეი-გვამას თუ შეეძლო. ამ სკამზე ასაკის მიხედვით სხდებოდნენ ნართები; ყველაზე გავრცელებული ვერსიით, თავში იჯდა ნართი სითი, როგორც ყველაზე უფროსი ძმა, ბოლოში კი მესამე ძმა – სასრიყვა.

არიმზი ნართების ერთიანობისა და ძლიერების სიმბოლოა. მისი სიმძიმე მოცემულ საცხოვრისში – ნართქითში (ნართების სოფელი) ნართების მკვიდრად ჯდომის ნიშანია.

რიმცა – ნართულ გადმოცემათა აფხაზური ვერსიის მიხედვით, აერგების (იხ. „აერგი“) ღვთაებრივი მოდგმის წარმომადგენელი, რარირას მეუღლე, რადის, რაშისა და ხანას მამა.

#123#

ა-რუპაპი – ჯადოქარი დედაბერი; აფხაზური ფოლკლორის მახინჯი შესახედაობის ბოროტი, კაციჭამია პერსონაჟი გაშლილი თმებითა და მიწამდე დასული ან მხრებზე გადაგდებული უზარმაზარი ძუძუებით; შეუძლია საგნებს სახე უცვალოს, ადამიანი და ცხოველი ქვად აქციოს. სწორედ ასეთმა დედაბერმა ჩაყლაპა 99 ნართი და სასრიყვასაც იგივე ბედი ეწეოდა, რომ არა მისი ძალი – ხუდიში. ფოლკლორში არუპაპი ზოგჯერ გმირის დამხმარედ გამოდის (თუ გმირი შეძლებს კბილი დაადგას ძუძუზე ან მკერდზე მიადოს თავი). სამურზაყანოსა და აბჟუის აფხაზების წარმოდგენით, არუპაპები თავიანთი სიძლიერის მიხედვით ორად იყოფიან: უმცროსები გადაადგილდებიან თავგებზე, კატებზე

#124#

და ბაყაყებზე მსხდომნი, უფროსები კი – მელიებზე, ტურებზე, მგლებზე, შაშვის მამლებზე მჯდარნი. მათი თავდასხმის ასაცილებლად ადამიანები სხვადასხვა ზომებს მიმართავენ (დგამენ ჯვრებს, თმებზე სანთლებს იწებებენ, ისვრიან თოფებს და ფხიზლობენ მაშინ, როცა მათ გამოჩენას ელიან).

არუპაპი ქართული ჯადოსნური ზღაპრების ბოროტ დედაბერს, განსაკუთრებით კი დასავლურ ქართული ფოლკლორის დემონურ არსებებს – როპაპს, რომპაპს, რომაპსა და როკაპს ჩამოჰკავს. აფხაზების მონათესავე კავკასიელების ხალხური შემოქმედება ამ სახელის (არუპაპი) მატარებელ პერსონაჟს არ იცნობს. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იგი აფხაზურში სამეგრელოდან არის შესული (საუბარია მხოლოდ ტერმინზე და არა პერსონაჟზე, რომელსაც არათუ ქართულ-აფხაზური და კავკასიური, არამედ მსოფლიოს თითქმის ყველა ხალხის ფოლკლორი იცნობს).

#125#

ა-საბშახუ – შაბათის რიგი. მიცვალებულის სიკვდილიდან მეორე ან მესამე შაბათს აფხაზები კლავენ ხარს, ცხვარს ან ბატკანს, სხვა კერძებთან ერთად ამზადებენ ტკბილეულს, იწვევენ სტუმრებს და უმასპინძლდებიან. ამ დღიდან ჭირისუფალს უფლება აქვს სახსნილო საკვები მიიღოს (შდრ. მეგრული „კილეში გონწყუმა“ და „პიჯიში მორსხინუა“).

ა-სადაყა (არაბ. **სადაკა**, თურქ. **სადაყათი** „გულმოწყალებობა“) – ნებაყოფლობითი მოწყალება, მოსაკითხი მუსლიმ აფხაზებში. სადაკა ყურანით დადგენილი ნორმაა და ერთ-ერთია ხუთი ისლამური გადასახადიდან. მისი გაცემა მთავარი მუსლიმური დღესასწაულების რიტუალის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს. ასეთი მოწყალების გაღება თემის ლატაკი წევრების სასარგებლოდ შეძლებული მუსლიმების წმინდა მოვალეობას წარმოადგენს. ისლამურ სამყაროში სადაკა ეკუთვნით აგრეთვე მოგზაურებს, რომლებმაც რაიმე მიზეზით ვერ შეძლეს გზის გაგრძელება, საღვთო ომის (ჯიჰადის) მონაწილეებს და იმ

მოხელეებს, რომლებიც კრებენ და ანაწილებენ მას. სადაკას გაცემა ხდებოდა როგორც ფულადი სახით, ისე ნატურით (კვების პროდუქტები, ტანისამოსი და სხვ.).

სათანეი-გვაშა – ნართული ეპოსის აფხაზური ვერსიის ცენტრალური პერსონაჟი, ასი ნართისა და ერთადერთი ქალიშვილის – გუნდას დედა; მომაჯადოებელი სილამაზის ქალი, რომელიც იმავდროულად დიდი ფიზიკური ძალით გამოირჩევა: შეუძლია ქუსლის დარტყმით ხის წაქცევა, თითით – უზარმაზარი ლოდის გახვრეტა. ნართების დედა არის წინასწარმეტყველი და ჯადოქარი: გრძნობს საფრთხეს, რომელიც მის შვილებს ელოდება და მუდამ შველის მათ; შეუძლია ამინდის შეცვლა. ეპოსის ხანგრძლივი არსებობის მანძილზე #126#

სათანეი-გვაშას სახემ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა. გადმოცემის გვიანდელ ვარიანტებში სათანეი-გვაშა არის სუსტი, შურისმამიებელი და ცბიერი ქალი, მის სიტყვას ნართები უკვე არ უსმენენ. სათანეი-გვაშა ამოდ ცდილობს თავისი ქალიშვილის გამტაცებლის (იხ. „ნარჯხეუ“) მოწამვლას, იძულებული ხდება თავად დალიოს შხამნარევი ღვინო, რის გამო კვდება კიდევ.

სათანეი-გვაშას წარმომავლობაზე გადმოცემები სხვადასხვა მონაცემებს იძლევა. იგი ხან ელდიზის, ხან მიჰვიზის, ხანაც ჰვილმიზის გვარიდანაა, რაც შედეგია იმისა, რომ ჩრდილოეთ კავკასიიდან აფხაზეთში ჩამოსახლებულ სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფებს ნართების დედის წარმოშობის თაობაზე სხვადასხვა ცნობები ჩამოჰქონდათ (აქვე უნდა ითქვას, რომ ნართულ გადმოცემებში ასახული გეოგრაფიული სივრცე, ტოპონიმთა და ჰიდრონიმთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, ნართების მატერიალური კულტურა და სამეურნეო ყოფა იმაზე მეტყველებს, რომ ეპოსის აფხაზური ვერსია შემოტანილია და საკუთრივ აფხაზეთის ტერიტორიაზე არ შექმნილა).

როგორც ჩანს, სათანეი-გვაშას სახე ეფუძნება ნართული ეპოსის ან თუნდაც მისი ბირთვის ჩამოყალიბებამდე გაცილებით ადრე შექმნილი მატრიარქი პირველწინაპრის მითოპოეტურ სახეს. ეპოსის აფხაზურ ვერსიაში ვერ შევხვდებით სათანეი-გვაშაზე მეტად მითოლოგიზირებულ პერსონაჟს (იხ. „ნართები“).

ა-სალერტი – ზოგიერთ დაავადებათა (თავის ტკივილი, შაკიკი, ცხვირიდან სისხლდენა, უნებლიე შარდვა) მფარველი სული აბჟუის აფხაზებში. მის სახელზე სრულდებოდა სპეციალური მსხვერპლშეწირვა და ლოცვა (იხ. „ა-გირტნიჰვა“); სწირავდნენ ღმის ფქვილისაგან მომზადებულ კვრებს (აკვაკვარებს), შავი ფერის ქათამს და ერთ სანთელს. მლოცველ ოჯახში ასალერტის სახელზე ჰქონდათ არა ჩვეულებრივი საზედაშე #127#

ქვევრი, არამედ მცირე ზომის ბრტყელძირიანი აყუბარი – ყვიბარი (ასეთივე ქვევრი ჰქონდათ კუჭის დაავადებათა მფარველი სულის – ანაფრას სახელზეც).

ტერმინი „ასალერტი“ მეგრული „სალერტო“ ფორმიდან მომდინარეობს, „ალერტისათვის განკუთვნილს“ ნიშნავს და ალერტის წმ. გიორგისათვის მიმართულ

ლოცვასა და მსხვერპლშეწირვას გულისხმობს (ალერტის წმ. გიორგის ხატი რამდენიმეა სამეგრელოში), თუმცა ამ უკანასკნელს აფხაზები არ იცნობენ.

სამაყვა – თეატრალიზებული წარმოდგენა, რომელიც წლისთავის წინა საღამოს ჭირისუფლის ოჯახში ეწყობა. წარმოდგენის ერთ-ერთი მონაწილე მიცვალებულის როლში ტახტზე წვება, დანარჩენები იქვე სხედან და მის განვლილ ცხოვრებას იხსენებენ; მოულოდნელად შემოდის კაცი და წარმოდგენის მონაწილეებს წყალს ასხამს; ყველა გარბის, მათ შორის „მიცვალებულიც“. აღნიშნული ჩვეულება უძველესი რწმენა-წარმოდგენებიდან მომდინარეობს, უკავშირდება წინაპართა კულტს და სახუმარო ხასიათს მხოლოდ მოგვიანებით იძენს.

მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული ეს საინტერესო მოვლენა პარალელს პოულობს ზოგიერთი ხალხის წეს-ჩვეულებებიდან ცნობილი მიცვალებულთა ორეულების სახით. ეს ორეულები, ჩაცმულნი გარდაცვლილთა ტანისამოსში, ჰყვებიან თუ როგორ ცხოვრობენ ისინი და მათი ახლობლები საიქიოში, რჩევებს აძლევენ ცოცხალ ნათესავებს და ა. შ. ზოგჯერ ორეულის როლში მიცვალებულთა განმზანველები გვევლინებიან. ამ რიგში დგას აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელებში ცნობილი მესულთანე (ორეულის ტრანსფორმირებული სახე) – პირი, რომლის საშუალებითაც ადამიანები „ახერხებენ“ მიცვალებულთა სურვილების გაგებას, სულებისაგან რჩევა-დარიგებების მიღებას.

სართაგალა – ნართულ გადმოცემათა ეპიზოდური პერსონაჟი, ნართების დედის – სათანეი-გვამას „რჩეული“, სასრიყვას ბიოლოგიური მამა (genitor).

სასრიყვა – ნართული ეპოსის ერთ-ერთი ცენტრალური პერსონაჟი, ნართების მესაე, ყველაზე უმცროსი ძმა, რომელიც კულტურული გმირის სახეს წარმოადგენს. უწინარეს #128#

ყოვლისა, მის სახელთან არის დაკავშირებული პრომეთეული გმირობა – ზეციური და მიწიერი ცეცხლის მოპოვება. სასრიყვას ქვაში ჩასახვისა და მისგან დაბადების შესახებ თქმულება, რომელსაც ეპოსის ადილეური და ოსური ვერსიებიც იცნობს, უძველესი მითოლოგემაა. ქვისგან ნაშობი სასრიყვა ნართების მჭედლის – აინარ იჟის ქურაში

#129#

გამოიწრთო და თავისი გოლიათური სიმლიერით, სიმამაცითა და მოხერხებულობით გამოირჩევა, რის გამოც ძმები მას შურით უყურებენ. ძმებს შორის ფრთხილი, მაგრამ აშკარად მტრული დამოკიდებულების სხვა მიზეზია მათი ურთიერთობის პრობლემა (იხ. „გუნდა“) და ის ფაქტი, რომ სასრიყვას ნართები ნაბიჭვრად თვლიან (იხ. „ანშფა“). სასრიყვას სიკვდილიც სწორედ ძმების მონდომების შედეგია.

საუნაუ (სიუსანა, საუროუ) – მარცვლეულის ხელით ფქვის მფარველი სული. მისი სახელი იხსენიება ე. წ. „დოლაბის სიმღერაში“. დოლაბთან მდგარი ქალები, რომლებიც მარცვლეულს ხელით ფქვავდნენ, მოსაწყენ და მძიმე შრომას სიმღერას აყოლებდნენ:

„საუნაუ, საუნაუ,
თავწმინდად არის დაფუძლი,
მოგაწვდი სავსე ჯამით და
აგართმევ გობით თავდგმულით“.

„საუ-ნაუ“ (სიუ-სანა, საუ-როუ) ისეთივე ხმაბაძვითი სიტყვიდან წარმომდგარი ტერმინია, როგორც ცეხვის დროს გურიაში ხმარებული ტერმინი „სან-სავ“ (სამეგრელოში ამ მძიბე სამუშაოს დროს იცოდნენ დათვლა: „ართი“, „ჟირი“, „სუმი“ და ა. შ.).

სელიქუ – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ნართების მწყემსი, წარმოდგენილი ძალ-ღონის გმირი; ზოგჯერ ფიგურირებს როგორც ნართების დედის – სათანეი-გვაშას „რჩეული“, ბიოლოგიური მამა (genitor).

სითი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ნართების უფროსი ძმა (ზოგი ვარიანტით იგი ნართების მამად მოიაზრება), ვახსითის მამა; ნართების გრძელ სკამზე – არიმზზე იგი თავში ზის და „მამაცად“ იწოდება. ნართების ლაშქრობებში მკრთალად, მაგრამ მაინც ჩანს #130#

სითის როგორც წინამძღოლის სახე. მის ნათქვამზე ისვენებენ ძმები; მისი მითითებით იწყებს ნაშბათაყვა ნართების გმირულ წარსულზე თხრობას; სათანეი-გვაშას შემდეგ სითს, როგორც ძმებს შორის უფროსს, ეკუთვნის პირველი სიტყვა.

სითი ითვლება ნართების მთავარ მეღვინედ (სხვა ვარიანტით უფროსი მეღვინე ხნიშია). იგი მოძალადე ნარჯხეუს მოსაწამლად განკუთვნილი ღვინისგან კვდება.

სიუ – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი ქალი, რომელიც ვინმე ახუშბას შეუყვარდა და მისი ცოლად შერთვა გადაწყვიტა. სიუ თანახმა იყო ცოლად გაჰყოლოდა იმ შემთხვევაში თუ საქმრო ორთაბრძოლაში დაამარცხებდა. ახუშბა სიუსთან შეჭიდებისას თავად მარცხდება და ჰკარგავს საცოლეს.

#131#

ა-სუნატრა – წინადაცვეთის ჩვეულება მუსლიმ აფხაზებში. მართალია, წინადაცვეთას ბავშვობის ასაკში მიმართავდნენ, მაგრამ იყო შემთხვევები, როცა თურქი მოლები ამ წესის შესრულებას ახალმოქცეულ ასაკოვან და მოხუც მამაკაცებსაც აიძულებდნენ, რაც ხშირად სერიოზული გართულებებით მთავრდებოდა.

ტერმინი „ა-სუნატრა“ მომდინარეობს ამავე შინაარსის თურქული სიტყვიდან „სუნეტ“ (← არაბ. „სუნნა“). რიტუალური წინადაცვეთის ჩვეულება გაცილებით ადრე, პირველყოფილი საზოგადოების წიაღში ჩაისახა და ინიციაციის თანმხლები წესი იყო. ისლამსა და იუდაიზმში მან ახალი ინტერპრეტაცია მიიღო და რელიგიური მიკუთვნებულობის გარეგნული მახასიათებელი გახდა.

#132#

ა-ტვარა – „სულის სკამი“. მიცვალებულის სახელზე დიდ გზებსა და გზაგასაყარზე, საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში ხეებქვეშ გამართული გრძელი სკამი. აფხაზებმა ასევე იცოდნენ მიცვალებულის სახელობის ჭებისა და წყაროების მოწყობა (შდრ. ქართული „სულის წყარო“).

ა-ტივი – ურჩხული, უზარმაზარი ზომის დემონური არსება, ზოგი ვარიანტით, მფრინავი გველეშაპი, რომელიც მზესა და მთვარეს დასდევს, მათ ჩაყლაპვას ცდილობს და ამიტომაც ხდება მნათობთა დაბნელება. როცა ატივი მნათობებს აეფარება და დააბნელებს, ხალხი იარაღს ცაში ისვრის, რათა მისი კეთილისმყოფელი დაღუპვისაგან იხსნას. გ. ჩურსინის ჩანაწერების მიხედვით, ადამიანებმა ამ დროს რომ არ ისროლონ, მნათობები ურჩხულს ვერ გაექცევიან და ატივი მათ ან შეჭამს ან მისგან დაღრღნილები ზეცის თაღს მოსწყდებიან და ძირს ჩამოვარდებიან.

მნათობთა დაბნელების შესახებ მსგავსი წარმოდგენები გავრცელებულია ქართველებში, კავკასიისა და სხვა ხალხების მითოლოგიაში.

ნ. ჯანაშია უშვებს შესაძლებლობას, რომ ტერმინი „ატივი“ გაიშიფროს, როგორც „ადამიანი-ბუ“ (აფხ. ა-ტუ – ბუ და უაჯ – ადამიანი), რაც საეჭვო ჩანს.

#133#

უამამაქიათი – ნართების გიგანტური ზომის ჯადოსნური ქვევრი. იგი მუდამ სავსეა განსაკუთრებული ძალის ღვინით, რომლის დალევის შემდეგ ნართები უფრო ძლიერები ხდებიან. ისინი ქვევრში წითელი გველის დაჭრილ ნაწილებს დებენ, რათა ღვინო მტრის მოსაწამლად გამოიყენონ (ერთ-ერთი ასეთი ცდის დროს თავად ნართები დაზარალდნენ). გადმოცემის თანახმად, უამამაქიათი ჩამარხული იყო ქლუხორის (სხვა ვარიანტით, ნახარის) უღელტეხილთან. ნართებისათვის იგი იმდენად წმინდაა, რომ ძმები ქვევრთან დებენ ფიცს. სასწაულმოქმედ ჭურჭელს ნართებს შორის უპირველესი გმირის გამოვლენაც შეუძლია (ღვინის დუღილის გამოწვევით). ქონების გაყოფის დროს, ძმათა შორის უამამაქესი რაინდის რანგში ცვიცვის გამოვლენის გამო, გაბრაზებულმა სასრიყვამ ქვევრი უღელტეხილიდან აფხაზეთის მიმართულებით დააგორა და დაამსხვრია. მის ფსკერზე დარჩენილი წიპწიდან იხარა აფხაზეთში ნართების ვაზმა, რომელიც აწ უკვე გადაშენებულია და არსად არ ხარობს.

ტერმინ „უამამაქიათს“ ორნაწილედ სიტყვად მიიჩნევენ და შიფრავენ როგორც „მაჭარის ჭურჭელს“ [ავიზ – ტკბილი (ღვინისა), მქმათ – სათავსი, რისამე ადგილი]. თუმცა, არის ცდუნება „უამამაქიათის“ პირველი ელემენტი დავუკავშიროთ ნართულ გადმოცემათა

#134#

ოსური ვერსიის სასწაულმოქმედი თასის – Wacamong-ის (სიტყვასიტყვით „ღვთაებრივი მიმანიშნებელი“) პირველ ნაწილს – Wac, რაც „ღვთაებრივს“ „წმინდას“ ნიშნავს (ამ საკულტო ტერმინს მხოლოდ მითოლოგიასა და ეპოსში ვხვდებით).

ა-ურიჩრა (თურქ. ურაზა) – ოცდაათდღიანი მარხვა მუსლიმ აფხაზებში. ურაზა (არაბ. ასსავმ, სპარს. რუზე) მუსლიმის ხუთი ძირითადი მოვალეობიდან, ისლამის ხუთი ძირითადი

ბურჯიდან (რუქნ) ერთ-ერთია, რომლის დაცვა მორწმუნეთათვის სავალდებულოა რამადანის თვეში (მუსლიმთა მთვარის კალენდრის მე-9 თვე). მარხვა იწყება აღნიშნული თვის დადგომისას; ახალი მთვარის გამოჩენისთანავე მორწმუნეს განთიადიდან დაბინდებამდე კატეგორიულად ეკრძალება ჭამა-სმა, თამბაქოს მოწევა, ცოლქმრული კავშირი და სხვ. აკრძალვები იხსნება დაბინდებისთანავე.

აურიჩრა ფართოდ იყო გავრცელებული მორწმუნე აფხაზებში. მარხვის განმავლობაში ყოველ ხუთშაბათს და რამადანის თვის პირველ და უკანასკნელ დღეებში აფხაზის ოჯახი თავს ვალდებულად თვლიდა მიცვალებულთათვის საკურთხი დაედგა და სანთელი დაენთო; გარდაცვლილთათვის გაშლილ მაგიდასთან დაედგა ორი სკამით მეტი უპატრონო მკვდართათვის, რომლებიც შეიძლებოდა სტუმრად სწევოდათ. მარხვის დღეებში აფხაზებმა საფლავების მოვლა იცოდნენ; სხვა დროს სასაფლაოზე ყოველგვარი სამუშაოები იკრძალებოდა.

#135#

ფათარა – ნართულ გადმოცემათა ეპიზოდური პერსონაჟი, რომლის ვაჟი, ან შესაძლოა ფათარათა გვარის წარმომადგენელი (ფათარ-იფა) ნართების მსახურთა ჯგუფს განეკუთვნება.

ფათრაზი – ნართულ გადმოცემათა გმირი, რომელმაც თავი გამოიჩინა გუმბივის ციხე-სიმაგრისათვის ბრძოლაში.

როგორც ჩანს, სახელი „ფათრაზი“ ნართული ეპოსის ოსური ვერსიის ერთ-ერთი ცენტრალური პერსონაჟის – ბათრადის და ყაბარდოული ვერსიის – ბათრეზის სახეცვლილი ფორმაა. ამ უკანასკნელთა ტიპოლოგიურ პარალელს აფხაზურ ვერსიაში ცვიცივი (იხ. „ცვიცივი“) წარმოადგენს.

ა-ფი – ჭექა-ქუხილის პერსონიფიცირებული ღვთაება აფხაზურ მითოლოგიაში. აფხაზთა წარმოდგენით აფი ზეცაში ცხოვრობს, ზის ფრთოსან თეთრ ცხენზე და მარჯვენა ხელში დაკლაკნილი მახვილი უპყრია. იგი ზეციდან ცეცხლოვან ისრებს (იხ. „ა-ფირხი“) ესვრის ხეებქვეშ დამალულ დემონს (იხ. „ა-ჯნიში“), მაგრამ არასოდეს ავნებს რცხილას (ახიაცას), რომელსაც ღვთისმშობელი მფარველობს (აფხაზთა აზრით, ღვთისმშობელი ახიაცას – ხეციას გვარიდან არის). ამ რწმენის გავლენით, აფხაზები თავიანთი საცხოვრებლის გარშემო რცხილის ხეებს რგავდნენ, საცხოვრებელი თუ სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობის აშენებისას ცდილობდნენ ამ ხის თუნდაც მცირე ნაწილის გამოყენებას. ღვთაების სახელზე ლოცვა იცოდნენ მეხის დაცემის ან ჭექა-ქუხილით შემინებული ადამიანის დაავადების შემთხვევაში; სწირავდნენ თეთრი ფერის თხას, მეხის დაცემის ადგილზე მღეროდნენ „აფრაშვას“ – აფის სიმღერას (იხ. „ათლარ ჩოპა“). ხშირად აფი გაიგივებულია

#136#

უმალეს ღვთაებასთან – ანცვასთან.

ღვთაების სახელში ასახულია უძველესი მსოფლმხედველობა, როცა ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ წარმოდგენა ბუნების სულიერ და მატერიალურ ასპექტებად დაყოფის თაობაზე. ამ

თვალსაზრისით ტერმინი „ა-ფი“ სრულ სემანტიკურ შესაბამისობაშია ადილურ და ყაზარდოულ ტერმინთან „შიბლე“, რომელიც აღნიშნავს ჭექაქუხილის ღვთაებას და საკუთრივ „ქუხილს“, როგორც ასეთს. აშკარაა, რომ ჭექა-ქუხილის თაყვანისცემა გაცილებით ძველია, ვიდრე წარმოდგენები ჭექა-ქუხილის ღვთაებაზე.

ა-ფირხი – ჭექა-ქუხილის ღვთაების აფის ტყვია ბზიფის აფხაზების რწმენით (აბჟუის აფხაზებში კი აფის იარაღია აბრზალი). ხალხური წარმოდგენა, როგორც ჩანს, აფის ტყვიებს უწოდებს იმ მეტეორიტულ წარმონაქმნებს, რომლებსაც იგი ნამსხვრევების სახით მეხის დაცემის ადგილებში პოულობს. აფხაზის აზრით, ეს არის სხვადასხვა ზომის (თითის სიგრძიდან ერთ წყრთამდე) მრგვალი შავი ფერის კენჭის (ქვის), რკინის, თუჯის ან სხვა მასალის ტყვიები, რომლებსაც აფი თავის მტრებს (მაგ. აჯნიშს) ან იმ ურჩებს უშენს, ვისი დასჯაც სურს. ხალხს აფის ტყვიები სროლის პროცესში ცეცხლოვანი ისრების სახით აქვს წარმოდგენილი.

ა-ფსათატვი – მიცვალებულის წლისთავზე ნათესავებისა და ახლობლების მიერ ჭირისუფლის დასახმარებლად დაყენებული საკლავი (ცხვარი, ბატკანი, ხარი და სხვ.); საკლავი მოჰყავთ წინა სადამოს, როცა ოჯახში ხალხმრავლობაა; აფსათატვით ჭიშკარს მოახლოებული პირი ეზოში შემოსვლას მოითხოვს და თანხმობის მიღებისთანავე შემოჰყავს

#137#

საქონელი, რომლის რქები ვერცხლისფერი ან სხვა მზინავი მასალითაა შეხვეული, ტანი – ნაირი ფერის მორთულობით შემკული, ზურგზე გადადებული აქვს ე. წ. „ახანაფი“ – გრძელ ძაფზე მონაცვლეობით ასხმული წაბლი, მსხალი, ვაშლი, ზოგჯერ კრენდელიც. ასე მორთული აფსათატვის წინ და უკან დამხვდურები და მოსულნი სანთლით ხელში განლაგდებიან და საკლავს ეზოს სამჯერ შემოატარებენ სამგლოვიარო მოთქმის ე.წ. „ჰაიუს“ („აიოუს“) თანხლებით. ამ წესით შემოჰყავთ დანარჩენი საკლავიც. შემდეგ აფსათატვის მომყვანნი გარდაცვლილს მის ნიშანთან იტირებენ. საკლავის ნახევარი ხორცი და ტყავი მის მომყვანს ეკუთვნის.

#138#

ა-ფსუა – აფხაზი. ნართულ გადმოცემებსა და ზღაპრებში დასახელებული ერთადერთი ხალხი [მაგ., გოლიათი მხენელი – ბჟაიუა-ბჟაძა ნართების უმცროს ძმას – სასრიყვას „საწყალ აფხაზს“ (აფსუა ჩჩია) უწოდებს; ზოგჯერ დევები გმირს ვერ ხედავენ, მაგრამ გრძნობენ „აფხაზის სუნს“].

#139#

ა-ფსცვაჰა – სიკვდილის ღვთაება, რომლის საბრძანისია საიქიო (იხ. „ნარცი“). აფსცვაჰა ადამიანისა თუ ცხოველის სიკვდილის მოახლოების ჟამს ან თავად მიდის მომაკვდავთან და სასთუმალთან უჯდება ან აგზავნის თავის წარმომადგენლებს (ერთს ან სამ სულს), რომლებიც უფრო ხშირად მომაკვდავის ნათესავთა სულები არიან (შდრ. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა წარმოდგენები ე. წ. მგებრებზე). ამ „გამცილებელ

სულელებს“ მიცვალებულთა მოხსენიების დღეს მსხვერპლად სწირავენ ღომის ნაჭერში ჩადებული საქონლის გულ-ღვიძლის ღვინომოსხმულ ნაწილებს, რომლებსაც მლოცველი გარეთ ყრის შემდეგი სიტყვებით: „ეს თქვენ, ჩვენო თანამყოლო (თანამდეგო) და გამცილებელო სულელო“.

აფხაზთა რწმენით, აფსცვაჰას მსხვერპლნი სუსტნი ან ავადმყოფნი ხდებიან. ფოლკლორული მასალებით ადამიანი მასზე ხშირად ეშმაკობით იმარჯვებს.

ფსხუნისა – აფხაზური გვარების – ადლებას, ბაგაფშის, აშუბას, არისთაას, ჩხუფიას, ხვატიშის, ქიახირიფას, სიმსის, ჩიჩბას, სამბას, ციმცის, ბენიას, ამიჭბას, კვიწინიას, ჩეგემის, მარშანიას, ემუხვარის, ინალ-იფას, წანბას, ზუხბას, არძინბას, ტრაფშის, აკაბას, აძინაას, პტიშის და სხვათა „ძირი ხატი“, სალოცავი (ა-ნიხა). ფსხუნისა მდებარეობს თანამედროვე აფხაზეთის ცენტრალურ მთიან ნაწილში (სოხუმის რაიონი). საკუთრივ ფსხუ არის საერთო სახელწოდება იმ ადგილებისა (დონბეხი, მონგა, ვიდუ მუქურზა და სხვ.), რომლებიც მდ. ბზიფისა და მისი შენაკადების (ბავიუ, რეშავი) ხეობებს მოიცავენ. კავკასიის წყალგამყოფი ქედის სამხრეთ კალთაზე განლაგებული ფსხუ ოდითგანვე იყო ჩრდილოდასავლეთ კავკასიიდან აფხაზეთისკენ მიდრეკილ მთიელთა პირველი სამოსახლო [შ. ინალ-იფას, ლ. აკაბას და სხვა ავტორთა მიხედვით, ზემოჩამოთვლილი გვარების (და არამარტო მათი) წარმოშობა, გარდა მარშანიას, კვიწინიას და ბენიასი (ეს უკანასკნელნი, როგორც ჩანს, ქართული წარმომავლობის, მოგვიანებით გააფხაზებული გვარები არიან), ჩრდილოეთ კავკასიას უკავშირდება]. ფსხუში დამკვიდრებული, აქედან კი აფხაზეთის სხვადასხვა მხარეში გადასახლებული და საბოლოოდ აფსუებად ქცეული კავკასიელების „ძირი ხატი“, ბუნებრივია, ფსხუსთან არის დაკავშირებული (ფსხუდან გადასახლებულები ადგილებზე ფსხუნისას „წილებს“ აფუძნებდნენ). ამიტომაც არის, რომ აფხაზთა და ჩრდილო-დასავლეთ

#140#

კავკასიის ხალხთა მსოფლმხედველობრივი მრწამსი გაჭრილი ვაშლივით გვანან ერთმანეთს (იხ. „ა-ნიჰვართა“). თუმცა საკრალური სივრცისა და საკულტო ადგილების ფორმირების თვალსაზრისით აფხაზურ რეალობას ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა ახასიათებს.

დღევანდელი აფხაზების ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებულ წინაპრებს, რომლებსაც აფხაზური ეთნოსის ჩამოყალიბებაში ღომის წილი უდევთ, მართალია, ჩამოყვით იქაური მითოსური აზროვნება, მაგრამ ახალ სამშობლოში ისინი საკუთარ „რელიგიურ სივრცეებს“ კი არ ქმნიან, არამედ ადგილობრივ მკვიდრთაგან ითვისებენ „მზა“ საკრალურ სივრცეს, რომელიც ქრისტიანულ საკულტო ადგილებს უკავშირდება. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ქართული სახელმწიფო (ქრისტიანული) კულტებისადმი მათი გაუთვითცნობიერებელი განსაკუთრებული შიშით აიხსნება. ასე მაგ., ფსხუს, დიდრიფშის ან ლაშქენდარის მთები მათთვის წმინდა მთები ხდება იმიტომ, რომ იქ ქრისტიან წმინდანთა სახელობის ტაძრებია დაფუძნებული. ჩამოსახლებულებს აქვთ ამ კულტების შიში, მაგრამ არ ესმით და მოგვიანებითაც, უკვე მკვიდრად დამჯდარნი ახალ სამოსახლოში, ბოლომდე ვერ იაზრებენ რა ქრისტიანობის არსს, მთაზე ასვლას და ეკლესიაში ლოცვას ეკრძალებიან და

#141#

კავკასიელი მომძებრის დარად მხოლოდ მთის ძირში ლოცულობენ. საინტერესოა ასევე ის ფაქტი, რომ XX საუკუნის დასაწყისშიც კი აფხაზები ბიჭვინთის ღვთისმშობლის ტაძრის ეზოში მდგარ ხეებს შორის ლოცულობდნენ და არა საკუთრივ ტაძარში (იხ. „ანან ლძანაძე“). მსგავსი მაგალითების მოტანა მრავლად შეიძლება. ვფიქრობ, რომ ფსხუნისას კულტი დაკავშირებულია ფსხუმში არსებულ ქრისტიანულ ტაძართან.

ა-ფსკა – აფხაზეთის მთავარი. აფხაზურ ეთნოგენეტიკურ გადმოცემებში პირველი აფსკასა და მის წარმომავლობაზე რამდენიმე თქმულება არსებობს. ამ თქმულებათა ერთი ვერსიით, აბისინიაში ცხოვრობდა ოთხი არაბული ტომი, რომელთაგან ერთი, აფხაზთა წინაპარი აბას ტომი, ვინმე აუბლასს მეთაურობით ჯერ ყუბანისპირეთში დასახლებულა, შემდეგ უკეთესი მიწა-წყლის ძიებაში ქართველების ქვეყანაში დამკვიდრებულა. აუბლასს ქალიშვილს ვაჟი შესძენია და აფსკა დაურქმევიათ. იგი ახალ სამშობლოში დაბადებული პირველი აფხაზი იყო და მოგვიანებით ქვეყნის მთავარი გამხდარა. დროთა განმავლობაში აბას ტომის სახელი აფსუათი შეცვლილა. არის გადმოცემათა სხვა ვარიანტებიც, რომელთა მიხედვით აფსუები აფხაზეთში ეთიოპიიდან, ეგვიპტიდან, აფრიკიდან, მესოპოტამიიდან გადმოსახლებულან.

ყველაზე პოპულარული ლეგენდის მიხედვით, აფსკა წარმოშობით ბერძენი იყო, საბერძნეთში ცხოვრობდა და ერთი უბედურება სჭირდა – ახალშეძენილ შვილს ღამე უხილავი ძალა სტაცებდა. ასეთი რამ არაერთხელ შეემთხვა და მრავლისმცოდნეთა რჩევით შორეულ მხარეში დასახლება გადაწყვიტა. ბერძენი ისეთი ადგილის ძებნას შეუდგა, სადაც კაციშვილს ფეხი არ დაედგა და ზღვით აფხაზეთს მოადგა. მაშინ აფხაზეთი უდაბური ტყე იყო. მოეწონა ბერძენს აქაურობა, დაბრუნდა სამშობლოში, წამოიყვანა ცოლი, მსახურებად შვიდი სახლეული და ისევ აფხაზეთს მოაშურა. ისინი გაგრის ახლოს, ალახაძეში გადმოსხდნენ და იქვე დასახლდნენ. მალე ბერძენის ცოლი დაორსულდა. ამ დროს მთებში ქედსგაღმელი აჩბა ნადირობდა. მან გადმოიხედა და ზღვის დანახვისთანავე ამ დიდი წყლის (ამ-დუ) ფონის მოძებნა გადაწყვიტა, დაეშვა მთიდან და ბერძნების დასახლებას მიადგა. ბერძენმა სტუმარი დიდი პატივით მიიღო და თავის ცხოვრებაზეც უამბო. იმავე ღამეს ორსული ქალი სამშობიაროდ დაწვა, სტუმარი კი გამოემშვიდობა მასპინძელს და გაეცალა, მაგრამ შორს არ წასულა, იქვე ბარდნარში დაიმალა. ღამით ბერძენს ვაჟი შეემძინა, ძალზე

#142#

გაიხარა, მშვიდად დაწვა და დაიძინა. დილით, როცა გაიღვიძეს, ბავშვი არ დახვდათ, სადღაც გამქრალიყო. უსაზღვროდ იდარდეს, მაგრამ რაღა უნდა ელონათ, ბედისწერას ვერსად გაექცეოდნენ.

ამ შემთხვევის შემდეგ ბევრმა წყალმა ჩაიარა. ბავშვი თურმე იმ ღამით სტუმრად მყოფ აჩბას წაუყვანია და თავის სამ ძმასთან ერთად გაუზრდია. უკვე დავაჟკაცებული ბიჭი აჩბებს წამოუყვანიათ და მამასთან აფხაზეთში მოსულან: „ეს ბიჭი შენი ვაჟია, იგი მე მოგპარე, რადგან გაგონილი მქონდა, სადაც ამისთანა ამბავი ხდება, ბავშვი უნდა მოიპარო და

გაზარდო. შენი შვილი ოთხმა ძმამ აღვზარდეთ; ვერც ეგ მოითმენს ჩვენს უნახაობას და ვერც ჩვენ გავძლებთ მის გარეშე, ამიტომ შენთან ახლოს, შენს მიწაზე გვსურს დავსახლდეთ“, – უთქვამს ბერძენისთვის აჩბას.

ძმამ შვილის დანახვაზე გაიხარა, მაგრამ აჩბების ნათქვამი არ მოეწონა, არ ისურვა ისინი თავის მიწა-წყალზე და უარი უთხრა. შვილმა აჩბებს დაუჭირა მხარი, მიწას თუ არ მისცემ, ჩემს აღმზრდელებთან ერთად წავალ. ბერძენმა რა ნახა, შვილი წასვლას არ დაიშლიდა, დათანხმდა: ხვალ ადექით და ის ადგილი აირჩიეთ, რომელიც მოგეწონოთ, მონიშნეთ და დასახლდით. ასეც ქნეს აჩბებმა: ერთმა ძმამ სოჭის ახლოს ჩაარქო ისარი, მეორემ – სოფელ აჭანდარაში, მესამემ – სოფელ ლიხნში, მეოთხემ – აბჟუაში იმ ადგილას ჩაარქით რომ ჰქვია.

თქმულების მიხედვით, სწორედ ეს აჩბები იყვნენ პირველი აფხაზები, რომლებიც დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე დასახლდნენ. თავად ბერძენი ცოლ-შვილთან ერთად სამშობლოში – საბერძნეთში დაბრუნდა; წასვლისას აჩბებს ერთი მსახური დაუტოვა, წყალს მაინც მოგიტანო. აჩბები დიდხანს ფიქრობდნენ, რა გვარი მიეცათ მსახურისთვის, ბოლოს გადაწყვიტეს: რაკი მას აჩბებისთვის პური მოჰყავს, ჩვენი გვარის მსგავსი გვარი – ჩაჩბა მივცეთ. მართალია, ჩაჩბამ შემდეგში მთავრობა მიიღო, ე. ი. აფსჰა გახდა, მაგრამ ეს გვიან იყო, – ნათქვამია გადმოცემის ერთ ვარიანტში.

„აფსჰა“ შედგენილი ტერმინია, რომლის პირველი სეგმენტი (ა-ფს) წარმომდგარია აფხაზთა ავტოეთნონიმის (აფსუა) ძირიდან, ხოლო მეორე უკავშირდება აფხაზურში „ბატონის“, „მბრძანებლის“, „მთავრის“ აღმნიშვნელ სიტყვას „აჰ“.

ა-ფსჰათგარა – მიცვალებულის სულის გამოწვევის წესი, რომელიც წყალში დამხრჩვალთა, კლდიდან ან ხიდან ჩამოვარდნილთა, სახლიდან მოშორებით, უცხო მხარეში გარდაცვლილთა სულების თავიანთ გვამებთან „შეერთების“ მიზნით სრულდება. აფხაზური #143#

წარმოდგენების თანახმად, ადამიანი საიქიო ცხოვრებას აგრძელებს იქ, სადაც დამარხულია მიცვალებული. ეს კი წარმოუდგენელია მიცვალებულის გვამისა და სულის ერთად ყოფნის გარეშე. ამიტომ საკმარისი არ არის, მაგალითად, წყალში დამხრჩვალის მხოლოდ გვამის დასაფლავება; წყლიდან უნდა „ამოიყვანონ“ მისი სულიც და საფლავში უნდა „ჩაუშვან“. ამ მიზნით, მიცვალებულის სულის წამოსაყვანად წასული ახლობლები მდინარის ორივე ნაპირზე მოპირდაპირედ განლაგდებიან და გაჭიმავენ თოკს, რომელზედაც ჰკიდია ბოლოებგახსნილი გუდა – აჰათა. გუდასთან ახლოს იმყოფება მიცვალებულისათვის ყველაზე ახლობელი ადამიანი. ხალხი ჩონგურისა და აფხიარცას თანხლებით იწყებს სიმღერას; გუდასთან მდგარი პირი კი მიცვალებულის სულს გუდაში იწვევს. „ნუ გეშინია ჩემი, – ამბობს იგი, – ხომ იცი, რომ მე შენ მიყვარხარ და არასოდეს გიღალატებ; მენდე, შედი გუდაში და დაამშვიდე ხალხი, რომელიც სიმღერთა და ცეკვით გეგებება. ერთად წავიდეთ შენს საფლავზე“. სული „შედის“ გუდაში, რომლის ბოლოებს შეკრავენ მატყლის ძაფით და ცეკვა-სიმღერით მიემართებიან საფლავისკენ, სადაც გუდას გახსნიან და სულს გვამთან

„ჩაუშვებენ“. ამავე წესით სრულდება სულის დაბინავება ზემოაღნიშნულ სხვა შემთხვევებში, მხოლოდ თოკს მიცვალებულის სიკვდილის ადგილზე ჭიმავენ.

მიცვალებულის სულის გამოწვევის მსგავს წესს იცნობენ ქართველებიც (სვანები, მეგრელები). როგორც ჩანს, იგი არც ძველი ბერძნებისთვის ყოფილა უცხო. პინდარეს მიხედვით, იასონს ოქროს საწმისის წამოღებასთან ერთად აიაში გარდაცვლილი ფრიქსეს სული თესალიაში უნდა გამოეწვია. „ჩვეულება იყო, როცა ვინმე უცხო მხარეში მოკვდებოდა, თუ სხეული არა, მისი სული მაინც გამოეწვიათ ზოგიერთი წმინდა საიდუმლოებების აღსრულების გზით და ვითარცა ისიც ხომალდზე მყოფი სამშობლოში გადმოეყვანათ. ეს ჰომეროსმაც იცის“ (პინდარეს სქოლიოები). შესაძლოა, მიცვალებულთა სულების გამოწვევის მიზნით „წმინდა საიდუმლოებების აღსრულება“, ავჰათგარას მსგავს წესს ითვალისწინებდა.

ფშარნიჰვა – ქარის სალოცავი; საამისოდ აშაადებენ დიდი ზომის ხაჭაპურს, რომელსაც სახლიდან მოშორებით წაიღებენ და ლოცულობენ „ქალბატონი ქარის“ სახელზე, შესთხოვენ სიკეთის მოტანას და ყოველგვარი ბოროტებისა და უბედურების შორს წაღებას.

#144#

ლოცვის შემდეგ ამოჭრიან ხაჭაპურის შუა ნაწილს და ტყეში მუხის ხის წვეროზე დაკიდებენ. მეორე დღეს ვინც პირველი მივიდოდა მუხასთან შეეძლო შეეჭამა.

#145#

ქეთუანი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, მისას უფროსი ძმა (ზოგი ვარიანტით მისი დედის სახელია ერიუარა), ნართების მწყემსი; უებრო მეომარი და მონადირე, რომლის ისარი მიზანს არასოდეს ცდება; არის ამტანი და მუხლმაგარი, კამათში პირდაპირი და მართალი. ვაჟკაცობა ვაჟკაცობად, მაგრამ დანარჩენი ნართებისაგან ქეთუანი მაინც განსაკუთრებული მუსიკალური ნიჭით გამოირჩევა. იგი საუკეთესო მომღერლად ითვლება და ლაშქრობებში პირველი იწყებს სიმღერას. აფხაზური სიმღერების რეფრენის („უა, რარირა, უა, რაიდა, უა, რაშა“) წარმოშობა სწორედ ქეთუანის სახელს უკავშირდება.

#146#

გადმოცემის თანახმად, გველნაკებენმა მწყემსმა სიმწრისგან პირველმა წაიმღერა ეს მისამღერი, მას ძმებიც აყვნიენ და ასე გავრცელდა იგი მთელ აფხაზეთში. ქეთუანის სახელს უკავშირდება ასევე „აფხაზური სიმღერისა და ცეკვის საუკეთესო მეგობრის“, სალამურის მსგავსი საკრავის – აჭარპინის გამოგონებაც. ნართმა ქეთუანმა აჭარპინის თანხლებით გუნდასთან და ხანასთან ერთად იმღერა ქალიშვილების მიერ შეთხზული სიმღერა „აზარი“.

ნართების ცხოვრებაში ზემოაღნიშნულ სიახლეთა შემოტანის გამო, ქეთუანს ეპოსის ერთ-ერთ უძველეს პერსონაჟად მიიჩნევენ და კულტურტრეგერად სახავენ.

ქვიქვინა – საფეიქრო მცენარეული კულტურის – სელის მფარველი სული. ქვიქვინას, ისევე როგორც ბამბისა და აბრეშუმის მფარველი სულების, მიმართ ლოცვას ქალები ორშაბათობით ან ხუთშაბათობით ადავლენდნენ და მოსავლის ბარაქიანობას შესთხოვდნენ.

სელის აღების დროს ქვიქვინას უსისხლო მსხვერპლს – კვერებს (აკვაკვარებს) სწირავდნენ. ვარაუდობენ, რომ ტერმინი „ქვიქვინა“ სელის აღმნიშვნელი აფხაზური სიტყვიდან (ა-ქუნგ) მომდინარეობს. აღსანიშნავია, რომ სვანურში კანაფის (ქან) ძაფისაგან დახვეულ გორგალს კუკუ (ქუქუ) ჰქვია.

ქიალამათი – აწანების მითიური მოდგმის წარმომადგენელი, რომლის ეპითეტია „ბრძენი“. მან იწინასწარმეტყველა უბედურების მოახლოება, როცა ცით მოვლენილი და აწანების მიერ აღზრდილი ყმაწვილი გაუჩინარდა. როგორც ჩანს, იგი ასაკით ყველაზე უფროსია, რადგან აწანებს ასე მიმართავს: „შვილნო ჩემნო!“

#147#

ქირსა – ქრისტეშობის დღესასწაული. შობის გათენებამდე აფხაზებმა იცოდნენ „დილის ლოცვა“ (იხ. „მარფნიჰვა“), რომელიც უფრო ხშირად „გოთანუას“ (იხ. „გოთანუა“) სახელით იყო ცნობილი და „გულის ლოცვა“ (იხ. „აგუნჰვა“); შობა დღეს აუცილებლად დაკლავდნენ თხას და წინაპართა სულების პატივსაცემად საკურთხეს დადგამდნენ. ეს იყო და ეს, შობაზე სხვა არაფერს აკეთებდნენ. აქვე უნდა ითქვას, რომ XX ს. დასაწყისისათვის აფხაზებმა არაფერი იცოდნენ მაცხოვრის შესახებ ზოგადად და კერძოდ ქრისტეშობის შესახებ. თვით ტერმინი „ქირსა“ ნასესხებია მეგრულიდან („ქირსე“) და ქრისტეს გარდა აღნიშნავს დეკემბრის თვეს და ქრისტეშობის დღეს, 25 დეკემბერს ისევე როგორც ეს კოლხური ენის მეგრულ დიალექტშია (შდრ. ასევე მეგრული „ქირსიანი“ – ქრისტიანი და მისი აფხაზური შესატყვისი – „ა-ქირსიანი“). აღსანიშნავია, რომ ქრისტიანული საკულტო ტერმინოლოგია აფხაზებს ნასესხები აქვთ მეგრულიდან, არ იცნობენ ბიბლიური წარმომავლობის ფრაზეოლოგიურ-იდეომატურ გამოთქმებს, რაც აფხაზებში ქრისტიანული რელიგიის ძალზე სუსტ პოზიციებზე მეტყველებს.

#148#

ღვინთვითვი – ნართულ გადმოცემათა მიხედვით, მიუწვდომელი ციხე-სიმაგრე აფხაზეთის დასავლეთში. ციხე-სიმაგრეში იყო განძი, რომლის ხელში ჩაგდება მრავალი ცდის მიუხედავად ნართებმა ვერ შეძლეს. მისი აღება და განძის მოპოვება ძმებმა დედის – სათანეიგვაშას დარიგებითა და ცვიცვის გმირობით მოახერხეს. ეპოსის ზოგ ვარიანტში ღვინთვითვის ციხეს ბათალაკლას სიმაგრე ცვლის.

ა-ღუქუხრა – მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული ძველი წესი, რომლის თანახმად ჭირისუფალი ოჯახის ახლობელს ნებას რთავდა თავის თავზე აედო დაკრძალვასთან დაკავშირებული ხარჯები. ამ წესის შესრულების მსურველი ჭირისუფალს სთხოვდა: „ნება მომეცი მიცვალებული ჩამოვასვენო (სიტყვასიტყვით „გადმოვილო“) ფიცრიდან“. ეს, ერთი შეხედვით, უცნაური გამოთქმა და თვით ჩვეულება უკავშირდება ჰაერს მიბარებული [ხეზე ჩამოკიდებული ან ე. წ. აშვამკათზე (ოთხ ბომზე შემდგარი და ზემოდან დაფიცრული მცირე არქიტექტურული ფორმა) დასვენებული] მიცვალებულის მეორადი დამარხვის წესს.

#149#

ა-ყათვარა – ზოგიერთი ფრინველისა და ცხოველის „ძლევის“ მაგიური ჩვეულება მათგან დანავსვის თავიდან აცილების მიზნით. აფხაზთა რწმენით, გაზაფხულზე, საველე საქმიანობის დაწყების წინ, როცა ბუნება იღვიძებს და ჩიტებიც გამოჩნდებიან, უზმოზე სამუშაოდ გასვლა არ შეიძლება; სხვა თუ არა, მარილი მაინც უნდა მოკვნიტო, რადგან უზმოზე ზოგიერთი ფრინველისა და ცხოველის ხმის გაგონებით „ძლეულ“ არ იქნა. მაგ., თუ უზმოზე გუგულის ხმას გაიგებ – ცუდი მოსავალი იქნება, მოუსმენ მოლალურს ან ბულბულს – შენი ბედნიერების ნაწილს წაიღებს, მოუსმენ მერცხალს – მაწონი გადაგესხმება; თუ ახალშობილი ხბოს ან ციკნის ხმას გაიგებ, წლის განმავლობაში უალაგო ლაპარაკი დაგჩემდება. ადამიანი ასე რომ არ იყოს „ძლეული“, მიდის ციკანთან ან ხბოსთან და ეტყვის: „მე შენ გაჯობე“, ე. ი. დაგასწარი, უკვე შეეჭამე. თუ გაზაფხულზე პირველად მოისმენ ბაყაყის ყიყინს წინა მხრიდან, არაფერია, თუ უკნიდან – დაავადდები. ზემოაღნიშნულის გამო აფხაზი ნიადაგ იმის ცდაშია, როგორმე უჭმელი არ დარჩეს და არ დაინავსოს.

მსგავსი რწმენა ფართოდ იყო გავრცელებული ქართველებისა და კავკასიის ხალხების ყოფაში. აღნიშნულ ჩვეულებას მაგიურ წარმოდგენებთან ერთად წმინდა პრაქტიკული გამოცდილებაც უდევს საფუძვლად (მაგ., ინგუშებს სწამთ, რომ სავსე კუჭს შეუძლია ადამიანის დაცვა ავადმყოფობისაგან, მოჯადოებისაგან და სხვა უბედურებისაგან).

ა-ყანჭი (მეგრ. ყანჭი – ყაჭი) – აბრეშუმის ჭიის პერსონიფიცირებული სული. აბჟუის აფხაზებში მას „აკვაკვარებს“ – ყველიან კვერებს სწირავენ და ლოცვას აღუვლენენ: „დიდო ღმერთო აყანჭ, ჩვენი წინაპრების დარად გწირავთ „აკვაკვარებს“, მიიღე იგი და უმორჩილესად გთხოვთ უხვად მოგვცე აბრეშუმის პარკი!“ აყანჭის წყალობაზეა დამოკიდებული მოსავლის სიუხვე.

#150#

ა-შარა – ადამიანის ან ცხოველის სახელის ხსენებასთან დაკავშირებული აკრძალვა, რომელსაც ტრადიციული აფხაზური ტაბუაციის მყარ სისტემაში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა. აშარას თანახმად, ქალს ქმრის სახლში ახალ სახელს არქმევდნენ, ქალიშვილობის სახელით, მას მხოლოდ თავის ნათესაობა თუ მიმართავდა. მესამე პირის თანდასწრებით ცოლ-ქმარს ერთმანეთისთვის სახელით მიმართვა ეკრძალებოდათ. აშარას წესს ცოლ-ქმარი მტკიცედ იცავდა ნათესაების მიმართაც. ასე მაგალითად: რძალი მამამთილს „დადს“, „დადაჰს“ (მამა), ხოლო დედამთილს „ნანს“ (დედა) უწოდებდა; უფროს მამას – „ჩვენს ბატონს“, უფროს მულს – „ჩვენს ქალიშვილს“ („ჩვენი ოჯახის ქალიშვილი“), გვარში უფროსს „ჰაჰს“ ანუ „ჩვენს მთავარს, ბატონს“ და ა. შ.

აშარა მტკიცედ იყო ფეხმოკიდებული მონადირეებში, რომლებთანაც სპეციალური „სამონადირეო ენა“ გამოიყენებოდა. გარდა იმისა, რომ მონადირეები ერთმანეთს მხოლოდ მეტსახელით მიმართავდნენ, ცხოველები, საგნები და ბუნებრივი მოვლენებიც კი განსაკუთრებული ტერმინებით აღინიშნებოდა. აშარას აფხაზები ნაწილობრივ დღესაც იცავენ.

შარვანი – „შურისმამიებელი“. ნართულ გადმოცემათა მიხედვით ელდიზთა სახელოვანი გვარის წარმომადგენელი (სხვა გადმოცემით, შარვანი ჰაიხუთა თუ ჰვილმიზთა გვარიდანაა), ნართების დედის ძმა.

ელდიზების გვარს უხსოვარი დროიდან მტრობა ჰქონდა კაციჭამია გოლიათებთან, რომლებიც ღრმა ხეობიდან სპილენძის ხიდის გავლით მოდიოდნენ და თავს ესხმოდნენ ელდიზებს. ერთ-ერთი ასეთი თავდასხმის დროს კაციჭამიებმა მთელი გვარი ამოწყვეტეს, გადარჩა მხოლოდ ერთი ფეხმძიმე ქალი – შარვანის მომავალი დედა. როგორც კი დავაჰკაცდა შარვანი, აისხა მამისეული იარაღი, მოაჯდა ცხენს და შურის სამიებლად სპილენძის

#151#

ხიდსკენ გასწია. იქ ჩაუსაფრდა იგი კაციჭამია გოლიათებს და გაანადგურა ისინი. მხოლოდ შურისძიების შემდეგ გაეცნო შარვანი თავის დისშვილებს – ნართებს.

შარფნიჰვა – დილის ლოცვა, რომელსაც აბჟუის აფხაზები შობისწინა ღამით

#152#

ასრულებდნენ; ადრედაწოლილები შუალამისას ადგებოდნენ და ლოცვის დამთავრებისთანავე, მამლის პირველ ყივილამდე, კვლავ დაწვებოდნენ, რათა გათენებას მძინარენი შეხვედროდნენ. „დილის ლოცვისთვის“ იწვება წიწილები (შეიძლება ბელურებიც ან მათ ნაცვლად ერთი ციკანი) და მზადდება ყველიანი კვერები (აკვაკვარები). ოჯახის თითოეული წევრისთვის ცალ-ცალკე თეფშებზე ათავსებენ დაუჭრელ წიწილს და ოთხ ცალ აკვაკვარს (კვერს); თეფშებზე ცვილის სანთლებს მიაკრავენ და წინ ნაკვერჩხლებს დაუდებენ. შემდეგ ყველანი მაგიდის გარშემო მუხლს მოიყრიან; ოჯახის უფროსი ქუდს მოიხდის, ნაკვერჩხალზე საკმეველს დადებს და ღვთაებრივ ძალას – გოთანუას (იხ. „გოთანუა“) შესთხოვს დაიცვას ოჯახი მუცლის ტკივილისაგან (სისხლიანი ფაღარათისა და კუჭის ტკივილისაგან). ლოცვის დამთავრებისთანავე აღმოსავლეთის მხარეს შებრუნდებიან და ქედს მოიხრიან, შემდეგ თავიანთ ულუფას შეჭამენ და ნარჩენებს ცეცხლში დაწვავენ.

შარფნიჰვა იგივეა, რაც ქართული ყოფიდან ცნობილი „მუცლის ლოცვა“, მუცლის ტკივილის საწინააღმდეგო ლოცვა, რომლის დროსაც ხანგრძლივი საშობაო მარხვის შემდეგ პირველად მიირთმევენ სახსნილო კერძებს, ე. წ. „ხაციცს“ [არქანჯელო ლამბერტის ეს ლოცვა მოხსენიებული აქვს „ოხვამერის“ (სალოცავის) სახელწოდებით].

შაურდინი – ნართულ გადმოცემათა ეპიზოდური პერსონაჟი, ბოროტი ყალაურის მამა.

შაშვი (შასშუ, შესშუ) – მჭედლობის მფარველი ღვთაება, რომელიც სამჭედლო საქმის გამომგონებლად და ამ ხელობის ადამიანებისთვის გადამცემად ითვლება (იხ. „აჟია“, „ხნაპიკი“). ზოგიერთი გადმოცემით, იგი ცალთვალაა, მაგრამ ყოვლისმხედველი. შაშვის ეპითეტებია „დიდი ბატონი“ (აჰადუ) და „ოქროს მბრძანებელი“ (ხიაჰ). ხალხის წარმოდგენით, იგი შვიდძალოვანი ღვთაებაა, რასაც უკავშირდება შაშვის კიდევ ერთი ეპითეტი – „აბჟინხა“ (მდრ. ყაზარდოული შვიდრქოვანი ანუ შვიდძალოვანი თლეფში –

მჭედლობის ღვთაება), რომელსაც შვიდ სანთელს უნთებენ (რიცხვი შვიდი აფხაზებისთვის საკრალური რიცხვია და შაშვის ეპითეტით – „აბჟინხა“ – ხაზგასმულია ამ ღვთაების განსაკუთრებით დიდი ძალა). შიში შაშვის რისხვის მიმართ იმდენად დიდი იყო, რომ ყველაზე მძიმე წყევლა მის სახელს უკავშირდებოდა („შაშვის რისხვა დაგატყდეს!“), მისი #153#

დაფიცება კი ფიცის უმაღლეს ფორმად ითვლებოდა. აფხაზებს შაშვი უზენაესი ღმერთის – ანცვას (იხ. „ანცვა“) შემდეგ ყველაზე ძლიერ ღვთაებად ჰყავდათ წარმოდგენილი. მის სახელზე წელიწადში ერთხელ, ახალი წლის წინა საღამოს ლოცულობდნენ (იხ. „ხეჩვამა“); განსაკუთრებულ შემთხვევებში (იხ. „აჟიაიზაკუ“, „ახნირხურა“) იცოდნენ ერთჯერადი ლოცვა და მსხვერპლშეწირვა. ღვთაება შაშვის სამსხვერპლოდ ითვლებოდა დაკოდილი თხა და მამალი. მისი საბრძანისი – საღვთო სახლი იყო სამჭედლო (იხ. „აჟირა-ნიხა“), რომელიც თაყვანისცემის განსაკუთრებულ ობიექტს წარმოადგენდა.

ღვთაება შაშვისა და „აჟირა-ნიხას“ ასეთი თაყვანისცემა აფხაზებში ფართოდ გავრცელებულ რკინის კულტს უკავშირდება (რკინა როგორც მაგიური ძალის მატარებელი ლითონი არაერთი აფხაზური წეს-ჩვეულების ატრიბუტია). ღვთაების ეპითეტით – „ოქროს მბრძანებელი“ (ოქროს ფერი ამ ლითონის მზიური სიმბოლიკის განმსაზღვრელია) და ის გარემოება, რომ ყოველმა მლოცველმა მას აუცილებლად მამალი (მზის ფრინველი) უნდა შესწიროს, მიუთითებს შაშვის კავშირზე სოლარულ კულტთან (ის ფაქტი, რომ აფხაზური ფოლკლორის დემონური პერსონაჟების სატრანსპორტო საშუალებას „შაშვის მამალი“ წარმოადგენს, მიაჩნებოდა ღვთაების ამბივალენტურ ბუნებაზე). ზოგიერთი წარმოდგენების მიხედვით, შეიძლება ვიმსჯელოთ შაშვის კავშირზე ჭექა-ქუხილის მითებთანაც [შდრ. სამჭედლო, როგორც მეხის ნამსხვრევი, ე. ი. მეტეორიტული წარმონაქმნი; ასევე ჭექა-ქუხილის ღვთაების – აფის სამჭედლოში დამზადებული იარაღი – ფოლადის ორკაპა ისრები ანუ ბოძალები (იხ. „აბრზალი“), რომლითაც, როგორც ჩანს, თვით შაშვიც სარგებლობს (შდრ. წყევლა – „შაშვო, თავი ორად გაუპე ჩემს მტერს!“)].

აუხსნელი რჩება ღვთაების სახელი – „შაშვი“ (შასშუ, შესშუ). ამ ტერმინს ხედავს ზოგიერთი მეცნიერი (ს. ბლაჟბა, ნ. აბაკელია) ახალი წლისწინა დღეობის, სვანური „შუმხუამის“ სახელწოდებაში [(სავარაუდოა, რომ საკუთრივ სვანური ტერმინისათვის ამოსავალი იყოს მისი პარალელური ფორმა „მშხუამ“, „ემხუამ“, რაც „ტახის ლოცვას“ უნდა ნიშნავდეს (შდრ. ძვ. ქართული ეშ, ეშუ – ტახი). უნდა ითქვას, რომ შუმხუამისა და ღვთაება შაშვის სახელზე გამართული რიტუალების შედარება წარმოაჩენს ამ წეს-ჩვეულებათა

#154#

ნათესაობას და აფხაზური ღვთაების კავშირს ასტრალურ კულტთან (იხ. „ხეჩვამა“)]. უფრო მართებული ჩანს სიტყვა „შაშვის“ („შასშუ“, „შესშუ“) დაკავშირება XVIII საუკუნეში გიულდენშტედტის მიერ დაფიქსირებულ ტერმინებთან – Sach (სამხრეთ-დასავლური აფხაზური) და Suchoch (ჩრდილო-აღმოსავლური აფხაზური, ასევე ყაბარდოული) – „უფალი“.

ა-შაცვა-ჩაფაცვა – „ბედის მწერელნი“, ადამიანთა ბედის წინასწარმეტყველი სულები. აფხაზური წარმოდგენებით, ისინი ან ორნი არიან, ან მრავალნი; განსაზღვრავენ ახალშობილის მომავალს, მის ბედნიერებასა თუ უბედობას, სიცოცხლის ხანგრძლივობასა თუ სიკვდილის ჟამს და ყოველივე ამის თაობაზე ბავშვს შუბლზე წააწერენ (იხ. „ლახინწარა“). ზოგი ავტორის ცნობით, მათ მსვერპლად სწირავდნენ ძროხას (იხ. „ა-მატვი“).

ს. ჯანაშიას განმარტებით, ტერმინი „აშაცვა“ ისევე, როგორც უზენაესი ღვთაების აფხაზური სახელწოდება „ანცვა“ მრავლობით რიცხვში დგას, ღმერთის ეპითეტს წარმოადგენს და ქართული „გამჩენის“ იდენტურია. ტერმინ „ჩაფაცვას“ ორნაირად განმარტავენ: „მკეთებელნი“ და „გამომჟედელნი“ (მართებული ჩანს მეორე განმარტება). სიტყვა „ჩაფაცვა“ მომდინარეობს ტერმინიდან „ა-ჩაფარა“ (ჰედვა, კვერში გამოყვანა), რაც საგნის გამოყვანის, გამოსახვის ცნებას უკავშირდება და სემანტიკურ პარალელს ქართული „წერას“ სახით პოულობს.

ა-შვამკვათი – სახელდახელო რიტუალური ტაბლა, რომელიც გამოიყენება სახლსგარეთ (ტყეში, მიწდორში ხის ქვეშ) ლოცვის დროს. ეს არის მიწაში ღრმად ჩამჯდარ ოთხ ბოძზე დიაგონალურად ან ჩვეულებრივ გადებული ლატანებისაგან შეკრული მაგიდა, რომელიც ხის (განსაკუთრებით მუხის, რცხილის და ტყის თხილის) ფოთლებით იფარება და მასზე სამსხვერპლო კერძები ლაგდება. ლოცვისა და რიტუალური ჭამის შემდეგ აშვამკვათის სამ ფეხს ერთი დარტყმით ჭრიან, მეოთხეს კი ადგილზე ტოვებენ. ნ. ჯანაშია ფიქრობს, რომ სწორედ ამ წესიდან მომდინარეობს ტაბლის სახელწოდება, რომელიც მეგრულ „სუმკეტს“ (სამი ჯოხი) ან მეგრულსავე „სუმკვათს“ (სამი ნაპობი) უკავშირდება.

ტერმინი „აშვამკვათის“ ეტიმოლოგიის სხვა ცდაც არის. ვ. კვარჩიას მიხედვით, ამ #155#

სიტყვის პირველი ნაწილი აფხაზურში ყველის (აშვი) აღმნიშვნელ ცნებას გამოხატავს, ხოლო მეორე (მკვათი) შესაძლებელია, უკავშირდება ნართების ღვინის ჭურჭლის (ქვევრის) სახელწოდების – უამამაქვათის ბოლო ნაწილს – „მაქვათს“, რაც „სათავსს“, „რისამე ადგილს“ ნიშნავს. შეიძლება ამ უკანასკნელის გააზრებაში მეცნიერს დაეთანხმო, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო ტერმინის პირველი ელემენტის ყველთან დაკავშირება მართებული არ ჩანს, რადგან სწორედ აშვამკვათი ერქვა იმ სათავსსაც, რომელზედაც აფხაზებმა მეხნაკრავი მიცვალებულის დასვენება იცოდნენ.

შვაქვაზი – ნადირობისა და ნადირმფარველი ღვთაების (იხ. „ა-ჟვეიფშა“) მოსამსახურე. ზოგიერთი გადმოცემით არის ყრუ და თავისი პატრონის ნათქვამი – „მიეცი, ვისთვისაც არ მიგიცია“ ესმის, როგორც „მიეცი მას, ვისთვისაც მიგიცია“, და ისიც ნადირის მოკვლის შესაძლებლობას ერთი და იმავე მონადირეს აძლევს. ამის გამოა, რომ ზოგი მონადირეს მუდამ უმართლებს, ზოგსაც არა. სხვა ვარიანტით, შვაქვაზი ყველა მონადირეს მფარველობს, ხშირად ხვდება მათ და მიჰყავს აჟვეიფშასთან, რათა ამ უკანასკნელისაგან მონადირეებმა სასურველი ნადირის მოკვლის ნებართვა მიიღონ. შვაქვაზი აჟვეიფშას ოჯახს

სადილ-ვახშამს უმზადებს, შექმნილი ნადირის ძვლებს მისსავე ტყავში ახვევს, რათა ბატონმა კვერთხის დარტყმით ნადირი კვლავ გააცოცხლოს.

ა-შვირადი – ზოგიერთ დაავადებათა (ავიზნე, გამონაყარი) მფარველი სული აბჟუის აფხაზებში; სწირავენ აკვაკვარებს (კვერებს). ავადმყოფს ბუხრის ან კერიის პირზე დაყენებენ და აშვირალს მის „გაშვებას“, განთავისუფლებას შესთხოვენ.

ა-შისლა (აშლამსი, აჩლამსი) – მოტირალ მამაკაცთა სპეციალური იარაღი (ხის ხელსაჭიდზე ფართო ენით გამოზმული ღვედი) – მათრახი, რომელსაც მიცვალებულთან მიახლოებულნი კეფაში გამეტებით ირტყამდნენ. რაც უფრო ძლიერი იყო დარტყმის ხმა, მით

#156#

უკეთეს მოტირლად ჩაითვლებოდა იგი. ასეთი ქმედება ანუ სხეულის თვითდამახინჯება, რაც აფხაზმა ქალებმა სხვა ფორმით იცოდნენ (პირისახის ხოკვა, სხეულის დაკაწვრა, თმების დაგლეჯა და სხვ.), მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებულ უძველეს რწმენა-წარმოდგენათა რიგს განეკუთვნება და მკვდრის სულის მიმართ შიშით არის ნაკარნახევი (დამახინჯებული ანუ სახეშეცვლილი ჭირისუფალი სულისთვის შეუცნობი უნდა ყოფილიყო, რათა მისთვის ზიანი არ მიეყენებია).

ა-შხაინცვახუ – მთის ღვთაება, რომელიც ყველა მთას, უღელტეხილს და მის ბინადართ განაგებს. აბჟუის აფხაზეთსა და სამურზაყანოში მთის ღმერთის როლში

#157#

სხვადასხვა ღვთაებები გამოდიან (იხ. „აითარი“, „ა-ქამგარია“, „ა-ერგი“). გაზაფხულზე, როცა იალაღებზე საქონელს მიერეკებიან (შხა ცან) და შემოდგომაზე, უკან მობრუნების ჟამს, მწყემსები აშხა ინცვახუს მსხვერპლს სწირავენ და საქონლის დაცვასა და გამრავლებას შესთხოვენ. მთის ღმერთს არ უყვარს, როცა მის კამკამა წყლებში ბანაობენ. ამიტომ აფხაზი მწყემსი, შიშველი სხეულით რომ არ დაენახვოს მთის ღმერთს და არ წაბილწოს მისი წმინდა წყალი, მთაში არასოდეს ბანაობს. ერთი გადმოცემის თანახმად, მთის ღმერთმა ნადირის დაცვა კაკაბს დაავალა. როგორც კი შენიშნავს მონადირეს, კაკაბი მაღლა იწევს და თავისი კაკანით ნადირს საფრთხის მოახლოებას ამცნობს.

მთის კულტს აფხაზთა ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა. ამ მხრივ გამორჩეულია დიდრიფშის „წმინდა მთა“, რომლისადმი თაყვანისცემას აფხაზები დღესაც ინარჩუნებენ. ძველი აფხაზური რწმენაწარმოდგენების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, დიდრიფში კოსმოსის სივრცითი სტრუქტურის ცენტრია და ამდენად მსოფლიო მთაა (განსაკუთრებით ბზიფის აფხაზებისათვის).

შხანიჰვა – ფუტკრის ლოცვა, რომელიც მეფუტკრეობის მფარველი ღვთაების (იხ. „ანანა-გუნდა“) სახელზე წელიწადში ორჯერ – გაზაფხულზე და ზაფხულში იმართებოდა.

გაზაფხულზე, როცა ფუტკარი ნაყრიანობს ოჯახის უფროსი ქალი (აუცილებლად „სუფთა“) ფეტვის ფქვილისაგან ამზადებს თაფლნარევ ფაფას, რომელსაც სკას შეასხურებენ

და თავადაც შეჭამენ. გარდა ამისა, დიასახლისი ფეტვის მარცვლებითა და კვერცხით ხელში საფუტკრეში შედის, ფეტვსა და კვერცხს სკებს სამჯერ შემოავლებს და ანანა-გუნდას შესთხოვს დაიცვას ფუტკარი ყოველგვარი ავადმყოფობისაგან, გაამრავლოს ისინი და მისცეს ბევრი თაფლი; ფეტვის მარცვლებსა და კვერცხს იქვე დაჰკიდებს. აქედან მოყოლებული, შაბათი დღის გარდა (შაბათი დღე, ხალხის აზრით, ფუტკრებისთვის საზეიმო, უქმე დღეა), შეიძლება თაფლისა და ცვილის გაყიდვა ან გასაჩუქრება. გაზაფხულზე ანანა-გუნდას ზოგიერთი ოჯახი ყვერულს ან ბატკანს სწირავდა.

ზაფხულში, 15 ივლისიდან აგვისტოს ბოლომდე, ხუთშაბათს ან შაბათს, თაფლის პირველ ამოღებამდე აცხოვენ ყველიან მჭადს – აშვიმგაღს (ჭვიშტარს), რომელსაც

#158#

კვერცხთან ერთად ერთ-ერთ სკაზე დებენ (ზოგი ცნობით, ოთხი ქალი აცხოვს ოთხკუთხა მჭადს, შემდეგ სახლის ოთხივე კუთხეში ზურგმექცევით დგებიან და ასე ლოცულობენ); მთელი ოჯახი მუხლს მოიყრის და დიასახლისი ანანა-გუნდას ბარაქიან მოსავალს შესთხოვს. ლოცვის შემდეგ აშვიმგაღს დაჭრიან და თაფლთან ერთად მიირთმევენ; ნარჩენებს ჩანთაში ჩაყრიან და საფუტკრეში ტოვებენ. გამვლელები ვალდებულნი არიან შევიდნენ საფუტკრეში, მიმოაბნიონ ფეტვი, შეჭამონ მჭადის ნატეხი და პატრონს ხვავიანი მოსავალი უსურვონ. სწამთ, რომ ანანა-გუნდა ერთ-ერთ სკაში კვერცხს დებს და რამდენიც არ უნდა ამოიღო ამ სკიდან, თაფლი მაინც არ დაილევა.

ტერმინი „ა-შხა“ ფუტკრის გარდა მთასაც აღნიშნავს; შხა ძირითად არის ნაწარმოები აფხაზურ ენაში მეფუტკრეობასთან დაკავშირებული სხვა ტერმინებიც, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ტყიური მეფუტკრეობა აფხაზთათვის ბოლო დრომდე მეფუტკრეობის ძირითადი ფორმა იყო.

ა-შხუაფყარა – „ქუსლის გაჭრა“. ეს მაგიური ხასიათის ქმედება სრულდება იმ შემთხვევაში, როცა ბავშვი ფეხის ადგმას აგვიანებს. აბჟუს აფხაზები თვლიან, რომ ბავშვისთვის ფეხები შეკრული აქვს რაღაც ძალას, რის გამოც იგი ფეხზე გავლას ვერ ახერხებს. იმისათვის, რომ ბავშვი ამ ძალისაგან გაათავისუფლონ ანუ ფეხები „გაუხსნან“, გამოაცხოვენ ე.წ. აშვიმგაღს (ჭვიშტარს), რომელზედაც ბებიაქალი აბრეშუმის ან შალის ლენტით ფეხებშეკრულ ბავშვს დააყენებს, ლენტს გაჭრის და იტყვის: „ქუსლები გაჭრა (ე. ი. ფეხები გაგისნა – ნ.ა.) და გაგიშვა შენ“; შემდეგ ჭვიშტარს დაუნაწილებენ იქვე მყოფ ბავშვებს, რომლებმაც იგი სირბილსა და ანცობაში უნდა შეჭამონ.

#159#

ა-ჩიშაშანა – ცხენებისა და სახედრების მფარველი სული, ღვთაება აითარის ერთ-ერთი წილი, რომლის სახელზე დიდმარხვის პირველ ორშაბათს გამართული ლოცვით მთავრდება ე. წ. „აითარნიჰვა“ (აითარისადმი მიძღვნილ მსხვერპლშეწირვათა რიგი). მლოცველი ოჯახის უფროსი მამაკაცი ხელში იღებს საამდღისოდ გამზადებულ ცხენის გამოსახულების კვერს და დიდი ღმერთის – აითარის დიდ წილს – აჩიშაშანას ცხენებისა და

სახედრების გამრავლებასა და მფარველობას შესთხოვს. აჩივანას სახელზე ლოცულობდნენ მხედრები დოდის, მარულასა და სხვა საცხენოსნო შეჯიბრების დაწყებამდე.

ცხენების მფარველ ღვთაებას და მის სახელზე გამართულ ლოცვას აფხაზების მონათესავე ხალხების მითოლოგია და რიტუალური პრაქტიკა არ იცნობს. აჩივანას და აითარნიჰვაში შემავალი სხვა ღვთაებების (ალიშკენტირი, ჟვაბრანი, ჯაბრანი, ანაფანაგა) სახელობის დღეობა ფართო აგრალური ხასიათის ქართული ხალხური დღესასწაულის – თედორობის ეკვივალენტურია (აქვე შემოდის ოსური თუთირიც). თედორობა, ისევე როგორც აითარნიჰვა, საადღგომო დღეობათა ციკლში შემავალი მოძრავი დღესასწაულია და ემთხვევა დიდმარხვის პირველი კვირის – თედორობის კვირის შაბათ დღეს. საეკლესიო კალენდრით ეს დღე ეძღვნება წმ. თედორე ტირონს, რომელიც ქრისტიანულ (მათ შორის ქართულ) იკონოგრაფიაში ცხენოსანია და ხალხური რწმენით ცხენების მფარველად ითვლება. თვით აფხაზური რიტუალის ფორმა ზუსტად იმეორებს მეგრული „თედორობის“ (თედორობის) რიტუალს.

ა-ჩიქურგილარა – მიცვალებულის ცხენის, ე. წ. „სულის ცხენის“ დაყენების წესი.

#160#

შეკაზმული და ფაფარიდან ძუამდე ჩულგადაფარებული ცხენის დაყენება იცოდნენ, ერთი ცნობით, მიცვალებულის დასაფლავების დღეს, მეორეთი – გარდაცვალებიდან დაკრძალვამდე. დღეში ერთხელ „სულის ცხენს“ ეზოს გარშემო შემოატარებდნენ, შეჩერდებოდნენ და თავზე ლენტწაკრული ნათესავი მამაკაცები თავსა და მკერდზე ხელის ცემით სამგლოვიარო სიმღერას, ე. წ. „აუოუს“ იტყოდნენ; შემდეგ კვლავ ამ სიმღერით ცხენთან ერთად სამჯერ შემოუვლიდნენ ეზოს. ასე აკეთებდნენ ყოველდღე მიცვალებულის დასაფლავებამდე.

ჩურგურნიხი – ქურდობისა და ყაჩაღობის მფარველი ხატი (ა-ნიხა) ბზიფის აფხაზეთში. მთიელებთან (უბიხებთან, შაფსულებთან და სხვ.) სათარეშოდ მიმავალი ყველა

#161#

აფხაზი მის სახელზე გაგრის ციხის უკან მდებარე კლდესთან ახლოს ლოცულობდა. ჩურგურნიხას კონუსის ფორმის პურებს და ნაყაჩადარ ნივთებს ან მოპარული ცხენისა თუ საქონლის ბალნებს სწირავდნენ. აბჟუის აფხაზეთში ამ ხატს „ეირიგ-ააცნიხი“ ერქვა.

ჩურგურ-ნიხი (ჩურგურ-ნიჰი, ჩურგუჰ-ნიხი) სოფ. ჯირხვაში მდ. ჩურგურის მახლობლად იყო და, როგორც ჩანს, წმ. გიორგის კულტს უკავშირდებოდა (იხ. „ა-ერგი“, „ეირიგააცნიხი“).

#162#

ა-ცვაყუა-ელია – „ცისარტყელა-ელია“. ამინდისა და ზოგიერთ დაავადებათა მფარველი ღვთაება, რომელიც ღრუბლებში ბორიალობს, წვიმას აგზავნის დედამიწაზე და ყველას, ვინც მის წინაშე შესცოდავს, მკაცრად სჯის – ზოგს სიკვდილით, ზოგსაც ავადმყოფობით. მისი რისხვა რომ არ დაიმსახუროს, ცაზე ცისარტყელის გამოჩენისას, აფხაზი

წყალს ხელს არ ახლებს. ვისაც აცვაყუა-ელია გაუწყრება – გააყვითლებს და ჩამოახმობს, ვალდებულია (მკითხავის მითითებით) მსხვერპლი შესწიროს და ილოცოს მის სახელზე. ხუთშაბათ დღეს ასაკოვან ქალებს ავადმყოფი მდინარეზე მიჰყავთ, თავზე შემოავლებენ ჭრელი ჩითის რამდენიმე ნაჭერს და ასაკით უფროსი დაილოცება: „დიდო ღმერთო, შეიგნო რა თავის ცოდვა (იტყვიან დაავადებულის სახელს – ნ. ა.), მოვიდა შენთან და გთხოვს მიიღო ეს ლამაზი ჩითები ნიშნად იმისა, რომ იგი, აწავის (მკითხავის – ნ. ა.) მითითებით, დროულად მოგიძღვნის შესაწირს“. მომავალ ხუთშაბათს სამ ან შვიდ ქალს (მამაკაცთა გარეშე) თეთრ სამოსში გამოწყობილი ავადმყოფი კვლავ მდინარესთან მიჰყავს, თან მიაქვთ ასაკით უფროსი მლოცველის მიერ დაკლული და მოხარშული ყვერული და დედალი, შვიდი ჩვეულებრივი და შვიდი მცირე ზომის ღვეზელი (აჩა-ღვაზალი), ღომი, კვერები. ქალები თავად გამართავენ სახელდახელო მაგიდას – „აშვამკიათს“ და ზედ შესაწირს დაალაგებენ, დაანთებენ შვიდ სანთელს, რომლის წინ მუხლმოყრით ავადმყოფს დააყენებენ; უფროსი ქალი აცვაყუა-ელიას დაავადებულის „განთავისუფლებას“ შესთხოვს. ლოცვის შემდეგ შესაწირის შვიდ-შვიდ მცირე ულუფას წყალში გადაყრის, დანარჩენს თვითონ შეჭამენ, სახლში რაიმეს წაღება იკრძალება. ბოლოს ვაზისგან გაკეთებულ გვერგვს შვიდ სანთელს შემოუნთებენ და მდინარეში ჩაუშვებენ; ავადმყოფი უკანმოუხედავად მიჰყავთ სახლში.

აბჟუის აფხაზები აცვაყუა-ელიას „წითელ ელიასაც“ (ელიაფში) უწოდებდნენ.

#163#

ზოგიერთ კუთხეში ზემოაღწერილი წესებისაგან განსხვავებული რიტუალი იცოდნენ: სალოცავად წყლისპირზე გასულნი ერთი ნაპირიდან მეორემდე აბრეშუმის ძაფს გაჭიმავდნენ, მდინარის ორივე ნაპირზე სხვადასხვა ნივთიულობას დაალაგებდნენ; მლოცველი დედაკაცი ხელში იღებდა ფერადი ნაჭრებით მორთულ მამაკაცის სახის თოჯინას, მუხლმოყრილ და მიტკალგადაფარებულ ავადმყოფს თავზე შემოავლებდა და ელიაფს მის „განთავისუფლებას“ შესთხოვდა. ლოცვის დამთავრების შემდეგ თოჯინას თავწაჭრილ აყიროში ჩაამაგრებდა, ირგვლივ ანთებული სანთლებით გააჩირაღდნებდა და მდინარეში ჩააგდებდა სიტყვებით: „ავადმყოფის ნაცვლად ამას შეექციე, ეთამაშე, ამასთან გაერთე!“ ამ სალოცავის აღსრულებას, აფხაზის აზრით, აუცილებლად წვიმა მოჰყვებოდა.

„აცვაყუა-ელიაში“ მოცემული „ელია“ არის ქართველებისათვის (და არამარტო მათთვის) კარგად ცნობილი წმ. ელია – ატმოსფერულ მოვლენათა განმგებელი და რიგ დაავადებათა მფარველი ღვთაება.

ა-ცუნიჰვა – საერთო სასოფლო ლოცვა, რომელსაც აფხაზები დიდი გვალვების დროს წვიმის გამოთხოვის მიზნით ასრულებდნენ. მთელი სოფელი (ქალებისა და ბავშვების გამოკლებით) მდინარისპირზე შეიკრიბებოდა და მსხვერპლშეწირვას გამართავდა: სამსხვერპლო ცხოველს – ხარს თავს აღმოსავლეთისკენ მიუქცევდნენ, ზურგს – ჩრდილოეთისკენ (ზოგან ხარს წმინდა ხეს შემოატარებდნენ) და დაკვლის წინ სოფლის უხუცესი მამაკაცები (სამი, ხუთი ან შვიდი) უხენაესის (ანცვას) ან ჭექა-ქუხილის ღვთაების – აფის სახელზე ლოცვას ადავლენდნენ: ღმერთს წვიმის გამოგზავნასა და სოფლისთვის

#164#

კეთილდღეობის მოტანას შესთხოვდნენ. ზვარაკის დაკვლისა და ხორცის მოხარშვის შემდეგ, მლოცველები გულღვიძლწამოცმული შამფურითა და ჭიქა-ღვინით ხელში კვლავ დაილოცებოდნენ. მსხვერპლშეწირვის დასრულებისთანავე მრევლი „ანცვარაშვას“ (ღმერთის სიმღერას), „აფრაშვას“ (აფის სიმღერას), „აერგაშვას“ (აერგის სიმღერას) ან ე. წ. „ათლარ ჩოპას“ (იხ. „ათლარ ჩოპა“) იტყოდა. შემდეგ ყველა მლოცველს სამსხვერპლო ხორცს გაუნაწილებდნენ (ავადმყოფებს სახლში გაუგზავნიდნენ); ირჩევდნენ მომავალი მსხვერპლშეწირვის ხელმძღვანელებს, რომელთა შორის უფროსს „არაჰახუს“ გადასცემდნენ (იხ. „არაჰახუს“).

ცვიცვი (ბურბუშელა) – ნართულ გადმოცემათა ერთ-ერთი ცენტრალური პერსონაჟი, ნართი კუნისა და მითიური ჯუჯა ხალხის – აწანების ასულის – ზილხას ვაჟი, სათანეი-გვაშას აღზრდილი [ზოგი ვარიანტით გმირი გაზარდა ათალიკმა, რომლის ცხენის სახელია ხნიში (შდრ. ცვიცვის ყაბარდოული ვერსიის ორეულის მამის სახელი – ხიმიში)]. ზოგიერთი გადმოცემით, იგი არის 49 წლის ან ითვლება ნართების რიგით 49-ე ძმად. ცვიცვი ანუ „ბურბუშელა“ იმის გამო შეერქვა, რომ კერასთან მჯდარი მთელი დღის განმავლობაში ჯოხების თლით ერთობოდა („ცვიცვი“, როგორც ჩანს, გმირის მეტსახელია. მისი ნამდვილი

#165#

სახელი უნდა იყოს იშვიათი ვარიანტებით ცნობილი ფათრაზი, რომლის ტიპოლოგიური პარალელებია ოსური ვერსიის ბათრამი და ყაბარდოული ვერსიის ბათრეხი). დღისით უქნარობით თავმოსულელებული ცვიცვი, ღამით რაშს მოაჯდება და ნართების დასახმარებლად მიემართება. ძმებისთვის შეუცნობი რომ იყოს და მისი საგმირო საქმეები საიდუმლოდ დარჩეს, იგი თავისი სახის, თმის, ტანსაცმლისა და ცხენის ერთ მხარეს თეთრად ღებავს, მეორეს კი შავად (ამას უკავშირდება გმირის მეტსახელი „ბჟეიქვა-ბჟაშლა“ – „ნახევრადშავი-ნახევრადჭალარა“). ცვიცვის საგმირო საქმეთაგან მთავარია ღვინთვინთის (სხვა ვარიანტით ბათალაყლას ან გუმბივის) ციხე-სიმაგრის აღება, რაც ნართებმა ვერა და ვერ შეძლეს. აფხაზები თვლიან, რომ ადამიანებს ხე-ხილი პირველად ნართებმა მოუტანეს, რაშიც საგანგებო წვლილი ცვიცვის მიუძღვის. სწორედ ამ გმირის წყალობით იქნა, მანამდე დევების ხელში არსებული ხე-ხილი (ვაშლი, მსხალი, ბალი, ლეღვი, ვაზი და სხვ.) მოპოვებული.

ის ფაქტი, რომ ცვიცვი შავ-თეთრად იღებება არის აფხაზთა უძველესი მითოლოგიური წარმოდგენების ანარეკლი და გმირის ორბუნებოვნებით ჩანს

#166#

განპირობებული. იგი, როგორც ზილხას შვილი, შავი ფერით ქვესკნელს განასახიერებს (ჯუჯები ქვესკნელის ბინადრები არიან, რაც კარგად ჩანს ნართული ეპოსის ოსური ვერსიიდან, რომლის მიხედვით ბცენტები მიწისქვეშეთში ჭიანჭველების მეზობლად სახლობენ. ჭიანჭველები კი ძველი ინდოევროპული შეხედულებით სკნელთა შორის საკომუნიკაციო საშუალებებს წარმოადგენდნენ. ის, რომ ჯუჯები ქვესკნელის ბინადრები

არიან კარგად ჩანს სხვა ხალხების მითოლოგიიდანაც. ქვესკნელთან ცვიცვის კავშირი იმიტაც გამოიხატება, რომ იგი ღამის გმირია), თეთრი ფერით კი ზესკნელს (შეუძლია ავდრისა და ქარიშხლის გამოწვევა). ცვიცვის „შავ-თეთრობა“ საიმისოდ, რომ მძებისთვის შეუცნობი იყოს, არის უძველესი მითოლოგიური წარმოდგენების გადააზრების შედეგი. ეპოსის თავდაპირველ მითოლოგიურ ბირთვში გმირის შავ-თეთრი ფერი მისი პერიოდული გაუჩინარების (შდრ. ცვიცვის სამდღიანი ძილი ცხენის ფაშვში), სკნელთა შორის გადაადგილების, ბუნების კვდომა-აღორძინების გამომხატველი ნიშანი უნდა ყოფილიყო (ამ აზრს უფრო აძლიერებს ცვიცვის კავშირი მცენარეულ სამყაროსთან; ამ პოზიციიდან უნდა შევხედოთ მის მიერ ჯოხების თლასაც), რაც კარგად ჩანს ისეთ ატრიბუტებში, როგორც არის ცვიცვის სამი ფერის (თეთრი, შავი, წითელი) რაში და სამი ფერის (თეთრი, შავი, წითელი) ჩოხა. ეს ფერები, ძველი ქართული წარმოდგენების მსგავსად, აფხაზური შეხედულებით სამ სკნელს – ზესკნელს (თეთრი), ქვესკნელს (შავი) და შუასკნელს ანუ სააქაოს (წითელი) შეესაბამება. ბუნებასთან მისი კავშირის გამო არის ცვიცვი ნართებისათვის ბარაქის მომტანი, რასაც ნართები შეცდომით ადოუჰას – უზენაესის წყალობას მიაწერენ.

ვფიქრობ, რომ ცვიცვი და მისი, კერასთან მჯდარი ნაცრითმოთხვრილი, კავკასიური ორეულები ქართული ფოლკლორის პერსონაჟის – ნაცარქექიას შორეული წინაპრები არიან.

#167#

ა-მატვი – შვილიერების მომნიჭებელი ქალ-ღვთაების – ანანა-შაცვასა (იხ. „ანანა-შაცვა“, „ანანა-გუნდა“) და „ბედის მწერლების“ (იხ. „ა-შაცვა – ჩაფაცვა“) სახელობის უშობელი, რომელსაც ახალგათხოვილ ქალიშვილს მშობლები ჩუქნიდნენ (მზითევში არ შედიოდა). ქმრის ოჯახში გადასულ შვილს ჯერ გამოუგზავნიდნენ უშობელის მარჯვენა ყურსა და ვერცხლის მონეტას, რომლებიც მას ტყავში შეხვეული მთელი ცხოვრება უნდა ეტარებია ან საგულდაგულოდ შეენახა. მცირე ხნის გასვლის შემდგომ მოჰყავდათ უშობელი, რომელიც გათხოვილი ქალის ამატვი, მისი საკუთრება იყო (ამატვის მოყვანის დღეს ოჯახი რამდენიმე ყვერულს დაკლავდა, სუფრას გამოაწყობდა და ასაკით უფროსი ქალი ანანა-შაცვას ოჯახის გამრავლებას შესთხოვდა). ამატვი წმინდა ცხოველად ითვლებოდა და მისი არც დაკვლა და არც გაყიდვა არ შეიძლებოდა. თუ ძროხა (ამატვი) მოკვდებოდა ან დაბერების გამო დაკლავდნენ, მისი მონაგებიდან რომელიმე საფურე ხბოს ყურს გაუჭრიდნენ და ამატვად გაუშვებდნენ. ამატვის მონაგებ ბოჩოლებს ყოველწლიურად მონაცვლეობით ანანა-შაცვას და აშაცვა-ჩაფაცვას სწირავდნენ. თუ ძროხა საფურე ხბოს მოიგებდა, იმ წელიწადს მის ნაცვლად ბატკანთან ან ციკანთან ერთად რამდენიმე ყვერულით და აკვავარებით (რიტუალური კვერები) ილოცებდნენ. აფხაზის ოჯახში იმდენი ამატვი იყო, რამდენი რძალიც. თუ გათხოვილი ქალი ობოლი იყო, ამატვით მას ნათესავები უზრუნველყოფდნენ.

როგორც ჩანს, გარდა იმისა, რომ ქალს ქმრის ოჯახში აღნიშნული ძროხის მონაგებით თავად შეეძლო ეწარმოებია კულტმსახურება, ამატვი მზითვად მოყოლილ სხვა საქონელთან ერთად ცოლის საკუთრებაში შემავალ მნიშვნელოვან ფასეულობას ქმნიდა და მისი ქონებრივი დამოუკიდებლობის გარანტსაც წარმოადგენდა.

#68#

ა-ძიხრა – წყალთა უფალის (იხ. „ძიძლანი“) სახელზე ლოცვის წესი, რომელსაც ჩვილი ბავშვის ციების დროს მიმართავდნენ. ავადმყოფი მიჰყავდათ მდინარესთან, სადაც ბებიაქალი წყლის დედას ბავშვის შეწყალებას და „გაშვებას“, ე. ი. ციებისაგან განთავისუფლებას შესთხოვდა. ამასთან იგი სპილენძის თასით იღებდა წყალს, შიგ მდინარის სამ კენჭს ჩაყრიდა და სახლში დაბრუნებისთანავე ამ წყლით ბავშვს დაბანდა, კენჭებს კი შეინახავდა. რამდენიმე დღეში კვლავ მიდიოდნენ მდინარესთან, კლავდნენ ვარიას, რომლის სისხლს მდინარეში ღვრიდნენ; ბებიაქალი ზემოაღნიშნულ კენჭებს კვლავ მდინარეში ყრიდა და ძიძლანს ბავშვის შეწყალებას შესთხოვდა შემდეგი ტექსტით: „წყალთა დიდო მბრძანებელო, გაუშვი ის და გაანთავისუფლე ავადმყოფობისაგან“. თვლიდნენ, რომ მხოლოდ ძიძლანს შეეძლო ბავშვის ციებისაგან განკურნება.

ა-ძირგახუაშა – მატყლის მსხვილი ძაფის ფეხზე შემოხვევის წესი, რომელიც, როგორც სახელწოდებიდან ჩანს, ძველად პარასკევს, მოგვიანებით კი ბზობისწინა ან ვნების კვირის ოთხშაბათ ღამეს იცოდნენ. ამ დღეს ოჯახი ადრე ვახშობდა და ადრევე დაწვებოდა დასაძინებლად ისე, რომ მარჯვენა ფეხი საბნიდან ყველას გამოშვერილი ჰქონდა. დიასახლისი უხმაუროდ დაართავდა ძაფს და ოჯახის წევრებს ფეხზე შეაბამდა ბუტბუტით: „ღმერთმა ასი წელი მოგასწროს ამ დღეს“ (ძაფებს აღდგომის დღეს კერაზე ხორცის მოსახარმად შედგმული ქვაბის ქვეშ ცეცხლზე დაწვავდნენ). როგორც კი ძაფის შემოხვევა მორჩებოდა, დაიწყებოდა ე.წ. ქუაბ-ღმარღმარი. პირველი დიასახლისი შემოჰკრავდა სპილენძის ქვაბს ან ტაშტს და მთელი ხმით დაიყვირებდა: „ჩვენ გავიმარჯვეთ! ჩვენ გავიმარჯვეთ!“ ამის გაგონებაზე ყველანი აიშლებოდნენ და გარეთ გავიდოდნენ ძახილით: „ჩვენ დაგასწართ თქვენ!“ დაგვიანებული მეზობლები მათკენ გაიწევდნენ და დაიწყებოდა შეხლა-შემოხლის ინსცენირება (ძველად უბანი უბანს „დაერეოდა“ ქვაბებსა და ტაშტებზე რკინის საგნების ცემით); შემდეგ დილაძღე ცეკვა-თამაშში იყვნენ.

ზუსტად ასეთივე ჩვეულება ფართოდ იყო გავრცელებული სამეგრელოში „გოხარჭალაფას“ სახელწოდებით. იგი დიდ ხუთშაბათს ეწყობოდა და ხალხს სწამდა,

#169#

რომ ამ წესის შესრულების შემდეგ ავსულები (მზაკვრები, კუდიანები და სხვ.), გველი და რწყილი ადამიანებს ვერაფერს დააკლებდნენ.

ძიუოუ, ძივოუ – რიტუალი და საწესო სიმღერა, რომელსაც ქალები გვალვის საწინააღმდეგოდ ასრულებდნენ. გვალვის დროს საზეიმოდ გამოწყობილი ქალიშვილების ერთი ნაწილი მიდიოდა მდინარესთან, ხის ტოტებისაგან ტივს შეკრავდა და ჩალას მოაგროვებდა, მეორე ნაწილი აკეთებდა თითქმის ადამიანის სიდიდის თოჯინას (ხის ბარს ქალის ფორმაში გამოაწყობდა), რომელსაც გრძელ ჯოხზე, ცხენზე ან ვირზე დასვამდა და „ძიუოუს“ მოძახილითა და სათანადო ტექსტის შემცველი სიმღერით მდინარისკენ მსვლელობას აწყობდა. ამ პროცესიას გზადაგზა სოფლის ახალგაზრდობა აედევნებოდა და მდინარესთან მისულები თოჯინას ტივზე მჯდომარე მდგომარეობაში მოათავსებდნენ, იქვე

ჩალას ცეცხლს წაუკიდებდნენ და ტივს მდინარის მიმართულებით გაუშვებდნენ; ვირს ან ცხენს მდინარეში შეაგდებდნენ და თავადაც ბანაობდნენ და წუწაობდნენ. ქალებმა იცოდნენ მდინარის ფსკერის კავით ხვნა, ბავშვებმა – ბაყაყის მოკვლა.

წვიმის გამოწვევის მიზნით მსგავსი რიტუალი და მაგიური ქმედება, თავისი გენეზისით დაკავშირებული სამიწათმოქმედო კულტთან, ცნობილია ქართულ-კავკასიური და მრავალი სხვა ხალხის ეთნოგრაფიული ყოფიდან, მაგრამ აფხაზური მასალა მეტ სიახლოვეს ავლენს ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მკვიდრთა შესაბამის წეს-ჩვეულებებთან. მაგალითად, ადიღელი და ყაბარდოელი ქალები გვალვის შემთხვევაში ხის ბარისგან აკეთებდნენ ქალის გამოსახულების თოჯინას – „ხანცე გუაშეს“ („ბარის ქალბატონს“), რომელსაც მთელ სოფელში შემოატარებდნენ, შემდეგ წყლით დაასველებდნენ და მდინარეში ან ზღვაში ჩაძირავდნენ. ამ რიტუალის მონაწილენი თავადაც ბანაობდნენ. აქვე უნდა ითქვას, #170#

რომ მეგრელები ყანაში მდგარ შავებში გამოწყობილ საფრთხობელას „ძივავას“ უწოდებდნენ და გვალვის დროს წყლით ასველებდნენ.

ძიძლანი – „წყლის დედა“, წყლის სტიქიის უფალი, რომლის ეპითეტია „ახი ძაჰკუაჟვი“ (წყლის ოქროსმზრძანებელი); ჰყავს მეუღლე და მოსამსახურე ქალი (იხ. „ა-ბზაჰავი – აზაჩავი“). ხალხის წარმოდგენით, იგი მზეთუნახავია, რომელიც კოჭებამდე დასული ოქროსფერი თმების გამუდმებულ ვარცხნაშია (შდრ. წყლის ალი და ტყაში მათა); აქვს თეთრი კანი და აღმასივით ელვარე თვალები, უკანშექცეული ტერფი (შდრ. წარმოდგენები ოჩოკოჩზე). წყალთა მეუფეს ხელთუპყრია ჯადოსნური სარკე, რომელიც მთელ ქვეყნიერებას აირეკლავს; ხშირად ამოდის ხმელეთზე, ნუსხავს ან ორთაბრძოლაში ამარცხებს სასურველ მამაკაცს და, აჟვეიფშაას ქალიშვილების მსგავსად (იხ. „ა-ჟვეიფშაა“), მასთან ინტიმურ კავშირს ამყარებს. თუ ადამიანმა შეძლო ძიძლანის თმის ან ფრჩხილის ნაწილის ხელში ჩაგდება, მას მოსამსახურედ გაიხდის, მაგრამ წყალთა უფალი მალევე იბრუნებს მათ და მიდის. თვლიდნენ, რომ წყლის დედას შეეძლო ადამიანებს, განსაკუთრებით ქალებს ჩასახლებოდა და ფსიქიურად აეშალა ისინი. ძიძლანისაგან ავადმყოფის განთავისუფლება ხელეწიფებოდა აწაავს (მკითხავს, ნათელმხილველს) ან იმ ადამიანს, რომლის დროებითი მოსამსახურე იყო წყლის დედა. ძიძლანის სახელზე ლოცვა იცოდნენ ავადმყოფობისა და წყლისპირზე პატარძლის პირველი გაყვანის ჟამს (იხ. „ა-ძთიხარა“), ასევე მშობიარობის შემდეგ (იხ. „ა-გილახა“).

ძიძლანის ტიპოლოგიური პარალელებია ადიღური „ფსიგუაშე“ (წყლის ქალბატონი) და „ფსიხეგუაშე“ (მდინარის ქალბატონი), მასთან სიახლოვეს ავლენენ ქართული „წყლის ალი“, მეგრული „წყარიში დიდა“ (წყლის დედა) და „ოსურტოფუ“ (ქალ-თევზა).

ა-ძიხაგარა – პატარძლის საწესო გაყვანა წყალზე. აღნიშნულ რიტუალს მხოლოდ გათხოვილი ქალები ესწრებიან. საამდღოსოდ მოწყობილი სპეციალური სადილის შემდეგ ოჯახის ახლობელ ქალებს ახალ ტანსაცმელში მორთული პატარძალი გაჰყავთ მდინარეზე ან

წყაროზე. აქ ერთ-ერთი ასაკით უფროსი მონაწილეთაგანი იწყებს ლოცვას და წყალთა უფალს (იხ. „მიძლანი“) შესთხოვს მოწყალეობა არ მოაკლოს ოჯახის ახალ წევრს, იყოს მისი მფარველი #172#

მშობიარობის დროს, საოჯახო საქმიანობაში და სხვ. ამასთან ახალრძლის რომელიმე კაბას წყლით ასველებდნენ და წყალში კვერცხს აგდებენ. ამ წესის შესრულების შემდეგ ქალს შეუძლია წყალზე გასვლა.

ამიხაგარა ინკორპორაციული ხასიათის რიტუალია და კარგად არის ცნობილი მრავალი ხალხის (მათ შორის ქართველების) ეთნოგრაფიული სინამდვილიდან.

#173#

ა-წაავი – „ნათელმხილველი“, „წინასწარმეტყველი“, რომელიც ადგზნებულ მდგომარეობაში მოჩვენებით კონტაქტს ამყარებს ღვთაებრივ ძალებთან და წარმოადგენს შუამავალს ადამიანებსა და ღმერთს შორის. ამ ტიპის მკითხავეებს აფხაზებში დიდი გავლენა ჰქონდათ. მათ ნათქვამს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ და უაპელაციოდ იღებდნენ; მიმართავდნენ საცხოვრებელი ადგილის შერჩევის, ქორწინების, ავადმყოფობის, სიკვდილიანობის, ქურდობის ან სხვა უბედურების შემთხვევაში. აწაავი ადგენდა თუ რომელი ღვთაების ან ანიხას (ხატის, ძალის) რისხვით ან სხვა რამ ცოდვით (მაგ., ქურდობით) იყო გამოწვეული ავადმყოფობა თუ სიკვდილი; განსაზღვრავდა ცოდვის გამოსასყიდი ხარჯის სახესა და ოდენობას (შესაწირი საკლავის ასაკსა და ფერსაც კი). აწაავი ხალხს ნათელმხილველად და წინასწარმეტყველად მიაჩნდა (ეკითხებოდნენ რჩევას ახალი წლის დღეებში, საქმის წამოწყების წინ). იგი ბნელ ოთახში იჯდა და შუამავლის – აითაგავის მეშვეობით ამყარებდა კონტაქტს კლიენტებთან. აფხაზეთში იყვნენ უფრო დაბალი რანგის მარჩიელები – აყუდირფავეები, რომლებიც სიმინდისა და ლობიოს მარცვლებით ასევე საქონლის ბეჭზე და ძვლებზე მკითხაობდნენ.

ა-წანგვარა – მითიური ჯუჯა ხალხის – აწანების საცხოვრებელი ნაგებობა, რომლის მრავალი ნაშთი აფხაზეთის ალპურ სამოვრებს დღემდე შემორჩა. როგორც ჩანს, აწანგვარები, ეკუთვნოდნენ ამ ტერიტორიაზე აფხაზეთის გამოჩენამდე მცხოვრებ ძველ მთიელ მესაქონლეებს.

აწანგვარა საშუალოდ 15-30 მ² დაუმუშავებელი ქვებისგან ნაგები ოთხკუთხა ან წრიული ფორმის დაბალი სადგომია. მისი წარმოშობის პერიოდისა და დანიშნულების შესახებ მეცნიერებაში ერთიანი აზრი არ არის. ზოგი მას საკულტო დანიშნულების ობიექტად

#174#

მიიჩნევს, ზოგიც – ზვავისგან დამცავ საგზაო ნაგებობად. უფრო მართებული ჩანს მოსაზრება, რომლის თანახმად აწანგვარას ნაგებობათა კომპლექსი არის დაწინაურებული მესაქონლეობის მქონე ხალხის სეზონური (საზაფხულო) ხასიათის სამეურნეო დანიშნულების დროებითი ბინები ალპურ სამოვრებზე. თავისი საწყისი ფორმებითა და დანიშნულებით აწანგვარას კომპლექსი შეეადაროთ აჭარის ალპურ ზონაში

საზაფხულო სამოვრებზე არსებულ იაილებს ხის მორული ზღუდეგალავნებითა და დროებითი საცხოვრებლით. მესაქონლეობასთან დაკავშირებული მსგავსი ტრადიციები დამოწმებულია საქართველოს მთიანეთში, სამეგრელოში, გურიაში. ი. ადამია აწანგვარას პარალელად მიიჩნევს ე. წ. „Sennhtten“-ს, რომელიც სამხრეთ ევროპის ალპურ ზონაშია განთავსებული. რაც შეეხება აწანგვარათა დათარიღების საკითხს, ერთი აზრით ისინი აგებულია ძვ.წ. II-I ათასწლეულში, ხოლო მეორე აზრით, ადრეულ შუასაუკუნეებში.

ლეგენდას ჯუჯათა ტომზე – ისპებზე ადიღელებიც იცნობენ. მათი აზრით, ისპები ცხოვრობდნენ იქ არსებულ დოლმენებში – „სპუნებში“ – ჯუჯათა სახლებში (ადიდ. უნე – სახლი), რომლებიც მათთვის გოლიათმა ინიჟებმა ააშენეს.

#175#

ა-წანები – მითიური ჯუჯა ხალხი, აფხაზეთის პირველი ბინადარნი (სხვა ვარიანტით ნართების თანამედროვენი; ნართი ცვიცვის დედის ძმები).

აწანები თითისტოლანი იყვნენ და გვიმრაზე ისე ადიოდნენ, როგორც ხეზე. იმ დროს არც თოვლი იცოდა, არც ქარი, არ იყო წვიმა და სეტყვა. ისინი უდარდელად ცხოვრობდნენ, შიში არაფრისა ჰქონდათ; არც ღმერთი სწამდათ; ამბობდნენ, ჩვენს გარდა სულიერი არ არსებობსო. ერთხელ შუადღისას, როცა აწანები აწანგვარაში ისხდნენ, ზეციდან ოქროს აკვანი ჩამოეშვა, შიგ ჩვილი ბავშვი იწვა; გაკვირდნენ აწანები, ვერაფერი გაიგეს, ბავშვის ნახვით კი გულწრფელად გაიხარეს და გაზარდეს; როგორც კი წამოიზარდა, აწანებს ჰკითხა: „თქვენ არაფრის გეშინიათ და რა ძალაა ისეთი რომ დაგამარცხოთო“; ერთმა სამასი წლის აწანმა უპასუხა: „ბამბის თოვლი თუ მოვა და ცეცხლი წაეკიდება, გადავიბუგებით, სხვა ვერაფერი მოგვერევას“. ეს იყო და ეს, ბიჭი უეცრად გაქრა, მას შემდეგ არავის უნახავს. ცოტა ხანში ქარმა დაბერა. ეს პირველი ქარი იყო აწანების მხარეში და ცუდად ენიშნათ. ქარი თანდათან გაძლიერდა, დაიწყო ბამბის თოვა და ორ საუენამდე დადო; მალე ბამბას ცეცხლი წაეკიდა და უკლებლივ ყველანი ამოიბუგნენ. ასე უძიროდ ამოწყდნენ აწანები, რომლებიც „არც არასოდეს იბადებოდნენ და არც არასოდეს კვდებოდნენ“, – ამბობს თქმულება.

#176#

დრო, რომელშიც აწანები ცხოვრობენ არის მითოსური დრო, „ოქროს ხანა“, როცა ყველაფერი იდილიასაა დამორჩილებული. ისინი ცხოვრობენ მშვიდად, არ ცივათ, არ წყურიათ, არ ჰყავთ მტერი, არც არავის აწუხებენ და არც არავინ აწუხებთ, შრომობენ თავიანთთვის; არიან კარგი მესაქონლეები (ძირითადად წვრილფეხა მესაქონლეობას მისდევენ; ერთი გადმოცემით, სწორედ აწანებმა გამოიყვანეს თხის საუკეთესო ჯიშები) და მონადირეები (არცთუ იშვიათად ნადირობაში ნართებსაც ჯაბნიან). აწანები არ იცნობენ მიწათმოქმედებას (ზოგი ვარიანტით მოჰყავთ პურეული), არ იციან რა არის ხეხილი, ცეცხლი (ხორცს უმად ჭამენ). განსხვავებით ოსი ჯუჯებისაგან – ბცენტებისაგან, რომლებიც მიწაში, ჭიანჭველების ბუდის დაბლა ცხოვრობენ და ჩერქეზი ისპებისაგან (დოლმენებში. ე. წ. სპუნებში მობინადრე ჯუჯა არსებები), აწანები მთის ველებზე, სამოვრებზე სახლობენ. მათ კარვებსა და საქონლის სადგომებს პირი აღმოსავლეთისკენ აქვთ მიქცეული. ნართულ

გადმოცემათა ერთი ვარიანტით, აწანები სახლობენ ხბოს ბეჭზე, რომელიც არწივმა სასრიყვას თვალში გაურჭო და გმირმა მინდორში მოისროლა (ამ ბეჭს ხანდახან მელია ეჯაჯგურება სახრავად ისე, რომ ჯუჯათა სახლები პირს აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ იქცევენ). როგორც ჩანს, ჩერქეზი მოძმეების მსგავსად აწანების სატრანსპორტო საშუალება არის კურდღლები. ჯუჯები კურდღლებს ცხენებივით შეკაზმავდნენ და მიცვალებულის სულის პატივსაცემად დოღს აწყობდნენ.

ნართულ გადმოცემათა მიხედვით, აწანები ნართების თანამედროვენი არიან. ეს ორი #177#

მითიური ხალხი ერთმანეთს მეგობრობს და მოყვრობს კიდევ. აწანების ასული ზილხა არის ნართი კუნის (სხვა ვარიანტით სასრიყვას) ცოლი, რომლისგანაც იზადება ეპოსის ერთ-ერთი ცენტრალური ფიგურა (ცვიცვი). აწანები ამპარტავნები, ამაყები და ჯიუტები არიან. სწორედ ასეთი ხასიათის გამო გაცილდა ზილხა თავის ქმარს, ასეთი თვისებების გამო გაწირა ისინი ღმერთმა, რომელსაც არ ცნობდნენ.

ა-წანჯაზეისა – მითიური ჯუჯა ხალხის – აწანების ცული აფხაზური წარმოდგენების მიხედვით. აფხაზეთის ტერიტორიაზე, მათ შორის ე. წ. აწანგვარებში ხალხი ხშირად პოულობდა ბრინჯაოს ძველ ცულებს, რომლებსაც აწანების იარაღად მიიჩნევდა. რეალურად ეს არის საყოველთაოდ ცნობილი კოლხური ცული.

ა-წაჩხურ მარდმან თარგაღაზი – ძალა, რომელსაც, აბჟუის აფხაზთა რწმენით, ოჯახში სიკვდილიანობა (განსაკუთრებით ბავშვების) მოაქვს. მის სახელზე აღდგომის კვირის ხუთშაბათს აუცილებლად მუხის ხის ქვეშ ლოცულობდნენ; დილით ადრე აცხობდნენ ღვეზელს, ამზადებდნენ კვერებს (აკვაკვარებს), მოგვიანებით მთელი ოჯახი ახლომდგარ მუხასთან მოიყრიდა თავს; პირით აღმოსავლეთის მიმართულებით მუხლებზე დადებოდნენ და ოჯახის უფროსი „დიდ წაჩხურ მარდმან თარგაღაზს“ შესთხოვდა, შეენდო ყველა ცოდვა, ჩადენილი ნებსით თუ უნებლიედ, ეკმარა მათთვის სასჯელი და დაეფარა სიკვდილისაგან. ლოცვის დასრულების შემდეგ მუხას მორთავდნენ სხვადასხვა ფერის ნაჭრებით, რომელთა ნაწილს ლურსმნით აჭედებდნენ, ნაწილს კი ცვილით მიამაგრებდნენ. საღამოს ამავე ძალას კარგად ნასუქ ყვერულს და ახალგამომცხვარ ღვეზელს სწირავდნენ. ზოგიერთ ოჯახს მის სახელზე ზედაშეც ჰქონდა. ნ. ჯანაშიას ცნობით, აბჟუის აფხაზეთში წაჩხურ მარდმან თარგაღაზის მსახურად ითვლებოდა კამკიას გვარი, რომელსაც ამ ძალის საბრძანისი სპეციალური ფაცხაც კი ჰქონია. ერთ-ერთი კამკიას თქმით, ძველად წაჩხურ მარდმან თარგაღაზს სამსხვერპლოდ თავად მოჰყავდა გარეთხა ისევე, როგორც ხარი ილორის წმ. გიორგის. აქვე უნდა ითქვას, რომ სოფ. ლიხნში მთირგაღაზის სახელით ცნობილი იყო მუხნარი ადგილი, სადაც გუმბების საგვარეულო ლოცულობდა. ის, #178#

ვისაც თეთრი ცხენით სურდა სადმე წასვლა ან როცა პატრონს ეშინოდა ავი თვალი არ სცემოდა მის თეთრ ცხენს, ამ უკანასკნელს მუხასთან მიიყვანდნენ, შავ ქსოვილს გადააფარებდნენ და მთირგდალაზს მის მფარველობას შესთხოვდნენ.

ა-წლანიჭვა – ხის ლოცვა; იცოდნენ წელიწადში ორჯერ: აღდგომის კვირაში და მარიამობის დღესასწაულზე. პირველ შემთხვევაში აწლა-ინცვახუს (ხის ღმერთი; იხ. „ალიაშვა“ და „ხიძირი“) მსხვერპლად სწირავდნენ ყვერულს და ნამცხვრებს, შესთხოვდნენ დაეცვა ბავშვები ხიდან ჩამოვარდნისა და დაშავებისაგან; მარიამობაზე კი ბავშვები მინდორში გაჰყავდათ, მარჯვენა ფეხს რომელიმე ხეზე მიადებინებდნენ, მარცხენა ხელში კვერს (აკვაკვარს) დააკავებინებდნენ და ასე იდგნენ ვიდრე ოჯახის უფროსი აწლა-ინცვახუს სახელზე ლოცვას არ დაასრულებდა (შესთხოვდა ბავშვების დაცვას თავბრუსხვევისაგან, ჩამოვარდნისა და დაშავებისაგან). მოზარდები ამავე მდგომარეობაში შეჭამდნენ კვერებს და დაიშლებოდნენ.

აწლანიჭვა იცოდნენ ასევე ადამიანის ხიდან ჩამოვარდნისა და ზოგიერთი ავადმყოფობის შემთხვევაში (თუ მკითხავმა ავადმყოფობა „ხის სულის“ რისხვას მიაწერა). ხიდან ჩამოვარდნით სიკვდილის დროს ასრულებდნენ სულის გამოწვევის განსაკუთრებულ რიტუალს (იხ. „აფსჰათგარა“), რომლის დროსაც აწლაინცვახუს მიცვალებულის სულის „გაშვებას“ სთხოვდნენ.

#179#

ჭაპი, ჭაპუ – კერიის მფარველი სული. ტანად დაბალ, კერის ზესადგარის სიმაღლის ჭაპს მიმართავენ იმ შემთხვევაში, როცა ბავშვი ფეხის ადგმას აგვიანებს და საამისოდ შესრულებული სხვა ლოცვა (იხ. „ა-შხუაფყარა“) ვერ შველის. შვიდი გამდინარი წყლიდან იღებენ წყალსა და კენჭებს, შვიდი სხვადასხვა ეზოდან თითო ბლუჯა ბალახს, იწვევენ სამ ან შვიდ დედაბერს და დაანთებენ შვიდ სანთელს; კერაზე მოათავსებენ საამდლისოდ გამომცხვარ მჭადს, რომლის წინ ბავშვთან ერთად ბებიაქალი დადგება და ჭაპს მიმართვს: „დიდო ჭაპ, თუ ეს ბავშვი შენ დაიჭირე წყალში – გაუშვი, თუ ქვაზე დაიჭირე – გაუშვი, თუ მეზობელთან – გაუშვი; სადაც არ უნდა დაგეჭირა – გაუშვი, ფეხები გაუხსენი და გაუშვი! შენი გულის მოსაგებად შეეკრიბეთ შვიდი დედაბერი, შვიდი მდინარის წყალი შევეერთეთ, შვიდი მდინარის კენჭი და შვიდი ეზოს ბალახი ერთმანეთს შევეურთეთ, გთხოვთ, ფეხი გაუხსნა ბავშვს!“

ტერმინ „ჭაპის“ ახსნა აფხაზური ენით ვერ ხერხდება. შესაძლოა იგი დაკავშირებული იყოს ქართულ „ჭაპთან“ („ბანდულთა და წალთა შესაკრავი“ – სულხან-საბა) – თასმასთან, მითუმეტეს, რომ ლოცვის ტექსტში ბავშვის შეკრული ფეხის გახსნაზეა ნათქვამი.

ა-ჭაფმარა – ავადმყოფთან ან დაკრძალვის ღამეს მიცვალებულის ნიშანთან (ანშანთან) ღამისთევის ჩვეულება. აჭაფმარაზე ძირითადად ახალგაზრდები იკრიბებიან; თუ ავადმყოფს უთევენ ღამეს, დილაამდე მხიარულობენ, მღერიან, უკრავენ სხვადასხვა ინსტრუმენტზე (ჩონგურზე, აფხდარცაზე, აჭარპინზე), ყვებიან ზღაპრებსა და სხვადასხვა გასართობ ამბებს; იციან მკითხაობა. მიცვალებულის ნიშანთან ორ გუნდად მღერიან ე. წ.

„ამერთას“ (სახუმარო სიმღერა ექსპრომტად თქმული ტექსტით, რითაც მოპირისპირე მხარეს ახასიათებენ). იმ შემთხვევაში თუ გარდაცვლილი მოხუცია, „ამერთას“ ცვლის მკითხაობა, ზღაპრები, გამოცანები და მოგონებები მიცვალებულის ცხოვრებაზე.

#180#

თითქმის ყოველი აჭაფმარა ახალგაზრდებს შორის სასიყვარულო კავშირების გაბმით მთავრდებოდა.

მართალია, ავადმყოფისა თუ მიცვალებულისათვის (დაკრძალვისწინა დღეებში) ღამისთევა ფართოდ არის გავრცელებული დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობაშიც, მაგრამ საკუთრივ აფხაზური ტერმინი „აჭაფმარა“ და ამ სიტყვით აღნიშნული ჩვეულება აშკარად ენათესავენ ადიღეელებში „ჭაფში“ და ყაზარდოელებში „შაფშაკოს“ სახელწოდებებით ცნობილ წესებს, რომლებიც მჭედლობის ღვთაების – თლეფშის კულტთან არიან დაკავშირებულნი და გაცილებით არქაულ ნიშნებს ავლენენ. ჭაფში (შაფშაკო) სრულდება დაჭრილის ან ტრავმირებულის (განსაკუთრებით ძვლის მოტეხილობის შემთხვევაში) ავადმყოფის საწოლ ოთახში. ღამის სათევად შეკრებილი ნათესავეები და ახლობლები მხიარულობენ, ცეკვავენ და ნიღბებით მორთულნი აწყობენ წარმოდგენებს; სხვათა შორის უმღერიან ღვთაება თლეფშს და ჭრილობის შეხორცებასა თუ ძვლის გამრთელებას შესთხოვენ. ყოველი შემომსვლელი ავადმყოფის ოთახში მდგარ გრდემლზე კვერს დაკრავს, ნახშირითა და ნაგვით სავსე ჭურჭელში ჩააფურთხებს და მხოლოდ შემდეგ უერთდება ღამისმთევლებს. ჭაფში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა დედისერთა ქალიშვილი, რომლის მონაწილეობით გამართულ თამაშში სქესობრივი აქტის იმიტირება ხდებოდა (შდრ. XV ს. ავტორის – ინტერიანოს ცნობა ჩერქეზებში მიცვალებულის დაკრძალვის დროს ქალიშვილის რიტუალური დეფლორაციის თაობაზე).

#181#

ხანია – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, აერგების – რიმცასა და რარირას ქალიშვილი, რადისა და რაშის და (სხვა ვარიანტით შვიდი ძმის ერთი და); სასრიყვას ცოლი (სასრიყვა მას ირთავს როგორც აერგების ასულს. ამ ეპიზოდში მისი სახელი ცნობილი არ არის).

ხანია ცხოვრობს ერთ მიუვალ მწვერვალზე ფრინველთა ძვლებისგან აგებულ სასახლეში. აერგების ასული მზეთუნახავია, სახე მთვარესავით უნათებს, ტანი არჩვს მიუგავს, სიარული – ირმის სირბილს; არც ბერდება და არც ახალგაზრდავდება, მუდამ გაზაფხულივით ჰყვავის. მისი ნეკა თითი მზის სხივივით ანათებს სიბნელეში, რაც ხანიას სოლარულ წარმომავლობაზე მიანიშნებს (როგორც ჩანს, არც ის არის შემთხვევითი, რომ ყვავილბატონების მფარველი სოლარული ბუნების აფხაზური ღვთაების – ოქროს ზოსხანის ცოლს ხანია ჰქვია).

ხანია არაჩვეულებრივ სილამაზესთან ერთად არაჩვეულებრივი ჯან-ღონით გამოირჩევა, რაც მას ქართულ-კავკასიური და მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხების

ფოლკლორიდან ცნობილ გოლიათ ქალთა რიგში აყენებს. სალამქროდ მიმავალ ძმებს ზოგჯერ ხანიაც მიჰყავთ. იგი ორთაბრძოლაში ამარცხებს ბერზექ ხუაშას, ბორკავს მის ცხენს და გაშოლტავს; ზოგიერთი ვარიანტით, ნართების დასთან – გუნდასთან ერთად თხზავს სიმღერას შებორკილ ცხენზე – აზარზე. ამ სიმღერას დღესაც მღერიან აფხაზები მიცვალებულის ხსოვნისადმი მიძღვნილი ჯირითის დროს.

აერგების ასული საოცრად მოყვარული და ერთგული ცოლია. იგი თავის ნეკა თითით წყვილიადს უნათებს ღამეულ გზებზე მოარულ სასრიყვას. აბობოქრებულ ყუბანში გადავარდნილი სასრიყვა მეუღლეს დამხრჩვალ ჰგონია, თავადაც ხტება მდინარეში და იღუპება.

#182#

ხანია შევაქვა – თეთრი ხანია, ყვავილბატონების მფარველი ქალ-ღვთაება, ინფექციურ დაავადებათა ღვთაების (იხ. „ახი ზოსხანი“) მეუღლე. იგი საწესო ტექსტებში „ძიძად“ იწოდება, ავადმყოფს სასთუმალთან უზის და ქმრის მიერ დაფენილ ყვავილებს ნაზი ხელებით ჰკრეფს. ცოლ-ქმრის სადიდებლად თქმული სიმღერები მხოლოდ მუხლმოყრით სრულდება; სწირავენ თეთრ თხას ან ცხვარს და ავადმყოფის განკურნებას შესთხოვენ.

ხანიფჰა – ზოგიერთ დაავადებათა (მუხლების ტკივილი, უხასიათობა და საერთო სისუსტე) მფარველი სული. ამ ავადმყოფობებს აფხაზი „ყურებზე ჩამოკიდებულ ქალიშვილებს“ უწოდებს. ავადმყოფს ყურებზე საყურეების მსგავს ღილებს ჰკიდებენ და მიჰყავთ თხილის ხესთან, აჩოქებენ იქ და მის გარშემო მიწაში არჭობენ თხილის შვიდ ჯოხს, რომლებზედაც სანთელს მიაკრავენ და ხანიფჰას – კლდეზე მოარულ არსებას, ავადმყოფის განკურნებას შესთხოვენ.

ა-ხახუბილარა – თმის შეტრუსვის წესი, რომელსაც მცირეწლოვანი ბავშვის მჭედლად კურთხევის დროს ასრულებდნენ (იხ. „აჟირა იზაკუ“).

ა-ხახუკაფსარა – თმის ჩამოგდების წესი. მიცვალებულის სახელზე მოშვებული თმისა და წვერის ტარება აფხაზებმა ერთი წლის განმავლობაში იცოდნენ. ისინი თვლიდნენ, რომ ეს თმები მიცვალებულთა სულებს საიქიოში გრილ ჩრდილს უქმნიდნენ. წლისთავზე მგლოვიარეს თმას შეაჭრიდა ის პიროვნება, რომელიც გარდაცვლილის „მონაცვლედ“ ჰყავდათ შერჩეული. მგლოვიარესა და თმის შემკვეცს შორის ნათესაური კავშირი მყარდებოდა და ურთიერთვალდებულებებითა და მოვალეობებით იყო განმტკიცებული.

ახახუ კაფსარას შესრულების წესი და ამ გზით დანათესავებულთა ურთიერთობები სამეგრელოში გავრცელებული ჩვეულების – „თუმაში მუკოთამას“ (თმის ჩამოგდება) იდენტურია.

ხბინიხა – ახბას გვარის მფარველი ხატი, რომელიც დიდრიფშინიხას „მომმედ“ ითვლებოდა. ხბინიხას ადგილსამყოფელი იყო აჭანდარას მთებში, დიდრიფშის აღმოსავლეთით. ეს იყო „უფროსი ანიხა“, ხოლო მისი განაყოფი ანუ „უმცროსი ანიხა“ მდებარეობდა საკუთრივ სოფ. აჭანდარას ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, სადაც

წელიწადში ერთხელ მსხვერპლს სწირავდა და ლოცულობდა ახბას გვარი. უფროსი ხბინიხას სიახლოვეს მიკვლეულია ქრისტიანული ტაძრის ნაშთები.

ხეჩხვამა – მჭედლობის მფარველი ღვთაების – შაშვის (იხ. „შაშვი“) სახელზე ახალი წლის წინა საღამოს, მზის ჩასვლის შემდეგ გამართული ლოცვა, რომელშიც აბიფარაში – სამშომში (პატრონიმია) შემავალი ყველა ოჯახი მონაწილეობდა. თავისი გავრცელების მასშტაბითა (დღესასწაულობდნენ და უქმობდნენ მთელ აფხაზეთში) და მნიშვნელობით ხეჩხვამას აფხაზეთის ცნობილი ვერცერთი დღესასწაული ვერ შეედრებოდა, რაც, როგორც ჩანს, განპირობებული იყო იმით, რომ შაშვი უზენაესი ღმერთის – ანცვას (იხ. „ანცვა“) შემდეგ ყველაზე ძლიერ ღვთაებად ითვლებოდა. ღვთაების შესაწირად იკვლებოდა დაკოდილი თხა (იშვიათად ცხვარი; აბჟუის აფხაზეთში ზოგიერთები ღორს ან გოჭს სწირავდნენ), ოჯახის თითოეულ წევრზე მამალი (ზოგი ცნობით ქალებისთვის დედალი). გარდა ამისა ხორბლის ფქვილისაგან აცხობდნენ დიდი ზომის (დაახლ. 1 არშინის დიამეტრის) მრგვალი ფორმის „აჩაშვს“ (შაშვის პურს) და შედარებით მცირე ზომის ნახევრმთვარისებურ პურს ოჯახის უფროსისათვის; ღომის ფქვილისაგან მზადდებოდა პატარა რიტუალური პურები ე. წ. „აკვაკვარები“ (კვერები). მჭედლის ან შაშვის კულტმსახურის – „ანიხაფავის“ სახლში შეკრებილები ოჯახის უფროსის ხელმძღვანელობით სამჭედლოში მივიდოდნენ, გრდემლთან მუხლს მოიყრიდნენ; მჭედელი ანთებდა შვიდ სანთელს ან იმდენს, რამდენი მონაწილე იყო და დაიწყებდა ლოცვას: „დიდო ღმერთო, შაშვო, რომელსაც გექვემდებარება (გემორჩილება) შვიდი ხატი და რომელსაც ენთება შვიდი სანთელი, გესმის? ჩვენი წინაპრების მსგავსად შესაწირთან ერთად მორჩილად ვდგევართ შენს წინაშე და შეგთხოვთ მიიღო ჩვენგან ეს მსხვერპლი და იყო ჩვენი მფარველი ოჯახში, სახლს გარეთ, გზაში, ტყეში, წყალსა და ხეზე... ნუ მოგვაკლებ წყალობას!“ შემდეგ გრდემლზე კვერს დაკრავდა და დააყოლებდა: „გესმის?“ (ლოცვის ტექსტი მოყვანილია ნ. ჯანაშიას მიხედვით), ამასთან მოხარული თხის გულ-ღვიძლს ღვინოს მოასხამდა, მამლით, „აკვაკვარითა“ და ღვინიანი თასით ხელში ყველა მონაწილე ილოცებდა; ლოცვის დამთავრებისთანავე გრდემლზე კვერს დაკრავდნენ და შესძახებდნენ – „გესმის?“ შესაწირს ღვინოს დაასხამდნენ, წაილუკმებდნენ

#184#

და ღვინოს დააყოლებდნენ; სავახშმოდ ყველა მჭედლის ოჯახში წავიდოდა.

მჭედლობის მფარველის – სოლომოს (წმ. სოლომონი) სახელზე ლოცვას 31 დეკემბერს მჭედლები სამეგრელოშიც ასრულებდნენ; ეს დღე და თვით ლოცვა ცნობილი იყო „ხეხუნჯობის“ (ხელ-მხარობის) სახელწოდებით. როგორც ჩანს, ტერმინი „ხეჩხვამა“ მეგრულიდან მომდინარეობს და „ხეშხვამას“ (ხელის ლოცვა) ან „ხეხუჯხვამას“ (ხელ-მხარის ლოცვა) აფხაზურ ფორმას წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ საამდღისო შესაწირი თხა და მამალია და ტერმინი „ხეჩხვამას“ პარალელურად აფხაზურში დამოწმებულია სიტყვა „ხე-ხუჯი“ (ს. ბახია), ზოგი მეცნიერი მას მეგრულ „ლეჯხვამასთან“ (ღორის ლოცვა ან ღორით ლოცვა) აკავშირებს. ასეა თუ ისე, აშკარაა, რომ ტერმინი „ხეჩხვამა“ მეგრული წარმომავლობისაა.

მეორე მხრივ, ხეჩხვამას ჩვეულება გარკვეულ სიახლოვეს ავლენს შუშხუამის სახელით ცნობილ სვანურ დღეობასთან. ორივე შემთხვევაში რიტუალი ახალი წლის წინა დამეს სრულდება. შუშხუამის დროს აცხობენ „ღამის კვერებს“ (შუშხუამ ლეთი ლემზირ), ე. წ. „ლაწდამ ლემზირს“ და „კირკადუს“ ანუ „კირკალს“, რომლებიც დამკვიდრებული აზრის თანახმად, ღამის მნათობს – სავსე მთვარეს გამოსახავდნენ. ამავე წარმოდგენებს უნდა უკავშირდებოდეს ხეჩხვამას რიტუალური პურებიც – სავსე მთვარის ფორმის ყველიანი „აჩაშვი“ და მჭედლისთვის ან შაშვის კულტმსახურისთვის გამომცხვარი ნახევარმთვარის ფორმის ყველიანი პური. თუ შუშხუამისა და ხეჩხვამას რიტუალური პურების დანიშნულება იდენტურია, ასევე იდენტური ფუნქციის მატარებელი უნდა იყოს ორივე დღეობისათვის აუცილებელი ატრიბუტები – მცირე ზომის აფხაზური „აკვაკვარი“ (კვერი) და შუშხუამში ცისკრის ვარსკვლავის (მთიების) გამომსახველი კვერი – „კუანჭილი“ ანუ „ანჭი-კუანჭი“, რომელთანაც დაკავშირებული რიტუალი სისხამ დილით, მზის ამოსვლამდე უნდა შესრულებულიყო. თუ ეს დაკვირვება სწორია, მაშინ ღვთაება შაშვის კავშირი ასტრალურ კულტთან ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

ხვაჟარფისი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, დასავლეთში მცხოვრები გმირთაგმირი, ნართების დის – გუნდას საქმრო, რომელმაც ორთაბრძოლაში დაამარცხა თავის საცოლუ და სათანეი-გვამასა და ასი ძმის სასურველი სასიძო გახდა. გუნდას გამტაცებელთან – ნარჯხეუსთან ბრძოლაში ხვაჟარფისი ორჯერ დაიჭრა და ორივეჯერ #185#

თავის ქალა ნართების მჭედელმა აინარმა სპილენძის ფირფიტით შეუკეთა. ნარჯხეუს მიერ ნასროლი მესამე ისარი გუნდას საქმროსთვის სასიკვდილო აღმოჩნდა. მომაკვდავი გმირის კვნესა გაიგო მისმა დედამ, რომლის წყევლამ ნარჯხეუ გააქცავა, ხოლო შელოცვამ ხვაჟარფისი შქერად აქცია (ზოგი ვარიანტით ეს სათანეიგვამას გრძნეულებით მოხდა). სწორედ ხვაჟარფისია ის შქერჭაბუკი, რომელიც მდინარეებისა და ნაკადულების პირად ჰყვავის და რომლის დრეკადი წვნილისაგან ადამიანები თავიანთი ფაცხების კედლებს წნავენ.

ხვაჟარფისი აფხაზურ გადმოცემათა ორიგინალური გმირია, რომელსაც პარალელი კავკასიის ხალხთა არცერთ ვერსიაში არ ეძებნება.

ა-ხვართლადი – მიცვალებულის მოხეტიალე, დაუბინავებელი სული, რომელიც, აფხაზის წარმოდგენით, ცოცხლებში ხომ არა, მაგრამ არც მკვდრებში ითვლება. ამიტომ წყალში დამხრჩვალთა, კლდიდან ან ხიდან ჩამოვარდნილთა და უცხო მხარეში გარდაცვლილთა სულების თავიანთ გვამებთან „შეერთების“ მიზნით, აფხაზები ასრულებდნენ სულის გამოწვევისა და საფლავეში მისი „ჩაშვების“ რიტუალს (იხ. „აფჰათგარა“). თუ ეს წესი არ შესრულდა ანუ მიცვალებულის სული არ იქნა „ნაპოვნი“, სული დაუბინავებლად ითვლება; იგი გადაიქცევა ახვართლადად, რომელიც ღამღამობით ყმის, ამაოდ დაეძებს თავის გვამს და ვნებს ადამიანებს. მისი სახელის წარმოთქმაც კი ცოცხლებს შიშის ზარს სცემს. დემონურ არსებებად ქცეული მოხეტიალე სულები აფხაზურ ზღაპრებში

სისხლისმსმელ და კაციჭამია დედაბრებს – ახვართლალებს (ბზიფური დიალექტით „აყვართლახებს“) განასახიერებენ.

#186#

ნ. ჯანაშიას ცნობით, გურულებში გავრცელებული ყოფილა რწმენა ხვართლალების – ვამპირი სულების შესახებ. ვამპირ სულს „ხვართალის“ სახელით იცნობდნენ სამეგრელოშიც. მეგრული წარმოდგენებით, ხვართალი გარდაცვლილი მზაკვრის (მაზაკვალი) სულია, რომელიც პერიოდულად გამოდის საფლავიდან და ძილში ახრჩობს ან გულ-ღვიძლს აცლის ადამიანს. იმისათვის, რომ ეს აღეკვეთათ სიცოცხლეში კუდიანად მიჩნეული ადამიანის (ძირითადად ქალის) საფლავზე ღრმად არჭობდნენ გრძელ წვეტიან ჯოხს (შდრ. ევროპის ხალხებში გავრცელებული რწმენა ვამპირებზე და მათ წინააღმდეგ ბრძოლის მეთოდები). როგორც ჩანს, ხვართალის შესახებ რწმენას შეიცავს ლექსუმური თქმა – „რას ხვართალეზ“ (ეტყვიან ბავშვს, რომელიც ლოგინში ტრიალებს და არ იძინებს).

მიცვალებულის მავნე სულს „ხორთლაკის“ სახელით იცნობს თურქული მითოლოგიაც. თურქების რწმენით, მიცვალებულთა სულები გარდაცვალებიდან 5-10 დღის შემდეგ გარდაიქმნებიან ხორთლაკებად, გამოდიან საფლავებიდან და აშინებენ შინაურებს; ხორთლაკით უფროსები ბავშვებსაც აშინებენ. ხორთლაკი აზერბაიჯანელებში „ხორტანის“ სახელით არის ცნობილი.

როგორც ჩანს, აფხაზური ა-ხვართლალი (აყვართლახი), გურული ხვართლალი და მეგრული ხვართალი ერთი წყაროდან მომდინარეობს და იგი, უეჭველად, თურქული დემონოლოგიით არის ნასაზრდოები.

ხვამა ბერზექი – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, აერგების ასულის – ხანიას გატაცების მსურველი. ხანიამ იგი ორთაბრძოლაში დაამარცხა და ნართების დასთან – გუნდასთან ერთად შებორკა და გამოლტა ხვამას ცხენი – ზარი.

ა-ხიბავი – „თავის ქალა“. ასე უწოდებდნენ აფხაზები გვარის უფროსს, „აბიფარას“ (პატრონიმის) წინამძღოლსა და მრჩეველს, გამოცდილსა და ბრძენ მამაკაცს. ეს მეტად საინტერესო და უცნაური სიტყვაა, როგორც ჩანს, უძველესი ტერმინია და უკავშირდება რწმენას, რომლის თანახმად ადამიანის სულის საბუდარს მისი თავი წარმოადგენს. აქედან მომდინარეობს თავის ქალის, როგორც ადამიანის სხეულის განსაკუთრებული ნაწილის, თაყვანისცემა (თავის ქალაში სახლობს მიცვალებულის სული). თავის ქალის კულტი უნივერსალური მოვლენაა და განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე მყოფი ხალხების (მათ

#187#

შორის ევროპელების) ცოცხალ ყოფაში დამოწმებული ფაქტია. ამ კულტის ტრანსფორმირებულ სახეს ვხვდებით მითებსა (შდრ. ორფეოსის, მიმირის, ოსირისის მოკვეთილი თავები) და ფოლკლორში (შდრ. „მკვდარი თავი“, ასევე ქართული „ხოკერი თავი“, „თავის გოხა“ და სხვა). თავის ქალას ნაყოფიერების ძალაც მიეწერებოდა (შდრ. აფხაზური ეპიკური გმირის დაბადების ერთი ვერსია, რომლის თანახმად ქალწულმა

დაფქვილი თავის ქალა ჭამა, დაორსულდა და აბრსკილი გააჩინა. დაფქვილი თავის ქალის ჭამისგან იზადება აჭარული როკაპიც. ეს მოტივი მრავალი ხალხის ჯადოსნურ ზღაპრებშიც გვხვდება).

ტერმინ „ახიბავს“ აფხაზურ ენაში წინაპრის მნიშვნელობაც აქვს.

ხიხი – საქონლის მფარველი ღვთაება, რომლის მიმართ გაზაფხულზე, იალაღებზე პირუტყვის გარეკვის წინ აღვლენილ ლოცვას ქალები არ ესწრებიან. სახლს გარეთ, ხის ქვეშ მუხის, რცხილის ან ტყის თხილის ფოთლებით დაფარულ სახლდახელო მაგიდაზე (აშვამკიათზე) წაბლის ხის ქერქით ხაჭოს, ასევე ელარჯსა და რძის ფაფას დებენ და ქუდმოხდილი მამაკაცი ხიხს საქონლის დაცვასა და მატებას შესთხოვს; ლოცვის პროცესში ფაფას ხან ზღვის, ხანაც მთის მხარეს ღვრის და ძახილით – „ვოოცვ“, საქონელს უხმობს. ლოცვის დასრულების შემდეგ ლეღვის ჩხირით ხაჭოზე ჯვარს გამოსახავს. ბოლოს მაგიდას სამ ფეხს დააჭრის და საქმლის ნარჩენებთან ერთად იქვე ტოვებს.

სიტყვა „ხიხ“ („ხიხ-იქოუ“ – ზემოთ მყოფი, ზეციერი) თავისი სემანტიკით მეგრული „ჟინის“ (ზეციერის) იდენტური ჩანს და, როგორც ამას ნ. ჯანაშია ვარაუდობს, მეგრელებისათვის ცნობილი ღვთაების – ჟინი ანთარის მსგავსად, ადრე ღვთაება აითარის ეპითეტი უნდა ყოფილიყო (ამ ღვთაებათა იდენტურობა კი ეჭვს არ იწვევს). საინტერესოა, #188#

რომ ლოცვის ტექსტში ხიხი იხსენიება, როგორც „დიდი ღმერთის – აითარის დიდი წილი“.

ხიძირი – წმინდა, კეთილისმყოფელი ხეების მფარველი სული, რომელიც ხის სახით ჰყავდათ წარმოდგენილი. აფხაზების რწმენით, კეთილისმყოფელ ანუ წმინდა მცენარეებს განეკუთვნებიან: მუხა, ურთხელი, კოპიტი, რცხილა, ცაცხვი, წიფელი, ხეჭრელი, კაკლის, თხილის, ლეღვის, ვაშლის, მსხლის (განსაკუთრებით პანტა მსხლის) ხეები, ასევე შქერი, ბზა, ასკილი და სხვა. სწორედ წმინდა ხეების (ძირითადად მუხის, ცაცხვის, რცხილის, კაკლის, თხილის) ქვეშ სრულდებოდა საოჯახო, სასოფლო თუ სათემო ლოცვების დიდი ნაწილი, აქვე ხდებოდა საზოგადოებრივი შეკრებებიც. წმინდად მიჩნეულ მცენარეთაგან (მაგ., ხეჭრელი, თხილისა და კაკლის ხეები, ასკილი, მჟაველა) კეთდებოდა ავი თვალისაგან, მეხისა და სხვა უბედური შემთხვევებისაგან ადამიანის (განსაკუთრებით ბავშვის), საქონლისა თუ ნათესების დამცავი ავგაროზები; მწყემსები და მონადირეები, როგორც წესი, მხოლოდ მათი მასალისაგან დამზადებულ მუჯრებსა და დანის ჩასადებ ბუდეებს ხმარობდნენ. აფხაზების ასეთი აზროვნება მათ რწმენა-წარმოდგენებში დალექილ ხის კულტს უკავშირდება. რომ არაფერი ვთქვათ დიდი ხეების კულტზე, საამისოდ პანტა მსხალთან დაკავშირებული წარმოდგენებიც იკმარებდა (პანტა მსხლის კულტი კავკასიის ხალხებში ფართოდ გავრცელებული მოვლენა იყო). ხის კულტი ისე ღრმად იყო ფესვადგმული აფხაზებში, რომ იგი, ზოგიერთი ავტორის აზრით (გ. ჩურსინი, შ. ინალ-იფა, ლ. აკაბა), რელიგიური აზროვნების ისეთ ძირეულ ფორმას უკავშირდება, როგორც ტოტემიზმია (მაგ., რცხილა – ა-ხდაცა – ხეციას გვარის მფარველად ითვლებოდა).

ასეთი განვითარებული კულტის ობიექტი იყო ხიძირი, რომელსაც ხალხი სათანადო პატივს მიაგებდა. მის სახელზე ლოცულობდნენ მარიამობის წინა დღეს: აცხობდნენ ჭვიშტარს და სანთლით ხელში ეზოში მდგარ რომელიმე ხესთან მივიდოდნენ. ოჯახის უფროსი ხის სულს (აწლა-ინცვახუს) წყალობას, ყანისა და ბოსტნის კარგ მოსავალს, ოჯახის წევრთა ჯანმრთელობასა და ბედნიერებას შესთხოვდა. ხეზე ასვლის წინ აფხაზი აუცილებლად მიმართავდა ხიძირს, შენს ხელში ვარ და დამიცავიო; ჩამოსვლისას მაძლობას ეტყოდა.

#189#

ხის მფარველ ქალ-ღვთაებას ჟიგ-გუაშასა და ჩიგი-გუაშას სახელწოდებით აფხაზების მეზობელი ადიღეელები, ჩერქეზები და ყაზარდოელებიც იცნობენ. ტერმინი „ხიძირი“ შესაძლოა, ქართული ენიდან მომდინარეობს (შდრ. „ხის ძირი“).

ა-ხიანაფი – მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული სიმბოლო, რომელიც ორმოცზე ან უფრო ხშირად წლისთავზე გამართული დოდის (მარულის) ერთგვარ პრიზს წარმოადგენს. ახანაფი არის ოვალური ფორმის ხის კარკასი, მორთული ძაფზე ასხმული წაბლით, კაკლით, თხილით, კანფეტებით და თავზე წამოცმული ვაშლით. დოდის დროს ახანაფი უჭირავს ერთ მხედარს, რომელსაც დანარჩენები მისდევენ და ცდილობენ ხელში ჩაიგდონ იგი ან მორთულობის ნაწილი მაინც ააცალონ (შდრ. „ა-თარჩეი“). როგორც ჩანს, ეს არის მაგიური ხასიათის ქმედება, რომელიც, ძველი წარმოდგენების თანახმად, „მიცვალებულის ხის“ ან მისი ნაწილის მოპოვებით გარდაცვლილის გამანაყოფიერებელ ძალასთან ზიარებას ითვალისწინებს.

ახანაფის პარალელს წარმოადგენს მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებული როგორც საკუთრივ აფხაზური სიმბოლოები (იხ. „აკაღანტარი“, „ა-კვანი“, „ა-ოკუმი“), ისე მეგრული „კიღანტარი“, სვანური „კამარაი“ და ოსური „ილენი“ (ამ უკანასკნელში ვ. აბაევი ინგუშურ „ოლომ-ბეხოს“ და ქართულ „ჩიჩილაკს“ ხედავს).

ა-ხკუხშარა – წინდის (აშასის) დადების წესი. აფხაზები ყოველგვარ ავადმყოფობას ღვთის ან წინაპართა სულების (იხ. „ა-ღვინიქოუ“) რისხვას მიაწერდნენ და ცოდვის მოხსნის მიზნით აუცილებლად მსხვერპლშეწირვას ჩაატარებდნენ; მანამდე კი ავადმყოფს თავზე

#190#

შემოავლებდნენ ოქროს ან ვერცხლის მონეტას, იარაღს, სპილენძის ქვაბს ან სპილენძისავე სხვა რაიმე საგანს და „დამჭერ-დამძიხეზებელს“ (მკითხავის მიერ მითითებულ რომელიმე ღვთაებას ან წინაპართა სულებს) მსხვერპლის შესაწირად ანუ ცოდვის გამოსასყიდად და რისხვის „მოსახსნელად“ დროის მიცემას შესთხოვდნენ. თავზე შემოვლებულ საგანს _ აშასს (უწოდებდნენ ასევე „ახინირჰვი“, სიტყვიდან ა-ხენგჰირა – დაბრუნება) ან ავადმყოფის სასათუმალთან (შეიძლება საწოლქვეშ) დებდნენ ან კედელზე ჰკიდებდნენ და მსხვერპლშეწირვამდე ხელს არ ახლებდნენ.

ხნაპიკი – „სამი ხელი“. ასე უწოდებენ აფხაზები სამჭედლო იარაღებს – გრდემლს, კვერსა და მარწუხს. ხალხური რწმენით, ხნაპიკი სამჭედლო საქმის მფარველი ღვთაების (იხ. „შაშვი“) მიერ შექმნილი იარაღებია (იხ. „აჟია“) და წმინდა, „ნაწილიან“ საგნებად ითვლება. „აჟირა-ნიხაში“ (სამჭედლო სამლოცველოში) გამართულ რიტუალებში გრდემლი საკურთხევლის ფუნქციას ასრულებს (ხშირად გრდემლი, კვერი და მარწუხი ძალზე მცირე ზომისაა და მხოლოდ საკულტო დანიშნულება აქვს). აჟირა-ნიხაში შესრულებული სხვადასხვა წეს-ჩვეულებების (ღვთაების სახელზე ლოცვის, დაფიცების, გადაცემის, „დაჭერილ-დამიზეზებულის განთავისუფლების“) დროს გრდემლზე კვერის დაკვრა ღვთაება შაშვის ყურადღების მისაქცევი, მისი რისხვის გამომხატველი ან ფიცისა თუ წყევლის განმტკიცების, გაძლიერების ნიშანი იყო. აფხაზს აღნიშნული საგნების მიმართ განსაკუთრებული შიში ჰქონდა და მათ პატივით ეპყრობოდა.

ა-ხნირხურა – ყალბი ფიცის გამო ღვთისგან შერისხული პირის (მაგ., ქურდობაში ეჭვიმტანილის) ან მისი ოჯახის ერთ-ერთი წევრის ავადმყოფობის შემთხვევაში დაზარალებულის (ხატზე გადამცემის) მიერ „დაჭერილ-დამიზეზებულის“ განთავისუფლების მიზნით შესასრულებელი წესი. მას შემდეგ რაც დამნაშავეს ოჯახი დააკმაყოფილებდა დაზარალებულის მოთხოვნებს (ნაქურდალის ორმაგი, სამმაგი ან #191#

ხუთმაგი ოდენობით ანაზღაურება), ეს უკანასკნელი სპეციალური მიწვევით მიდიოდა ავადმყოფთან, თავზე სამჯერ შემოავლებდა მის კუთვნილ იარაღს (თოფს, ხმალს, ხანჯალს) და სამჭედლო საქმის ღვთაებას (იხ. „შაშვი“) პირობას მისცემდა, რომ ავადმყოფის გამოჯანმრთელებისთანავე მის სახელზე დამნაშავეს ხარჯით ლოცვასა და მსხვერპლშეწირვას ჩაატარებდა (დაავადებულის თავზე შემოვლებულ იარაღს თან წაიღებდა და მხოლოდ დანაპირების შესრულების შემდეგ დააბრუნებდა). შერისხულებს მკითხავის – აწაავის ან აყუდირფავის მითითებით (დანაშაულის სიმძიმის გათვალისწინებით) ღვთაება შაშვისთვის გარკვეული ასაკისა და ფერის ერთი, ორი ან სამი დაკოდელი თხა უნდა შეეწირა. ახნირხურა სამჭედლოში სრულდებოდა; დაზარალებული ღვთაება შაშვს „დაჭერილ-დამიზეზებულის“ განთავისუფლებას შესთხოვდა. ამ წუთიდან დამნაშავეს ღვთის რისხვა ეხსნებოდა.

ზოიფის აფხაზეთში „დამიზეზებულის“ ოჯახში მჭედელთან ერთად მისული დაზარალებული, სათანადო შეთანხმების შემდეგ, პატიების ნიშნად ქამარს შეიხსნიდა; მჭედელი კი ავადმყოფის გამოჯანმრთელებისთვის ლოცვისა და მსხვერპლშეწირვის პირობას დადებდა, ავადმყოფს თავზე სამჯერ შემოავლებდა რკინის საგანს (ცულს, წალდს ან თოხს) ან მცირე ზომის სპილენძის ქვაბს, რომელსაც ან სამჭედლოში წაიღებდა ან ნაჭერშემოხვეულს ავადმყოფის სასთუმალთან ან საწოლქვეშ დადებდა. ამ წესის შესრულებისათვის მჭედელი სათანადო გასამრჯელოს მიიღებდა. ავადმყოფის გამოჯანმრთელებისთანავე დაკლავდნენ შეპირებული რაოდენობის დაკოდელ თხას, გამოაცხოვდნენ ე.წ. „აჩაშვს“ (შაშვის პურს) და აკვაკვარებს (კვერებს) და სამჭედლოში

სათანადო ლოცვას ჩაატარებდნენ; ავადმყოფი შაშვის რისხვისგან განთავისუფლებული იყო. დამნაშავეს ოჯახი ამ დღეს აკრძალულ დღედ იწესებდა (იხ. „ამშშარა“) და წელიწადში ერთხელ ღვთაება შაშვის სახელზე ლოცულობდა.

ხნიში – ნართულ გადმოცემათა პერსონაჟი, ნართების მამა (ზოგი ვარიანტით, ნართების უფროსი ძმა და მეღვინეობის დიდოსტატი). როგორც ნართების მამა, იგი ეპოსში უმნიშვნელო როლს თამაშობს.

ა-ხოჟკინი, ა-ხუაჟკირა (ყველიერი) – გარდა ყველიერისა, აბჟუის აფხაზებში ამ #192#

სახელით იწოდებოდა გაზაფხულზე პირველი ფხალეულის ჭამის წესი. საამდღისოდ მზადდებოდა კონუსის ფორმის რიტუალური კვერები – ახამპალები (აცხობდნენ ფეტვის, ღომის ან სიმინდის ფქვილის თაფლნარევი ცომისგან) და ნიგვზიანი ან თხილნარევი ჭინჭრის ფხალი. ჭამის წინ დაილოცებოდნენ და იტყოდნენ: „შენი ტყავი – შენ, ჩემი ტყავი – მე!“ ასევე ამბობდნენ ბზიფის აფხაზები გაზაფხულზე პირველი მცენარეული კერძების ჭამის წინ (შდრ. თაროს ანგელოზის – „გაძლის“ მისამართით სამეგრელოში გავრცელებული ერთ-ერთი თქმა – „შენ – შენი, მე – ჩემი!“ საინტერესო დამთხვევაა, რომ გაძლის სახელობის ლოცვა – „გაძლიკობა“, მეგრელებმა გაზაფხულზე ჭინჭრის ფხალით იცოდნენ).

ხუდიში („თეთრკისერა“, „თეთრყელა“) – ნართულ გადმოცემათა ერთ-ერთი მთავარი გმირის – სასრიყვას ძაღლი, რომელიც გმირის ცხენივით (იხ. „ბზოუ“) ერთგული მრჩეველი და დამხმარეა. ნართულ ეპოსში ძაღლი განსაკუთრებული თვისების არსებაა. ზოგჯერ იგი გმირთან ერთად იზადება, გადაიქცევა ლამაზ ჭაბუკად და მეგობარს არ სცილდება. ყველა ნართს ჰყავს რამდენიმე ძაღლი, რომელთა გარეშე ისინი სანადიროდ თუ „საშიშ ლაშქრობებში“ არ დადიან, მაგრამ მათგან განსხვავებით ხუდიში უფრო ძლიერი და გონიერია. სწორედ ხუდიშმა იხსნა ძმების დასახმარებლად წასული სასრიყვა ჯადოქარი დედაბრისაგან, რომლმაც ოთხმოცდაცხრამეტი ნართი ცხენოსანი თავიანთ ძაღლებთან ერთად ჩაყლაპა. ნართებს სასრიყვას მოკვლა უნდათ, მაგრამ მასზე არანაკლებ გმირის ცხენისა და ხუდიშის ეშინიათ.

განსაკუთრებული ადგილი უჭირავთ ძაღლებს ნართული ეპოსის სხვა ეროვნულ ვერსიებშიც. კავკასიის ხალხთა ფოლკლორიდან კარგად არის ცნობილი გმირის ერთგული მეგობარი ძაღლები. ხუდიშის ტიპის ძაღლს ჰგავს ქართული საგმირო და სამონადირეო ეპოსების პერსონაჟი ძაღლები (ყურშა, მათიკოჩი და სხვ.)

ნართულ გადმოცემებში პერსონაჟი ძაღლების როლის მნიშვნელობა უნდა აიხსნას ეპოსის შემქმნელთა მეურნეობის ხასიათით (მონადირეობა და მესაქონლეობა). სწორედ მეურნეობაში თავისი განსაკუთრებული როლის გამო ხდება ძაღლი კულტის ობიექტიც, რომლის გარშემოც თავს იყრის აფხაზთა (და არამართო მათი) რწმენა-წარმოდგენების მთელი წრე (იხ. „ალეშკინგირი“). ამ წარმოდგენათა თანახმად, ძაღლი საიქიომიც კი მისი პატრონის

გამცილებელია, რაც მიცვალებულისათვის ძალის ჩატანების ამსახველი არქეოლოგიური მასალითაც დასტურდება.

#194#

ა-ხრიცკიარა – მოდავე მხარეთა მიერ სამჭედლოში ფიცის დადების ჩვეულება (თუ აუცილებელი გახდა ფიცის დადება ისეთ პირობებში, სადაც სამჭედლო არ არის, მიწაში ჩაარჭობენ ორ ჯოხს, რომელზედაც ჩამოჰკიდებენ დატენილ იარაღებს და მათ წინაშე დადებენ ფიცს). წინასწარ დანიშნულ დღეს დანაშაულში ეჭვმიტანილი პირი და ბრალმდებელი თანამოფიცებთან (ბრალდებულისა და ბრალმდებლის მომხრეები) ერთად სამჭედლოში მივიდოდნენ, ქამრებს მოიხსნიდნენ და მჭედლის თანდასწრებით გრდემლის წინ კვერით ხელში უდანაშაულობისა და ბრალდების ფიცს დადებდნენ; ფიცის წარმოთქმისთანავე გრდემლს კვერს დაკრავდნენ. თუ დაზარალებულს დამნაშავედ მიჩნეული პირის ფიცში ეჭვი შეეპარებოდა, ე.ი. მაინც დამნაშავედ ჩათვლიდა, დაწყევლიდა და ხატს გადასცემდა (იხ. „აბლარა“). ყალბი ფიცის დადების შემთხვევაშიც კი, ეჭვმიტანილი თავის მართლების მიზნით, წყევლას პასუხობდა სიტყვით „ამინ!“ შემდეგ აიღებდა კვერს და იტყოდა: „თუ მე დამნაშავე ვარ და ყალბი ფიცი დავდე, დე, დამატყდეს ღვთის რისხვა, და რადგან უდანაშაულო ვარ, დამბრალებელს რისხავდეს შაშვი-აბჟინხა!“ (იხ. „შაშვი“). ამის შემდეგ ეჭვმიტანილი გამართლებულად ითვლებოდა. მხარეები ერთმანეთთან ურთიერთობას წყვეტდნენ და მათ შორის მყარდებოდა მდგომარეობა, რომელსაც აფხაზები „ანიხარიბჟოუჰს“ (მხარეთა შორის ღვთაება შაშვის ჩადგომა) უწოდებდნენ. თუ ყალბი ფიცის დამდებს ღმერთი დასჯიდა (ავადმყოფობით ან ოჯახში სიკვდილიანობით) და დანაშაულში გამოტყდებოდა, სრულდებოდა „დაჭერილ-დამიზეზებულის განთავისუფლების“ წესი (იხ. „ახნირხურა“).

ახრიცქმარას წესის შესრულება არ შეიძლებოდა დიდმარხვაში, ასევე ფიცის დამდების ცოლის ფეხმძიმობის პერიოდში (თვლიდნენ, რომ ეს ნაადრევ მშობიარობას გამოიწვევდა).

ხუხუ ჭითანაა – აფხაზური ფოლკლორის პოპულარული გმირი. აბჟუის აბხაზთა რწმენით, სწორედ ამ მამაცმა მწყემსმა გაანადგურა ადამიანთა მოდგმის დაუძინებელი მტერი – აბნაუაუ (იხ. „ა-ბნაუაუ“) სოფ. აძიუბჟასთან ახლოს, ურაციის ერთ უღრან ტყეში. ბზიფის აფხაზეთში უკანასკნელი აბნაუაუ გმირმა მარდ-ივამ მოკლა.

#195#

ჯაბრანი – წვრილფეხა საქონლის მფარველი სული, ღვთაება აითარის ერთ-ერთი წილი, რომელიც თხების გამჩენად ითვლება. ჯაბრანის სახელზე მსხვერპლშეწირვით იწყება ე. წ. „აითარ-ნიჰვა“ – აითარისადმი მიძღვნილი ლოცვის საგაზაფხულო ციკლი. საამდღისოდ კერაზე აცხობდნენ დიდი ზომის ფეტვის პურს, რომელსაც „ჯაბრანის პური“ (აჯაბრან მგალი) ეწოდებოდა; ასევე ამზადებდნენ „წმინდა ყველს“ (აცქამშვს). პურისათვის თხევადი ცომი ჯერ კიდევ ხორციელის ბოლო დღეს მზადდებოდა; ყველიერის ხუთშაბათს ცომს ფქვილს დაამატებდნენ და ადუღებდნენ, შემდეგ ცომის შუა ნაწილში ყველის ნაჭერს ათავსებდნენ და ასე აცხობდნენ. ოჯახის დიასახლისი თხევადი ცომის ნარჩენებს ხან ზღვის, ხანაც მთის

მხარეს ღვრიდა და თან თხეხს უხმოზდა: „რეთ, რეთ!“ შქერის ტოტებით ცომს საცხოვრებლის კედლებსა და ჭერსაც წასცხებდა. საღამოს, როცა თხეხი შინ დაბრუნდებოდნენ, ოჯახის უფროსი მამაკაცი დადგებოდა მაგიდასთან, რომელზედაც „ჯაბრანის პური“ და „აცქმაშვი“ იდო და დაილოცებოდა: „ო, ჯაბრან, დიდი აითარის დიდო #196#

წილო, ნუ მოგვაკლებ შენი თვალისა და გულის სითბოს, დაიფარე ჩვენი საქონელი ზიანისაგან, გაამრავლე ისინი!“ ლოცვის დამთავრების შემდეგ ხან ზღვის, ხანაც მთის მხარეს გაიხედავდა და თხეხს მოუხმოზდა: „რეთ, რეთ!“ ბოლოს პურს დაჭრიდნენ და შეექცეოდნენ.

ჯანგერი – ავი სული აბჟუის აფხაზთა რწმენით. იგი თანაბრად ვნებდა ადამიანებსა და ცხოველებს. ჯანგერის საწინააღმდეგოდ მარიამობისწინა საღამოს ან აგვისტოს შუა რიცხვებში სელისა და კანაფის (მათი არქონის შემთხვევაში თივის, ჩალის ან გვიმრის) კონებისაგან კოცონს გააჩაღებდნენ (თვლიდნენ, რომ შვიდი გზის გასაყარზე დანთებულ კოცონს განსაკუთრებული ძალა ჰქონდა); ზოგჯერ ცეცხლში მარილსაც ყრიდნენ. მარილს ცეცხლში ტკაცატკუცი გაუდიდოდა და მასთან ერთად, აფხაზის რწმენით, ავსულიც სკდებოდა. დიდიან-პატარიანა ყველა უნდა გადამხტარიყო კოცონზე, რათა განწმენდილიყვნენ და განთავისუფლებულიყვნენ ბოროტი ძალებისაგან; გადახტომისას ამბობდნენ: „ჩვენ ვწვავთ ჯანგერს!“ სწამდათ, რომ ამ ღამით მოდიოდა ჯანგერი ხალხისთვის ზიანისა და მავნებლობის მოსატანად.

ჯაჯა (ჯმუხი, კოჟრიანი) – მემინდვრეობისა და მებოსტნეობის მფარველი ქალ-ღვთაება; დაბალი, მხარბეჭიანი და მკვრივი აგებულების არსება, რომელიც სიმინდის ყანების ხშირი სტუმარია. თუ ჯაჯა ყანის პატრონის მადლიერია, სიმინდის დიდ ტაროებს უსურვებს და მისცემს კიდეც, თუ არ უმადლის ნეკისტოლა ტაროებს უწინასწარმეტყველებს. ღვთაების სახელზე წელიწადში ორჯერ – საგაზაფხულო სამუშაოების დაწყების წინ და ჭირნახულის დაბინავების შემდეგ ლოცულობდნენ. დიდ ხუთშაბათს – „ჩაჩხადილს“ (შდრ. მეგრული #197#

ცაშხა დიდი – „დიდი ხუთშაბათი“) ჯაჯას სახელობის ლოცვისათვის მომზადებული სამარხო კერძები (აუცილებლად უნდა ყოფილიყო კვახი) ყანაში მიჰქონდათ, ოჯახის უფროსი ლოცვას აღავლენდა: „დიდო ჯაჯა! რაც ჩვენ მოგვეთხოვებოდა შევასრულეთ და მოვიტანეთ შენთან, უმორჩილესად გთხოვთ არ მოგვაკლო შენი წყალობა, ყანასა და ბოსტანში ხვათი მოგვეცი!“ ლოცვის შემდეგ მცირე ხნით გაჩუმდებოდნენ, ხელს არაფერს ახლებდნენ, თითქოს ჯაჯა ჭამსო; დიდ ხუთშაბათს, ჯაჯას სახელობაზე ლოცვის შემდეგ, პირველად გამოჰქონდათ თესლი ბოსტანში.

ა-ჯინიში – სატანა, ეშმაკი. როგორც ყოველგვარი ბოროტების საწყისს, აჯინიშს ღმერთი (ანცვა) დევნის, უფრო ხშირად კი ჭექა-ქუხილის ღვთაება – აფი და ამიტომაც არის ხოლმე ჭექა-ქუხილი. აფი თავის ტყვიებს – მეხს ისვრის იმ ადგილებში, სადაც ეშმაკი ეგულება. ეს

უკანასკნელი ცდილობს რა გაექცეს ღვთის რისხვას, ხეებქვეშ ან საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებში იმალება, ეტმასნება ადამიანებს (თუ აფხაზი ქუხილის დროს გარეთ არის, აუცილებლად გადაყრის მასრებს, რომლებშიც აჯნიშმა იცის თავის შეფარება) და ცხოველებს (უძვრება ბალანში ან ქვემოდან ამოეკვრება). ხალხური წარმოდგენების თანახმად, აჯნიში ღვთაება აფის დისშვილია და ამიტომაც არ კლავს მას, მხოლოდ აშინებს. მისი საბოლოო განადგურება ქვეყნიერების აღსასრულის ჟამს მოხდება.

ნართულ გადმოცემებში აჯნიში კუდიანთა, ჯადოქართა მოდგმაა, რომელსაც ნართები ებრძვიან. ისინი მჭედლობის ღვთაების – შამშის მამალზე სხედან და ისე დადიან; მათი უზანგი ეკალია, მათრახი კი – წითელი გველი.

აჯნიშისა და ღვთაება აფის ურთიერთობა უძველესი მითოლოგიის – ჭექა-ქუხილის ღვთაებისა და გველის ბრძოლის გამოძახილია.

#199#

ა-ჰვსარიშაფი – „ქალების აღდგომა“ (შდრ. მეგრული „ოსურფიში თანაფა“ – ქალების აღდგომა), აღდგომის მომდევნო კვირა. ეს დღე ეძღვნებოდა გართობებსა და თამაშებს. დილით ადრე, საუზმის შემდეგ, თითქმის ყველა საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილზე იკრიბებოდა; თამაშებს შორის დოღს ცენტრალური ადგილი ეჭირა, ახალგაზრდები ცეკვა-სიმღერით ერთობოდნენ, იცოდნენ ბურთის თამაში. საამდღისო სადილის მომზადებას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. აჰვსა-რიშაფის შემდეგ ხალხი შრომით საქმიანობას უბრუნდებოდა და ორშაბათიდან ყანის სამუშაოებს იწყებდა.